

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

POLTTOAINEHANKINNASTA VALPURIIN – ILMAVOIMIEN SODAN AJAN SUUNNITELMAT 1950-LUVULLA

Pro gradu -tutkielma

Yliluutnantti
Ville Kauppi

Sotatieteiden maisterikurssi 8
Ilmasotalinja

Huhtikuu 2019

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

Kurssi	Linja
Sotatieteiden maisterikurssi 8	Ilmasotalinja
Tekijä	
Yliluutnantti Ville Kauppi	
Tutkielman nimi	
POLTTOAINEHANKINNASTA VALPURIIN – ILMAVOIMIEN SODAN AJAN SUUNNITELMAT 1950-LUVULLA	
Oppiaine, johon työ liittyy	Säilytyspaikka
Sotahistoria	Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto
Aika Huhtikuu 2019	Tekstisivuja 100 Liitesivuja 5
TIIVISTELMÄ	
<p>Tutkielman tavoitteena oli selvittää, millaisia Ilmavoimien keskeisimmät sodan ajan suunnitelmat olivat ja miten ne kehittyivät 1950-luvulla. Suunnitelmia tarkasteltiin ensisijaisesti Puolustusvoimissa laadittujen uhkamallien ja Ilmavoimien käytössä olevien resurssien näkökulmasta; kuinka realistisia suunnitelmat olivat sekä kuinka hyvin käytössä olevilla resursseilla pystyttiin vastaamaan tunnistettuihin uhkakuviin ja osoittamaan uskottavaa puolustusvalmiutta.</p> <p>Tutkielma laadittiin laadullisen tutkimuksen periaatteiden mukaisesti. Tutkimusmenetelmänä käytettiin aineistolähtöistä sisällönanalyysia. Sisällönanalyysin avulla pyrittiin muodostamaan tutkittavasta ilmiöstä jäsenneily kuvaus, joka liittyy tulokset tarkasteltavan ilmiön laajempaan kontekstiin sekä muihin tutkimustuloksiin. Kansallisarkiston kokoelmat muodostivat tutkielman kannalta tärkeimmän lähdeaineiston. Primäärlähteiden tietoa tuettiin ja elävöitettiin aihealuetta käsittelevillä kirjallisuuslähteillä.</p> <p>Tilanne Suomessa 1950-luvulla oli ulko- ja sisäpoliittisesti haastava. Niukat taloudelliset resurssit sekä kehittämisen hitaus vaivasivat Ilmavoimia koko vuosikymmenen ajan. Ilmavoimissa kehittämisen painopiste oli 1950-luvulla valvonta- ja johtamisjärjestelmässä, mutta tulokset jäivät senkin osalta vaatimattomiksi. Ilmavoimien suunnitelmat perustuivat valtakunnallisiin puolustussuunnitelmiin. Virallisena uhkakuvana nähtiin Naton toteuttama laajamittainen hyökkäys. Keskeisimpinä sodan ajan suunnitelmina 1950-luvulla voidaan pitää vuonna 1952 julkaistua ”<i>Polttoainehankintaa</i>”, vuonna 1956 julkaistua ”<i>Puvaa</i>” sekä vuonna 1957 julkaistua ”<i>Valpuria</i>”. <i>Polttoainehankinta</i> ja <i>Valpuri</i> olivat laajamittaisia puolustussuunnitelmia, kun taas <i>Puva</i> käsitteli rajoitetuilla joukoilla tapahtuvaa, nopean tilannekehityksen toimintaa valtakunnan ”puolueettomuuden suojaamiseksi”.</p> <p>Sotilaallisesta näkökulmasta Ilmavoimat ei kyennyt osoittamaan uskottavaa valmiutta 1950-luvulla. Laajamittaiset puolustussuunnitelmat olivat varsinkin sotamateriaalin osalta epärealistisia, eivätkä vastanneet sen ajan todellisia toimintamahdollisuuksia. Ilmavoimien saataminen suunnitelmien edellyttämään valmiuteen olisi edellyttänyt pitkällä aikavälillä valtavia taloudellisia panostuksia. Suunnitelmat voidaankin nähdä sotilaspoliittisen merkityksensä lisäksi lähinnä visioina siitä, miten Ilmavoimat olisi ihannetilanteessa varustettu ja miten joukkoja sodan aikana käytettäisiin. Kokonaisuutena <i>Valpuri</i> voidaan pitää laadukkaampana ja yksityiskohtaisempaan suunnitelmana kuin <i>Polttoainehankintaa</i>. <i>Puva</i> perustui paremmin olemassa oleviin resursseihin sekä joustavampaan toimintaan, ollen siten realistisempi kuin laajamittaiset puolustussuunnitelmat.</p>	
AVAINSANAT	
Kylmä sota, YYA-sopimus, Puolustusvoimat, Ilmavoimat, operatiivinen suunnittelu, puolueettomuuden suojaaminen, Polttoainehankinta, Puva, Valpuri.	

POLTTOAINEHANKINNASTA VALPURIIN – ILMAVOIMIEN SODAN AJAN SUUNNITELMAT 1950-LUVULLA

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	JOHDATUS AIHEESEEN	1
1.2	TUTKIMUSTEHTÄVÄ, NÄKÖKULMA JA RAJAUKSET	5
1.3	TUTKIMUSMENETELMÄ JA TUTKIMUSPROSESSI	11
1.4	TUTKIMUSTILANNE, LÄHDEAINEISTO JA LÄHDEKRITIIKKI	12
2	POLTTOAINEHANKINTA	18
2.1	SOTILASPOLIITTISET TAUSTATEKIJÄT JA PUOLUSTUSVOIMIEN UDELLEENJÄRJESTELY	18
2.2	UHKAKUVAT JA VALTAKUNNALLINEN PUOLUSTUSSUUNNITELMA 1952.....	22
2.3	<i>POLTTOAINEHANKINTA</i> JA ILMAVOIMIEN SUUNNITELMAT	31
3	PUOLUEETTOMUUDEN SUOJAAMINEN	42
3.1	SOTILASPOLIITTISET TAUSTATEKIJÄT	42
3.2	VALMIUSSUUNNITELMAT JA <i>PUYA</i> 1956.....	45
3.3	ILMAVOIMIEN SUUNNITELMAT OSANA PUOLUEETTOMUUDEN SUOJAAMISTA	51
4	VALPURI	58
4.1	ILMAVOIMIEN KEHITYSSUUNNISTA.....	58
4.2	UHKAKUVIEN MUUTOS JA VALTAKUNNALLINEN PUOLUSTUSSUUNNITELMA 1957	63
4.3	<i>VALPURI</i> JA ILMAVOIMIEN SUUNNITELMAT	72
4.4	KOHTI 1960-LUKUA	86
5	JOHTOPÄÄTÖKSET	93
	LÄHTEET	101
	LIITTEET	105

POLTTOAINEHANKINNASTA VALPURIIN – ILMAVOIMIEN SODAN AJAN SUUNNITELMAT 1950-LUVULLA

1 JOHDANTO

1.1 Johdatus aiheeseen

Suomen, Neuvostoliiton ja Ison-Britannian välillä allekirjoitettiin Moskovan välirauhansopimus syyskuussa 1944, minkä jälkeen käytiin vielä Lapin sota Suomen ja Saksan välillä. Toinen maailmansota päättyi Suomessa virallisesti helmikuussa 1947, kun Pariisin rauhansopimus allekirjoitettiin. Myöhemmin samana vuonna liittoutuneiden valvontakomissio poistui Suomesta.

Rauhansopimuksessa asetettiin ankaria rajoitteita Puolustusvoimien henkilöstölle ja kalustolle, eikä Suomen aikaisempiin esityksiin rajoitusten lieventämisestä myönnytty.¹ Puolustusvoimien enimmäisvahvuudeksi määrättiin 41 900 miestä. Ilmavoimien henkilöstömäärä rajoitettiin kolmeen tuhanteen. Tämä henkilöstömäärä käsitti niin taistelu-, huolto- kuin johtohenkilöstönkin. Hävittäjien määrä rajoitettiin kuuteenkymmeneen. Lisäksi pommikoneet, joissa on rungon sisäiset pommikuljetuslaitteet, sekä kaikenlaiset ohjukset – eli hyökkäykselliseksi katsotut aseet – kiellettiin. Rauhansopimuksen 13. artikla rajoitti Puolustusvoimat ”sisäistä luonnetta olevien tehtävien suorittamiseen ja rajojen paikalliseen puolustamiseen”.²

Suomelle lankesi maksettavaksi myös huomattava määrä sotakorvauksia, jotka saatiin maksettua vasta vuonna 1952. Sotakorvausten päätyminen merkitsi tuntuvaa helpotusta sekä poliittisesti että taloudellisesti. Esimerkiksi vuonna 1949 sotakorvaustoimitusten osuus koko viennistä oli 16 prosenttia, mitä voidaan pitää huomattavana määränä.³ Sotien jälkeen haasteena oli lisäksi satojentuhansien luovutetuilla alueilla asuneiden evakkojen asuttaminen uusi-

---

¹ Visuri, Pekka: *Puolustusvoimat kylmässä sodassa: Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961*. WSOY, Porvoo 1994, s. 47–48.

² Lukkarinen, Vilho, Veli Pernaa & Heikki Lahtela: *Suomen Ilmavoimat 1944–1980*. Ilmavoimien kiltaliitto, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008, s. 36–37.

³ Sama, s. 38.

en rajojen sisäpuolelle, joka muodostui jopa suuremmaksi taloudelliseksi rasitteeksi kuin sotakorvausten maksaminen.

Ahvenanmaan asemasta kiisteltiin rauhansopimusneuvotteluiden yhteydessä. Iso-Britannia vaati sopimuksen valmisteluvaiheessa, lähinnä Ruotsin intressien vuoksi, että vuonna 1921 Kansainliiton suojeluksessa tehty sopimus Ahvenanmaan neutralisoimisesta ja linnoittamattomuudesta oli saatettava voimaan. Neuvostoliitto tunnusti vain Suomen kanssa vuonna 1940 tekemänsä sopimuksen Ahvenanmaan linnoittamattomuudesta. Kiista ratkesi lopulta kompromissiin, jossa ei viitattu kumpaankaan sopimukseen, vaan todettiin – hieman tulkinnanvaraisesti – Ahvenanmaan jäävän demilitarisoiduksi ”nykyisin vallitsevan tilanteen mukaisesti”. Vaikka demilitarisointi merkitsikin riskiä puolustuksen kannalta, Suomessa tämä sopimustilanne haluttiin pitää muuttumattomana ja välttää julkista keskustelua asiasta, jotta Neuvostoliitto ei vetoaisi Kansainliiton sopimuksen epävalidiuteen ja sitä kautta alkaisi painostaa Suomea tai käyttää epäkohtaa hyväkseen.⁴

Jo välirauhansopimuksessa oli ehtona Porkkalanniemen vuokraaminen Neuvostoliitolle 50 vuodeksi, ja ehto vahvistettiin myöhemmin Pariisin rauhansopimuksessa. Neuvostoliitto perusti alueelle voimakkaan tukikohdan, joka muodosti merkittävän sotilaallisen uhan Suomelle, sijaitsihan tukikohta vain 30 kilometrin päässä Helsingistä.⁵

Sopimus Suomen ja Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton⁶ välisestä ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta⁷ allekirjoitettiin Moskovassa huhtikuussa 1948. Sopimus laadittiin Neuvostoliiton aloitteesta. Sopimusehtoja voidaan pitää Suomen kannalta jokseenkin tyydyttävinä, ainakin verrattuna muihin vastaaviin Itä-Euroopan maiden kanssa solmittuihin sopimuksiin. Sopimus liitti Suomen Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelmään, vaikka se erosikin merkittävältä osin Neuvostoliiton muiden reunavaltioiden vastaavista sopimuksista. Erot olivat Suomelle tärkeitä, ja niitä käytettiin hyväksi suhteiden ylläpidossa länsivaltoihin.⁸ Sopimuksen allekirjoittaneen tasavallan presidentti J.K. Paasikiven voittona voidaan pitää puolueettomuuspyrkimyksen kirjaamista sopimuksen johdantoon, soveltamisalan rajoittamista vain Suomen alueeseen sekä avunannon ehdollisuutta. Toisaalta ristiriita Pariisin rauhansopimuksen Puolustusvoimille asettamien rajoitteiden ja YYA-sopimuksen puolustus-

⁴ Visuri (1994), s. 51–52.

⁵ Tynkkynen, Vesa & Petteri Jouko: *Towards east or west? Defence planning in Finland 1944–1966*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Edita Prima Oy, Helsinki 2007, s. 10–11.

⁶ Myöhemmin tekstissä puhutaan Neuvostoliitosta.

⁷ Myöhemmin tekstissä puhutaan YYA-sopimuksesta.

⁸ Lukkarinen et al. (2008), s. 37–38.

velvoitteiden välillä häiritsi Paasikiveä. Suomen olisi kyettävä estämään alueensa kautta Neuvostoliittoa vastaan suuntautuvat hyökkäykset.⁹

Maailmansodan jälkeisessä muuttuneessa sotilaspoliittisessa tilanteessa Suomen oli etsittävä uusia turvallisuuspoliittisia ratkaisuja. Toukokuussa 1945 valtioneuvosto nimitti poliitikoista ja sotilasjohdosta muodostetun komitean pohtimaan muuttuneen tilanteen vaatimia maanpuolustuksen uusia järjestelyitä. Komitea nimettiin puolustusrevisioksi 1920-luvulla toimineen edeltäjänsä mukaan. Puolustusrevisio koostui kuudesta kansanedustajasta ja viidestä upseerista. Oman tehtävänsä määrittämiseksi puolustusrevisio suoritti laajan tutkimuksen, jossa selvitettiin Puolustusvoimien tehtäviin vaikuttavat strategiset perustekijät. Tätä varten valmisteltiin laaja sotilasmaantieteen ja uusien sotateknisten sovellutusten selvitys.¹⁰

Puolustusrevisiion laatimassa, sodan kuvaa koskevassa analyysissä päädyttiin totaalisen sodan määritelmään, jossa sota vaikuttaa asevoimien lisäksi yhä kasvavassa määrin siviiliväestöön, tuotantoelämään ja liikennelaitoksiin. Tätä kehitystä lisäsivät uudet aseet, kuten atomipommit ja niiden aiheuttama ydinsäteily, ohjukset sekä bakteeriaset. Sodasta oli tullut totalisuuden lisäksi myös globaalia. Kehitys johti siihen, että pienten valtioiden olisi entistä vaikeampaa kehittää riittävän tehokasta maanpuolustusta.¹¹

Puolustusrevisiion työ jatkui aina vuoteen 1949. Työskentelyä viivästyttivät henkilöstövaihdokset, Puolustusvoimien, puolustusministeriön ja hallituksen välillä vallinneet näkemuserot sekä epätietoisuus Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen sisällöistä. Puolustusrevisio päättyi loppumietinnössään alueellisen maanpuolustuksen malliin. Tätä tukivat muun muassa suunnitelmat joukkojen uudelleensijoittamisista Länsi- ja Pohjois-Suomeen. Ilmapuolustuksen järjestelyille tuottivat suuria vaikeuksia Pariisin rauhansopimuksen rajoitteet sekä ennen kaikkea taloudelliset rasitteet. Puolustusrevisio ei esittänyt suuria muutoksia Puolustuslaitoksen ylimmän johdon organisaatioon tai toimijakoon.¹²

Organisaatiomuutokset Ilmavoimissa välittömästi toisen maailmansodan jälkeen olivat vähäisiä ja liittyivät lähinnä Puolustusvoimien koulutuskokoonpanoon siirtymiseen. Ilmavoimien osalta koulutuskokoonpanoon siirtyminen tarkoitti käytännössä Lentorykmentti 2:n lakkauttamista, jolloin rauhan ajan kokoonpanoon jäi kolme lentorykmenttiä. Sitä mittavampia olivat

⁹ Visuri (1994), s. 55–56.

¹⁰ Lukkarinen et al. (2008), s. 39–40.

¹¹ Lehto, Martti: *Suomen ilmavoimien johtamisjärjestelmän evoluutio ilmasotateorian, kansallisten instituutioiden ja johtamisjärjestelmän ulkomaisen kehityksen näkökulmasta*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, Julkaisusarja 1 – Nro 8, Tampere 2012a, s. 283.

¹² Lukkarinen et al. (2008), s. 39–40.

puolustusrevision suunnitelmat ilmapuolustuksen uudelleenorganisoinniseksi. Koko ilmapuolustus esitettiin järjestettäväksi uuteen kokoonpanoon. Puolustusrevision ja Ilmavoimien esikunnan välillä käytiin mittava esitysten ja vastaesitysten vaihto liittyen uudistuksiin. Tähän esitysten vaihtoon liittyi myös Pääesikunnan järjestelyosasto, jonka kautta esitykset kulkivat, sekä samanaikaisesti Pääesikunnan operatiivisen osaston kanssa tapahtunut kirjeenvaihto. Puolustusrevisio esitti *ilmapuolustusvoimien* perustamista, jota johtaisi ilmapuolustuskomentaja apunaan ilmapuolustuskeskitys. Ilmapuolustusjoukot koostuisivat lentoyoukoista, ilmatorjuntayoukoista, ilmavalvonnasta sekä väestönsuojelusta. Kuten Maavoimissa, Ilmavoimissakin lentoyoukkojen organisoinnissa siirryttäisiin aluejärjestelmään, joka oli myös Ilmavoimien esikunnan tahto.¹³

Ilmapuolustuksen osalta mietinnössä todettiin, että lentoyoukot olisi organisoitava siten, että ne voivat toteuttaa päätehtäviään hävittäjätorjuntaa ja lentotiedustelua. Tämä edellytti, että lentoyoukkojen johto ja huolto olisi järjestetty siten, että ”lento-osastot voivat jatkuvasti johdettuina ja toiminnan keskeytymättä siirtyä alueelta tai rintamalta toiselle, jolloin voidaan toimia kootuin voimin tarpeen mukaisesti”. Tämä taas edellytti lentoyoukkojen alueellisia johtoportaita ja keskitettyä johtamista, tiheää lentokenttäverkkoa maaorganisaatioineen, tehokkaine lennonvarmistuspalveluineen ja viestiyhteyksineen. Puolustusrevisio korosti mietinnössään ilmavalvonnan ja Ilmavoimien viestiyhteyksien merkitystä ennakkovaroituksen antajina mahdollisessa suurvaltojen välisessä konfliktissa.¹⁴

Pariisin rauhansopimuksen voimaantuloa seuranneen vuoden siirtymäajan jälkeen Ilmavoimien ainoaksi sotakoneeksi määrättiin syyskuussa 1948 Messerschmitt Bf-109 G6¹⁵ (MT) -hävittäjäkoneet, joita oli lentokelpoisina vielä toista sataa kappaletta. Parhaiten säilyneet otettiin palveluskäyttöön ja loput siirrettiin valmiusvarastoihin. Rauhansopimusta tulkittiin siten, että esim. kuljetus- ja koulutuskoneet eivät kuuluneet 60 koneen rajoituksen piiriin. Varsinkin 1950-luvulle tultaessa koneet kärsivät kasvavassa määrin teknisistä vioista sekä runkojen loppuun kulumisesta. Koneiden ikääntymisestä johtuva huono kunto vaaransi myös ohjaajien turvallisuuden. MT-koneet alkoivat olla suorituskyvyltäänkin vanhentuneita, ainakin verrattuna 1940-luvun lopun suorituskykyisimpiin suihkuhävittäjiin, joita olivat muun muassa neuvostovalmisteinen MiG-15 ja amerikkalaisvalmisteinen F-86 Sabre.¹⁶

¹³ Lukkarinen et al. (2008), s. 47.

¹⁴ Lehto (2012a), s. 263–266.

¹⁵ Koneet saivat Suomessa MT-tyyppimerkinnän. Koneet yksilöitiin tunnuksella, kuten MT-228 tai MT-457. Tästä eteenpäin Messerschmitt Bf-109 -kalustoon viitataan ”MT-kalustona”.

¹⁶ Lukkarinen et al. (2008), s. 54–57.

Ensimmäinen Ilmavoimien lentokalustokannan uusimiseen tähtäävä esitys tehtiin syyskuussa 1950 ilmavoimien komentajan puolustusvoimain komentajalle osoittamalla kirjelmällä, jossa selostettiin lentojoukkojen heikkoa kalustotilannetta. Todennäköisesti esitystä ei otettu vakavasti, tai se yksinkertaisesti sivuutettiin tunnustaen Puolustusvoimien taloudelliset realiteetit. Ilmavoimien komentaja, kenraaliluutnantti Frans Helminen kuvasi jatkuvasti huononevaa tilannetta edelleen maaliskuussa 1951 lähettämässään kirjeessä puolustusvoimain komentajalle: ”tuntuu kansantaloudellisesti tuhlaukselta sijoittaa korjausvaroja kalustoon, joka ei enää vastaa nykyaikaisen koulutuksen, puhumattakaan taistelutoiminnan asettamia vaatimuksia. Kalustotilanteen jatkuvasti heikentyessä ei voida vastata lentojoukkojen tasosta täyttää sille annettavia vaatimattomampiakaan lentotehtäviä”. Komentaja päättää kirjeensä osuvaan arvioon; ”mikäli lentojoukkojen tason huonon kalustotilanteen takia annetaan nykyisestä vielä laskea, vaatii sen jälleenkohottaminen ajan vaatimuksia tyydyttävälle tasolle usean vuoden työn”. Hävittäjien lisäksi myös Ilmavoimien erikoiskonekaluston tilanne oli heikko. Koulu- ja harjoituskoneiden osalta tilanne oli hieman parempi.¹⁷

Ilmavoimien henkilöstötilannekaan ei sotien jälkeen ollut hyvä, pulaa oli sekä upseereista että teknisestä henkilöstöstä. Huono palkkaus, epävarma tulevaisuus ja huonot asunto-olot huolestuttivat henkilöstöä. Lisäksi kasvava siviili-ilmailu houkutteli sekä ohjaajia että mekaanikkoja palvelukseensa. Kaluston heikko kunto, varaosien puute, teknisen henkilökunnan vähyys ja taloudelliset rasitteet haittasivat huomattavasti lentokoulutuksen toteuttamista 1940-luvun lopulla ja 50-luvun alkupuoliskolla, erityisesti MT-kalustolla.¹⁸

Toisen maailmansodan jälkeinen poliittisesti epävakaa ajanjakso sekä Ilmavoimien jatkuvasti heikentynyt tilanne 1950-luvulle tultaessa tarjoavat mielenkiintoisen lähtökohdan Ilmavoimien suorituskyvyn sekä sodan ajan suunnitelmien kehittymisen tutkimiselle. Tilanne Suomessa ja Puolustusvoimissa 1950-luvulla oli ulko- ja sisäpoliittisesti haastava. Taloudelliset resurssit olivat erittäin niukat, johtuen muun muassa sotakorvauksista, jälleenkohottamisesta sekä evakkojen uudelleenasettamisesta.

1.2 Tutkimustehtävä, näkökulma ja rajaukset

Tutkielman tarkoituksena on selvittää, millaisia Ilmavoimien keskeisimmät sodan ajan suunnitelmat olivat ja miten ne kehittyivät 1950-luvulla. Suunnitelmia tarkastellaan ensisijaisesti valtakunnallisten uhkamallien ja Ilmavoimien käytössä olevien resurssien näkökulmasta;

---

¹⁷ Lukkarinen et al. (2008), s. 54–57.

¹⁸ Sama, s. 45 ja 58–62.

kuinka realistisia suunnitelmat olivat sekä kuinka hyvin käytössä olevilla resursseilla pystyttiin vastaamaan tunnistettuihin uhkakuviiin ja osoittamaan uskottavaa puolustusvalmiutta. Ilmavoimien suunnitelmat perustuivat vahvasti valtakunnallisiin, Pääesikunnan laatimiin suunnitelmiin. Ilmavoimien suunnitelmilla tarkoitetaan tässä tapauksessa Pääesikunnan Ilmavoimille – yleensä osana operaatiokäskeyjä – suunnittelema sodan ajan tehtäviä sekä Ilmavoimien omia, yksityiskohtaisempia suunnitelmia.

Keskeisimpinä operatiivisina suunnitelmina – tai operaatiokäskeyinä – 1950-luvulla voidaan pitää vuoden 1952 Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyyn liittyvää ”*Polttoainehankintaa*”, loppuvuonna 1956 julkaistua ”*Puua*” sekä loppuvuonna 1957 julkaistua ”*Valpuria*”. Näistä operatiivisista suunnitelmista *Polttoainehankinta* ja *Valpuri* olivat laajamittaisia puolustus-suunnitelmia, kun taas *Puva* käsitteli rajoitetuilla joukoilla tapahtuvaa, nopean tilannekehityksen toimintaa valtakunnan ”puolueettomuuden suojaamiseksi”. Tutkielmassa keskitytään näihin suunnitelmiin, niiden taustalla vaikuttaneisiin tekijöihin sekä niiden perusteella laadittuihin Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmiin.

Tutkielman päätutkimuskysymys on:

Miten Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmat kehittyivät 1950-luvulla?

Tutkielman alatutkimuskysymykset ovat:

1. *Millaisia olivat Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmat liittyen operaatiokäskey ”Polttoainehankintaan”?*
2. *Miten operaatiokäskey ”Puua” vaikutti Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmiin?*
3. *Millaisia olivat Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmat liittyen operaatiokäskey ”Valpuriin”?*
4. *Olivatko Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmat realistisia suhteessa Ilmavoimien materiaaliseen valmiuteen ja suorituskykyyn 1950-luvulla?*

Tutkielman pääluvut on muodostettu alatutkimuskysymysten perusteella kronologiseen järjestykseen, pois lukien neljäs alatutkimuskysymys. Yhden pääluvun alla vastataan aina yhteen alatutkimuskysymykseen. Neljänteen alatutkimuskysymykseen vastataan *Polttoainehankintaa* ja *Valpuria* käsittelevien päälukujen yhteydessä. Neljänteen alatutkimuskysymykseen vastataan lähtökohtaisesti aikalaislähteissä esitettyjen arvioiden perusteella, eikä pyritä itse – ainaakaan syvällisesti – arvioimaan Ilmavoimien 1950-luvun todellista suorituskykyä käsitteen

koko laajuudessa tai merkityksessä. Alatutkimuskysymyksiin saatujen vastausten perusteella esitetään lopuksi johtopäätökset ja vastataan päätutkimuskysymykseen.

Polttoainehankintaa käsittelevän pääluvun ensimmäisessä alaluvussa käsitellään puolustus suunnitelmaan vaikuttaneita sotilaspoliittisten tekijöitä. Toisessa alaluvussa esitellään puolustusvoimalliset uhkakuvat sekä puolustus suunnitelmien pääkohdat. Kolmannessa pääluvussa käsitellään edellisistä johdettuja Ilmavoimien suunnitelmia sekä Ilmavoimien materiaalista valmiutta. Pääpaino on tässä alaluvussa. Operatiivisia suunnitelmia, Ilmavoimien kehittämistä ja valmiutta käsitellään taistelujärjestelmän, valvonta- ja johtamisjärjestelmän sekä tukeutumisen järjestelmän näkökulmasta.

Kyseinen tapa jakaa ilmapuolustusjärjestelmä osakokonaisuuksiin ei ollut yleisesti käytössä 1950-luvulla, mutta jako on selkeä ja käyttökelpoinen myös 1950-luvun Ilmavoimia tarkasteltaessa. Taistelujärjestelmällä tarkoitetaan 1950-luvun Ilmavoimien viitekehyksessä hävittäjäkalustoa sekä niiden käyttöön välittömästi liittyviä järjestelmiä. Valvonta- ja johtamisjärjestelmällä tarkoitetaan aisti- ja tutkailmailmavalvontaverkostoa, johtopaikkoja sekä Ilmavoimien operatiiviseen ja taktiseen johtamiseen liittyvää viestiverkkoa. Tukeutumisen järjestelmällä tarkoitetaan lentokenttä- ja tukikohtaverkostoa, lennonvarmistus- ja huolto-osia sekä niihin liittyvää infrastruktuuria.

Vuoden 1965 ilmasotaohjesäännössä – joka oli ensimmäinen Ilmavoimien taistelua kokonaisvaltaisesti käsittelevä ohjesääntö sotien jälkeen – ei puhuta varsinaisesti ilmapuolustusjärjestelmästä tai sen osajärjestelmistä, kuten taistelujärjestelmästä. Ilmasotaohjesäännössä mainitaan ilmapuolustuksen tärkeimpinä ”aloina” ilmavalvonta ja siihen liittyvä säteilynvalvonta, tiedotus- ja hälytyspalvelu, hävittäjätorjunta sekä ilmatorjunta. Näihin ilmapuolustuksen eri aloihin liittyi kiinteästi ilmasuojelu, elektroniset vastatoimenpiteet, sääpalvelu sekä seisminen valvonta. Esimerkiksi tukeutumistoimintaa tai tukikohtaverkostoa ei nähty suoranaisesti ilmapuolustuksen osa-alueena, tai ”alana”, vaikka ohjesäännössä käsitelläänkin lentoyksiköiden tukeutumistoimintaa melko kattavasti.¹⁹ Näin ollen on tutkielman kannalta tarkoituksenmukaisempaa ja selkeämpää käyttää nykyaikaisia käsitteitä ilmapuolustusjärjestelmän jakamisessa pienempiin osakokonaisuuksiin.

Puua käsittelevän pääluvun ensimmäisessä alaluvussa käsitellään puolustus suunnitelmaan vaikuttaneita sotilaspoliittisia tekijöitä. Toisessa alaluvussa esitellään puolustus suunnitelmien

¹⁹ *Ilmasotaohjesääntö – I osa, Ilmapuolustus ja Ilmavoimien toiminta*. Pääesikunta, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1965, s. 16. Ensimmäiset luonnokset ohjesäännöstä laadittiin jo 1950-luvun lopulla.

pääkohdat. Erillisiä uhkamalleja ei esitellä, sillä niitä ei laadittu *Puvan* yhteydessä. Kolmannessa alaluvussa käsitellään edellisistä johdettuja Ilmavoimien suunnitelmia. Pääpaino on tässä osiossa. *Puua* käsittelevässä pääluvussa Ilmavoimien suunnitelmia ei käsitellä erikseen taistelujärjestelmän, valvonta- ja johtamisjärjestelmän sekä tukeutumisyjärjestelmän näkökulmasta, sillä *Puva* ei ollut laajamittainen puolustussuunnitelma. *Puvassa* ei käsitelty laajemmin taistelujärjestelmän tai tukeutumisyjärjestelmän muodostamista ja käyttöä. Pääluvun yhteydessä ei esitellä Ilmavoimien materiaalsen valmiuden ja suorituskyvyn kehitystä, vaan se tehdään laajamittaisia puolustussuunnitelmia käsittelevien päälukujen yhteydessä.

Valpuria käsittelevän pääluvun ensimmäisessä alaluvussa käsitellään yleisesti Ilmavoimissa *Polttoainehankinnan* julkaisemisen jälkeen tapahtunutta kehitystä. *Valpuriin* vaikuttaneet sotilaspoliittiset taustatekijät ovat käytännössä samat kuin *Puvaan* vaikuttaneet taustatekijät, joten niitä ei käsitellä erikseen tässä pääluvussa. Toisessa alaluvussa esitellään puolustusvoimalliset uhkakuvat sekä puolustussuunnitelmien pääkohdat. Kolmannessa alaluvussa käsitellään edellisistä johdettuja Ilmavoimien suunnitelmia sekä Ilmavoimien materiaalista valmiutta. Pääpaino on tässä alaluvussa. Operatiivisia suunnitelmia, Ilmavoimien kehittämistä ja valmiutta käsitellään taistelujärjestelmän, valvonta- ja johtamisjärjestelmän sekä tukeutumisyjärjestelmän näkökulmasta. Neljännessä alaluvussa käsitellään *Valpurin* jälkeen tapahtunutta kehitystä. Alaluvussa ei varsinaisesti vastata tutkimuskysymyksiin, vaan tarkoituksena on esitellä lyhyesti sotilaspoliittisia taustatekijöitä, Ilmavoimien kehityssuuntia sekä materiaalitilanteen muuttumista 1960-luvulle tultaessa. Alaluku auttaa sitomaan Ilmavoimissa 1950-luvulla tapahtuneen kehityksen myöhempään, kylmän sodan aikana Ilmavoimissa tapahtuneen kehityksen kontekstiin.

Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmia käsitellään strategis-operatiivisella, valtakunnallisella tasolla Ilmavoimien esikunnan ja Pääesikunnan näkökulmista. Alempien johtoportaiden, kuten lennostojen tai lentopiirien, sodan ajan suunnitelmia ei käsitellä. Valtakunnallisten puolustussuunnitelmien pääkohdat ja periaatteet, sekä niihin mahdollisesti vaikuttaneet sotilaspoliittiset tekijät esitellään tutkielmassa Ilmavoimien suunnitelmien taustalla.

Ilmatorjuntatykistö siirrettiin Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyn yhteydessä vuonna 1952 Ilmavoimista erilliseksi aselajiksi Maavoimiin. Ilmatorjuntatykistön komentajan virka ja ilmatorjuntaosasto Ilmavoimien esikunnassa lakkautettiin. Pääesikuntaan perustettiin ilmapuolustuksen tarkastajan virka ja hänen työelimekseen ilmapuolustusosasto, johon kuului ilmapuo-

lustustoimisto ja ilmatorjuntatoimisto.²⁰ Näin ollen tutkielmassa keskitytään ainoastaan lentojoukkojen, sekä niitä tukevien muiden, suoraan Ilmavoimien alaisten joukkojen – kuten ilma-valvontajoukkojen – tarkasteluun. Ilmatorjuntajoukkojen sodan ajan suunnitelmia ei käsitellä tutkielmassa yksityiskohtaisesti.

Vuoden 1952 Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyn ja operaatiokäskey *Polttoainehankinnan* sekä vuoden 1957 operaatiokäskey *Valpurin* välinen aika muodostavat tutkielman ajallisen painopisteen. Tutkielmassa käsitellään lyhyesti myös 1940-luvun lopun keskeisimpiä tapahtumia ja kehitystä, jotta ymmärretään Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyn sekä 1950-luvun alkupuolella vallinneen Ilmavoimien heikentyneen tilanteen taustalla vaikuttaneita laajempia syy-seuraussuhteita.

Tutkielman ajallinen rajausta päättyy loppuvuonna 1961 koettuun, noottikriisiksi nimettyyn tapahtumajaksoon sekä sitä välittömästi seuranneeseen kehitykseen. Vaikka kriisi oli ensisijaisesti ulko- ja sisäpoliittinen, Puolustusvoimien rooli ja kyky tulivat kuitenkin monipuolisen tarkastelun kohteiksi. Kriisin myötävaikutuksella Ilmavoimille päätettiin hankkia nopeutetussa aikataulussa suorituskykyistä tutka- ja hävittäjäkalustoa, joka osaltaan johti uuden aikakauden alkamiseen Ilmavoimissa. Toisen maailmansodan jälkeinen Suomen puolustuspolitiikka voidaan Pekka Visurin mukaan jakaa seuraaviin jaksoihin:

1. sodan jälkitilan selvittely 1945–1948,
2. Puolustusvoimien toiminnan vakiinnuttaminen 1949–1955,
3. kokonaisuomaapuolustuksen organisointi Urho Kekkosen ensimmäisellä presidenttikaudella 1956–1961 ja
4. Puolustusvoimien toimintakyvyn vahvistaminen ja sopeuttaminen turvallisuuspolitiikan osaksi vuodesta 1962 alkaen.²¹

Ensimmäiseen jaksoon liittyy välirauhan solmimista seuranneet vuodet, joita nimitetään yleisesti ”vaaran vuosiksi”. Ulko- ja sisäpoliittisesti elettiin epävarmoja aikoja. Ajanjakson nimitys kuvaa hyvin myös maapuolustuksen silloista tilannetta, sillä Puolustusvoimien roolista sodan jälkeen ei ollut selkeää käsitystä, henkilöstöä nöyryytettiin monin tavoin ja puolustusvalmiuden ylläpidon edellytykset olivat heikot. Ajanjakso päättyy Pariisin rauhansopimuk-

²⁰ Syrjö, Veli-Matti, Mikko Karjalainen & Eero Elfvengren: *Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Osa 2 – Suomen puolustusvoimat 1944–1974*. Maapuolustuskorkeakoulu, Sotahistorian laitos, WSOY, Helsinki 2006, s. 225.

²¹ Visuri (1994), s. 11–13.

seen ja YYA-sopimukseen, jotka vakiinnuttivat Suomen kansainvälisen aseman ja antoivat perusteita Puolustusvoimien kehittämiseksi.²²

Toiseen jaksoon sisältyvät puolustusrevision työn perusteella tapahtuneet asevelvollisuuslain säätäminen vuonna 1950, rauhanajan organisaation vahvistaminen vuonna 1952 sekä Puolustusvoimien perushankintojen vähittäinen aloittaminen vuodesta 1955 alkaen. Kolmas jakso sisälsi toimenpiteitä kokonaisuutena puolustuksen kehittämiseksi. Puolustusvoimat jatkoi kehitystyötään edellisellä jaksolla luoduissa, edelleen hyvin niukoissa puitteissa. Puolueettomuuspolitiikalle edellytyksiä antoivat YK:n jäseneksi hyväksyminen, liittyminen Pohjoismaiden neuvostoon sekä erityisesti Porkkalan palautus vuonna 1956. Silloin myös maanpuolustuksen yleiset edellytykset paranivat. Ilmatilan puolustaminen muodostui entistä tärkeämmäksi. Poliittisesti dramaattinen vuosi 1961 päätti tämän kauden Puolustusvoimien roolin uudelleenarviointiin ja alustaviin päätöksiin toimintamahdollisuuksien parantamiseksi.²³

Näin ollen voidaan karkeasti määrittää tutkielman ajallisen rajauksen käsittävän jaksot kaksi ja kolme, eli ajanjakson vuodesta 1949 vuoteen 1961. Ajallinen raja on osin ongelmallista Puolustusvoimien suunnittelun näkökulmasta, sillä operatiivinen suunnittelu, rauhan ajan koulutuksen kehittäminen sekä materiaalisen valmiuden parantaminen olivat pitkiä, jopa vuosikymmeniä kestäviä prosesseja, jotka etenivät pääosin itsenäisesti taloudellisten resurssien puitteissa. Toki suunnitelmia päivitettiin jatkuvasti ja poliittisella ohjauksella luotiin perusteita tai painopisteitä suunnitelmille, mutta kehittämisen päämäärät pysyivät suhteellisen muuttumattomina ja perustuivat ensisijaisesti Puolustusvoimien sisällä määritettyihin käytännön vaatimuksiin – olihan Puolustusvoimat vielä 1950-luvulla siviilihallinnosta melko eristäytynyt instituutio, jonka toiminnasta tai suunnitelmista tiedotettiin hyvin vähän muuta yhteiskuntaa. Puolustusvoimien johdon ja poliitikkojen välillä ilmeni yleisesti epäluuloisuutta.²⁴

Operaatiosuunnitelma *Valpuria* päivitettiin aina 1960-luvun puoliväliin saakka – jolloin alettiin siirtyä varsinaiseen alueellisen puolustuksen konseptiin. Ilmavoimien osalta viimeiset merkittävät päivitykset *Valpuriin* tehtiin vuonna 1960, jolloin suunnitelmasta päivitettiin Ilmavoimien alkuryhmitystä koskevat liitteet. Tämä tukee osaltaan tutkielman ajallisen rajauksen päättämistä vuoteen 1961. Ajallinen raja on lopulta vain tutkimustekninen apukeino. Todellisuudessa ei ole mielekäästä asettaa kovin tiukkoja ajallisia rajoja, vaan tutkimusta tehdään tutkimuskohteen sekä tapahtumien laajempien syy-seuraussuhteiden ehdoilla.²⁵

²² Visuri (1994), s. 13–14.

²³ Sama.

²⁴ Tynkkynen et al. (2007), s. 9.

²⁵ Renvall, Pentti: *Nykyajan historiantutkimus*. WSOY, 2. painos, Juva 1983, s. 252–255.

1.3 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusprosessi

Tutkielma noudattaa laadullisen tutkimuksen periaatteita. Lähdeaineistoa tulkitaan puhtaasti sen sisällön perusteella. Tarkoituksena on muodostaa kokonaisvaltainen käsitys tutkittavasta aiheesta. Laadullisessa tutkimuksessa käytetään lähdeaineiston osalta tyypillisesti harkinnanvaraista otantaa. Tutkittavaa aineistoa ei valita kovin suurta määrää. Aineisto tutkitaan perusteellisesti, jolloin tärkeää on aineiston laatu. Aineiston tulisi olla riittävän kattava suhteessa siihen, millaista analyysia ja tulkintaa sen perusteella halutaan tehdä. Laadulliselle analyysille tyypillistä on induktiivinen päättely, jossa pyritään tekemään kokoavia päätelmiä aineistosta nousevien seikkojen perusteella. Aineistoa pyritään tutkimaan vertaillen ja yksityiskohtaisesti, nostoen esiin merkityksellisiä teemoja. Tilastolliseen yleistämiseen ei pyritä.²⁶

Tutkimusmenetelmänä tutkielmassa on aineistolähtöinen sisällönanalyysi. Sisällönanalyysin avulla pyritään muodostamaan tutkittavasta ilmiöstä jäsenelty kuvaus, joka liittyy tulokset tarkasteltavan ilmiön laajempaan kontekstiin sekä muihin tutkimustuloksiin. Aineiston analysoinnin tarkoituksena on informaatioarvon lisääminen, kun hajanaisesta aineistosta pyritään luomaan mielekästä, selkeää ja yhtenäistä informaatiota. Aineiston laadullinen käsittely perustuu loogiseen päättelyyn ja tulkintaan, jossa aineisto aluksi hajotetaan osiin, käsitteellistetään ja kootaan uudestaan uudella tavalla loogiseksi kokonaisuudeksi.²⁷ Tutkielmassa aineistoa ei tarkastella minkään tietyn teoreettisen viitekehyksen tai ennakoasetelman näkökulmasta.

Tutkimusprosessi aloitettiin kartoittamalla aihealuetta käsittelevä aikaisempi tutkimus. Kartoituksen perusteella todettiin tutkimustarve käsiteltävälle aiheelle. Tämän jälkeen suoritettiin kirjallisuuskatsaus tutustumalla yleisesti aihealuetta käsittelevään kirjallisuuteen. Kirjallisuuteen tutustumalla määritettiin tutkielmalle mielekäs ajallinen ja temaattinen rajaus sekä tutkimustehtävä. Kirjallisuuskatsauksen yhteydessä kirjojen väliin tehtiin muistilapuille merkinnät hyödynnettävistä sivunumeroista ja keskeisistä teemoista, jotta primääri- ja sekundärilähteiden tietoja voitiin myöhemmin helposti vertailla keskenään. Aihealuetta käsittelevä kirjallisuus antoi tutkielman tekemiselle tarvittavat taustatiedot, jonka perusteella syvennyttiin tarkemmin aiheeseen alkuperäislähteiden – eli Kansallisarkiston kokoelmien – avulla.²⁸ Kirjallisuusaineisto toimi myös tukena alkuperäisaineiston jäsentelyssä ja tulkinnassa.

²⁶ Eskola, Jari & Juha Suoranta: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino Oy, Tampere 1998, s. 18 ja 60–65.

²⁷ Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Hansaprint Oy, 9. painos, Vantaa 2012, s. 105–113.

²⁸ Lauerma, Matti: Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa. *Tiede ja ase N:o 35*, Suomen sotatieteellinen seura, 1977, s. 105–108 ja 110–112.

Primääri- eli alkuperäislähteet sisältävät tutkielman kannalta oleellimmän tiedon. Tätä tietoa tuetaan ja elävöitetään aihealuetta käsittelevillä sekundäärlähteillä. Kuvausvaiheessa aineistoa tarkasteltiin vain pintapuolisesti, eikä sen käyttökelpoisuutta arvioitu tarkasti. Aineiston kuvaamisen jälkeen aineistoon perehdyttiin tarkemmin, ja tunnistettiin tutkielman kannalta hyödyllinen aineisto. Oleellinen digitaalinen aineisto järjestettiin tietokoneelle asiakirjakokonaisuuksina sekä kronologisesti että temaattisesti kansioihin. Aineiston järjestämisen ja luokittelun avulla aineisto saatiin helpommin hallittavaksi kokonaisuudeksi. Tämän jälkeen järjestettyyn aineistoon perehdyttiin yksityiskohtaisesti. Hajanaisesta aineistosta tehtiin yhdistelmät, joissa samaa teemaa käsittelevää arkistoaineistoa verrattiin keskenään sekä tutkimuskirjallisuuteen. Tulokset kirjattiin raporttiin työn edetessä. Tämän sisällönanalyysin perusteella muodostettiin kokonaiskuva, jonka avulla laadittiin johtopäätökset ja vastattiin päätutkimuskysymykseen. Tutkimusprosessin aikana jouduttiin uusien tietotarpeiden myötä palaamaan takaisin myös aikaisempiin prosessin vaiheisiin.²⁹

Tutkimusmenetelmää mukailleen tutkimusprosessissa etsittiin tutkimustehtävän kannalta oleellinen, hajallaan oleva tieto, järjesteltiin ja luokiteltiin tieto helposti hallittaviksi kokonaisuuksiksi, analysoitiin ja yhdisteltiin tiedot teemoittain sekä muodostettiin analyysin perusteella johtopäätökset. Aineistoanalyysissä on pyritty välttämään liian pitkälle meneviä omia tulintoja, jotta johtopäätökset olisivat mahdollisimman objektiivisia.

1.4 Tutkimustilanne, lähdeaineisto ja lähdekritiikki

Puolustusvoimien sodan ajan suunnittelua toisen maailmasodan jälkeisenä aikana on tutkittu melko kattavasti, ja operatiivisten suunnitelmien pääperiaatteet on esitelty tutkimuskirjallisuudessa. Myös Ilmavoimien sodan ajan suunnittelua koskevaa tutkimuskirjallisuutta on olemassa, mutta sodan ajan suunnitelmien esittely on pintapuolista. Ilmavoimia käsittelevän tutkimuskirjallisuuden ja historiikkien painopiste on pääasiassa organisaation, kaluston, koulutuksen ja suorituskyvyn kehittämisessä. Ilmavoimien organisatorista ja kalustollista kehitystä on tutkittu ja kuvattu laajalti eri opinnäytetöissä, mutta sodan ajan suunnitelmia ei niissä esitellä, ainakaan syvällisesti. Näin ollen oli tunnistettavissa tarve Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmien yksityiskohtaisemmalle tutkimiselle.

Tutkimusaineiston rungon, eli primäärlähteiden osalta tutkielmassa hyödynnettiin kymmeniä asiakirjoja. Keskeisimmät lähteet ovat luonnollisesti Pääesikunnan ja Ilmavoimien esikunnan laatimat operatiiviset käskyt. *Polttoainehankinnan* osalta ne ovat Puolustusvoimain pää-

²⁹ Lauerma (1977), s. 105–108 ja 110–112.

esikunnan operatiivinen käsky numero 8³⁰ sekä sen perusteella laaditut Ilmavoimien suunnitelmat, jotka on esitetty Ilmavoimien esikunnan asiakirjassa numero 85³¹. Puolueettomuuden suojaamisen osalta ne ovat Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 11³² – eli *Puva* – sekä sen perusteella laaditut Ilmavoimien suunnitelmat, jotka on esitetty Ilmavoimien operatiivisessa käskyssä numero 10³³. *Valpurin* osalta keskeisin primäärilähde on Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 13³⁴, jonka Ilmavoimille jaetun version yhteydessä on esitetty Ilmavoimien yksityiskohtaiset suunnitelmat. Keskeisimpien primäärilähteiden lisäksi tutkielmassa on hyödynnetty lukuisia muita asiakirjalähteitä, jotka käsittelevät muun muassa Ilmavoimien täydennyskokoontamien, valmiutta, tehtäviä, vallitsevaa tilaa ja kehitysnäkymiä, ilmavalvonnan ja tukikohtaverkoston suunnittelua, perushankintoja sekä sotaharjoituksia. Kaikki tutkielmassa lähteenä käytetyt Pääesikunnan ja Ilmavoimien esikunnan operatiiviset käskyt on esitetty tutkielman *liitteessä 1*.

Julkaistun aineiston osalta Vilho Lukkarisen ja Veli Pernaan teos ”Suomen ilmavoimat 1944–1980”³⁵ on tutkielman kannalta keskeisin lähde. Myös muissa tutkielmassa käytetyissä sekundäärilähteissä on runsaasti viittauksia Lukkarisen ja Pernaan teokseen. Kirjassa käsitellään kattavasti Ilmavoimien kehitystä 1950-luvulla sekä jossain määrin puolustus suunnitelmia ja niiden vaikutuksia Ilmavoimien toimintaan. Teoksen pohjalta oli hyvä lähteä perehtymään syvällisemmin aihealueeseen arkistolähteiden avulla. Suomen ilmavoimat 1944–1980 -teoksen ohella Ilmavoimien historiasarjassa julkaistut lennostojen ja Ilmasotakoulun omat historiikit eivät tarjonneet tutkimuskysymysten näkökulmasta merkittävää lisätietoa, vaikka niitä hyödynnettiin jossain määrin tutkielmassa. Historiikit käsittelevät joukko-osastojen toimintaa ja kehitystä yksityiskohtaisesti, mutta vahvasti paikallisnäkökulmasta.

Vesa Tynkkysen ja Petteri Joukon englanninkielinen teos ”Towards east or west? – Defence planning in Finland 1944–1966”³⁶ sekä kokoelmateos ”Suomen puolustusvoimat 1944–1974 – Puolustusvoimien rauhan ajan historia, osa 2”³⁷ – jossa keskeisimpänä Puolustusvoimien valmius 1944–1974 -pääluku – toimivat myös hyvin yleisteoksina primäärilähteiden tukena. Kyseisissä teoksissa on kartoitetuista kirjallisuuslähteistä kaikkein kattavimmin käsitelty 1950-luvun puolustus suunnitelmia, tosin Ilmavoimia on käsitelty melko suppeasti.

³⁰ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, Kansallisarkisto (KA).

³¹ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 85/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA.

³² Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA.

³³ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.2.1957, T 27828/3, KA.

³⁴ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA.

³⁵ Lukkarinen et al. (2008).

³⁶ Tynkkynen et al. (2007).

³⁷ Syrjö et al. (2006).

Martti Lehdon vuonna 2012 julkaistu väitöskirja ”Suomen ilmavoimien johtamisjärjestelmän evoluutio ilmasotateorian, kansallisten instituutioiden ja johtamisjärjestelmän ulkomaisen kehityksen näkökulmasta”³⁸ sekä niin ikään vuonna 2012 julkaistu teos ”Ilmapuolustuksen viestihistoria 1918–2012”³⁹ käsittelevät yksityiskohtaisesti Ilmavoimien viesti-, valvonta-, ja johtamisjärjestelmän kehitystä 1950-luvulla. Teokset ovat varsinkin kyseisten osa-alueiden käsittelyssä keskeisiä lähteitä.

Suomen 1950-luvun sotilaspoliittisesta historiasta on olemassa runsaasti kirjallisuutta, joka toimii taustatietona tutkielman laatimisessa. Poliittista historiaa käsittelevän kirjallisuuden tarkoitus on avata 1950-luvun sotilaspoliittista ilmapiiriä sekä mahdollisia vaikuttimia puolustussuunnitelmien taustalla. Tutkielmassa hyödynnettäviä kylmän sodan sotilaspoliittista historiaa käsitteleviä teoksia ovat muun muassa Jukka Tarkan ”Suomen kylmä sota – Miten viattomuudesta tuli voima”⁴⁰ sekä Pekka Visurin ”Puolustusvoimat kylmässä sodassa – Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961”⁴¹.

Ilmavoimien kalustollista – ja sitä kautta suorituskyvyllistä – kehitystä on tutkinut esimerkiksi Harry-Pekka Bäckström opinnäytetyössään ”Suomen ilmavoimien hävittäjäkalustohankinnat sotien jälkeen”⁴². Opinnäytetyö käsittelee kaikkien Ilmavoimien käytössä olleiden suihkähävittäjätyyppien hankinta- ja käyttöönottoprosesseja. Antti Asikaisen opinnäytetyö ”Puolustusvoimien ensimmäiset helikopterihankinnat 1960-luvulla”⁴³ sivuaa myös tämän tutkielman aihepiiriä jossain määrin. Opinnäytetyössä käsitellään 1950-luvun tilannetta ja päätöksentekoa Ilmavoimissa. Mikko Virta käsittelee opinnäytetyössään ”Hävittäjäseikkailu 1954 – Suomen Mig -suihkukonekaupan nousu ja tuho kylmän sodan kulisseissa”⁴⁴ yksityiskohtaisesti 1950-luvun puolivälin epäonnistunutta MiG-15 -hävittäjäkauppaa sekä siihen liittyvää poliittista kädenvääntöä, uutisointia ja taustoja. Ilmavoimien kalustollista kehitystä käsittelevät opinnäytetyöt eivät ole tutkielman kannalta keskeisiä lähteitä.

³⁸ Lehto (2012a).

³⁹ Lehto, Martti: *Ilmapuolustuksen viestihistoria 1918–2012*. Ilmavoimien viestikilta ry, Karisto Oy, Hämeenlinna 2012b.

⁴⁰ Tarkka, Jukka: *Suomen kylmä sota - Miten viattomuudesta tuli voima*. Otava, Keuruu 1992.

⁴¹ Visuri (1994).

⁴² Bäckström, Harry-Pekka: *Suomen ilmavoimien hävittäjäkalustohankinnat sotien jälkeen*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Historian laitos, Helsinki 2006.

⁴³ Asikainen, Antti: *Puolustusvoimien ensimmäiset helikopterihankinnat 1960-luvulla*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2016.

⁴⁴ Virta, Mikko: *Hävittäjäseikkailu 1954 – Suomen Mig -suihkukonekaupan nousu ja tuho kylmän sodan kulisseissa*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsinki 2017.

Päeesikunnan alaisten divisioonien operatiivista suunnittelua kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä on tutkittu yksityiskohtaisesti Pekka Korhosen diplomityössä ”2. Divisioonan puolustussuunnittelu Etelä- ja Lounais-Suomessa vuosina 1945–1966”⁴⁵ sekä Ilkka Tuomiston diplomityössä ”3. Divisioonan puolustussuunnittelu vuosina 1945–1966”⁴⁶. Tutkimuksissa esitellään 1950-luvun puolustussuunnitelmien pääperiaatteet. Yhteistyötä Ilmavoimien kanssa käsitellään hyvin suppeasti. Kyseiset diplomityöt eivät ole tutkielman kannalta keskeisiä lähteitä.

1950-luvun sodan ajan suunnitelmiin liittyi vahvasti uhkakuva Lounais-Suomeen kohdistuvasta maihinnoususta. Maihinnousu-uhkasta Lounais-Suomeen sodan jälkeisinä vuosikymmeninä ja siihen liittyvistä sodan ajan suunnitelmista on tehty kattavaa tutkimusta Maanpuolustuskorkeakoulussa. Tätä tutkimusta edustavat muun muassa Juuso Säämäsen väitöskirja ”Suurmaiheinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Suomen meripuolustuksen maihinnousutorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle”⁴⁷ sekä Pekka Leinosen opinnäytetyö ”Maihinnousunuhka ja siihen varautuminen Lounais-Suomessa 1944–1958”⁴⁸. Molemmissa tutkimuksissa käsitellään valtakunnallisia uhkamalleja sekä puolustussuunnitelmia.

Lounais-Suomen ja Ahvenanmaan puolustussuunnitelmia 1950-luvulla käsitellään lisäksi muun muassa Petteri Joukon artikkelissa ”Suunnitelmat Ahvenanmaan puolustamiseksi kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä”⁴⁹. Mikael Tammissalo käsittelee merivalvonnan kehitystä ja puolueettomuuden suojaamista tutkielmassaan ”Valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartioidin etulinjaan – Suomen merivalvonnan kehitys vuosina 1944–1960”⁵⁰, käsitellen lyhyesti myös 1950-luvun valtakunnallisia operatiivisia suunnitelmia. Rannikko- ja meripuolustusta käsittelevät opinnäytteet ja tutkimukset eivät ole tutkielman kannalta keskeisiä lähteitä.

⁴⁵ Korhonen, Pekka: *2. Divisioonan puolustussuunnittelu Etelä- ja Lounais-Suomessa vuosina 1945–1966*. Diplomityö, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2017.

⁴⁶ Tuomisto, Ilkka: *3. Divisioonan puolustussuunnittelu vuosina 1945–1966*. Diplomityö, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2017.

⁴⁷ Säämänen, Juuso: *Suurmaiheinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Suomen meripuolustuksen maihinnousutorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Väitöskirja, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: tutkimuksia nro 10, Helsinki 2017.

⁴⁸ Leinonen, Pekka: *Maihinnousunuhka ja siihen varautuminen Lounais-Suomessa 1944–1958*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Historian laitos, Helsinki 2005.

⁴⁹ Jouko, Petteri: *Suunnitelmat Ahvenanmaan puolustamiseksi kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä*. Artikkel, *Tiede ja ase nro 63*, Suomen Sotatieteellinen seura, 2005.

⁵⁰ Tammissalo, Mikael: *Valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartioidin etulinjaan – Suomen merivalvonnan kehitys vuosina 1944–1960*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2018.

Tutkielmassa hyödynnettyjä kirjallisuuslähteitä ja niiden esityksiä voidaan pitää laadukkaina. Teokset ovat sisällöltään ehyitä, viitteistettyjä kokonaisuuksia ja ne perustuvat laajaan, analysoituun alkuperäisaineistoon. Teosten laatijat ovat kokeneita tutkijoita ja omaavat usein kymmenien vuosien kokemuksen sotilasympäristöstä. Näin tutkielman kannalta keskeisen tutkimuskirjallisuuden sisältämää tietoa voidaan pitää suhteellisen luotettavana.

Ulkoista ja sisäistä lähdekritiikkiä tutkimustyössä pitää kohdistaa tutkittavaan alkuperäisaineistoon sen jäsentelyn yhteydessä, sekä verrattaessa kerättyä aineistoa jo olemassa olevaan tutkimuskirjallisuuteen. Ulkoisen lähdekritiikin tarkoituksena on selvittää, onko asiakirja sitä, mitä se esittää olevansa. Tehtävä, jota varten asiakirja on syntynyt, kuuluu aina tiettyyn historialliseen tilanteeseen, jossa asiakirjan tarkoituksena on ollut saada aikaan jotain, mihin sen laatija on pyrkinyt joko henkilökohtaisesti tai virkansa puolesta. Sen takia lähdekritiikkiin kuuluu aina sen tilanteen rekonstruoiminen, johon lähde kuuluu. Tämä menneisyyden ympäristö, jossa lähde on syntynyt ja vaikuttanut, muodostaa lähteen funktionaalisen kentän.⁵¹ Tutkielman lähdeaineiston funktionaalisen kentän selvittäminen oli suhteellisen vaivatonta, sillä lähes kaikki asiakirjat oli diarioituja ja allekirjoitettuja. Tämä lisäsi lähteiden käytettävyyttä ja luotettavuutta. Diarioimattomistakin asiakirjoista selvisi niiden laatija sekä funktio. Kaikki asiakirjat oli laadittu viranhoitajan toimesta, eikä yksityishenkilönä. Asiakirjat oli laadittu siinä ajassa, josta ne kertoivat. Lähtökohtana on, että lähteet ovat sitä, mitä ne esittävät olevansa.

Ulkoisen lähdekritiikki muodostaa edellytykset sisäisen lähdekritiikin harjoittamiselle, jonka tarkoituksena on selvittää, millainen todellisuus pohja lähteessä olevilla tiedoilla on. Tämä tapahtuu punnitsemalla lähteen sisältämiä tietoja lähteen tarkoituksen kannalta, jotta saataisiin selvitettyä, paljonko noissa tiedoissa on lähteen tehtävän tai aseman vaikutusta.⁵² Sisäistä lähdekritiikkiä täytyy aineiston analysoinnissa kohdistaa asiakirjan laatijan omaan taustaan ja ymmärrykseen vallitsevasta tilanteesta. Henkilösuhteilla ja henkilön asemalla on vaikutusta esimerkiksi siihen, kuinka kriittisesti hän esittää asioita. Esimerkiksi Ilmavoimien esikunnassa palvelevilla henkilöillä on yleensä kriittisempi käsitys Ilmavoimien vallitsevasta tilanteesta kuin mitä Pääesikunnalla on. Toki Ilmavoimissa on oletettavasti myös paras tilannekuva. Itse sodan ajan suunnitelmien osalta on arvioitava, onko niiden todellinen tarkoitus olla varsinainen suunnitelma, vai jonkinlainen esityslista tai painostuskeino Ilmavoimien materiaallisen tilanteen kohentamiseksi.

---

⁵¹ Renvall (1983), s. 166.

⁵² Sama.

Aineiston riittävän kriittinen tarkastelu on oltava jatkuvaa tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Tutkijan täytyy olla koko ajan varuillaan mahdollisten ristiriitojen tai epäloogisuuksien varalta. Lähtökohta on, että aineistoa voi pitää luotettavana, jos se näyttää sopivan hyvin yhteen muun aineiston ja tunnettujen seikkojen kanssa.⁵³ Ristiriitaisuudet tutkimuskirjallisuuden sekä alkuperäislähteiden välillä selvitettiin ja muodostettiin käsitys tulkintojen eriävyyksistä. Omasta tutkimusaineistosta muodostettiin mahdollisimman ristiriidaton, ehyt ja looginen kokonaisuus, jonka perusteella kyettiin vastaamaan tutkimuskysymyksiin. Primääri- ja sekundäärilähteiden väliltä ei tutkimusprosessin aikana löytynyt merkittäviä ristiriitoja, ainoastaan pieniä tulkinnan eroavaisuuksia, sekä todennäköisesti epähuomiossa kirjoitettuja virheellisiä yksityiskohtia. Esiintyneissä ristiriitatilanteissa oma tulkinta on tehty ensisijaisesti primäärilähteen esittämän tiedon perusteella.

Tutkimuskirjallisuutta on käytetty lähteenä riittävän laajasti, ja suurin osa tiedosta on pystytty varmentamaan useammasta lähteestä, joko sekundääri- tai primäärilähteistä. Primäärilähteiden osalta tutkielmassa on hyödynnetty kaikki käyttökelpoinen lähdemateriaali, mitä kartoituksen perusteella oli löydettävissä Pääesikunnan ja Ilmavoimien esikunnan arkistoista. Ilmavoimien suunnitelmia käsittelevä aineisto on melko hajanaista Kansallisarkistossa ja muun muassa operatiivisista käskyistä puuttuu liitteitä, jotka olisivat saattaneet tuoda lisäarvoa tutkielmalle.

Operatiivisissa suunnitelmissa alkuperäisiä liitteitä, sivuja tai kappaleita on korvattu päivitettyillä versioilla, eikä alkuperäisiä versioita ole säilytetty. Näin on ainakin *Valpurin* liitteiden ja *Puvan* osalta. *Valpurin* liitteiden osalta merkinnöistä selviää, milloin päivitys on tehty, mutta ei tarkemmin, mitä on päivitetty. *Puvassa* osalla sivuista on merkintä ”korjaamaton alkuperäissivu”, joka viittaa siihen, että muihin sivuihin on tehty jonkinlaisia muutoksia. Asiakirjasta ei kuitenkaan käy ilmi, millaisia muutokset ovat tai milloin ne on tehty. Toki on mahdollista, että asiakirjoihin on tehty päivityksiä ilman, että niistä on jätetty merkintää. *Polttoainehankintaan* on tehty kynällä pieniä muutoksia. Muutosten päivämäärä on merkitty tekstin viereen ja myös alkuperäinen teksti on luettavissa. *Polttoainehankintaan* ja *Puvaan* liittyvissä Ilmavoimien suunnitelmissa ei ole viitteitä myöhemmin tehdyistä muutoksista, asiakirjoissa on ainoastaan kynällä tehtyjä huomiomerkitöjä.

---

⁵³ Renvall (1983), s. 165–166.

2 POLTTOAINEHANKINTA

2.1 Sotilaspoliittiset taustatekijät ja Puolustusvoimien uudelleenjärjestely

Puolustusrevisio korosti mietinnöissään Suomen itsenäistä, puolueetonta asemaa sekä uskottavan puolustuskyvyn merkitystä. Puolustusrevision työn valmistuttua käytiin sotilaspoliittista debattia Neuvostoliiton uhkasta, josta käytettiin kiertoilmausta ”massiivinen maahyökkäys”. Ymmärrettiin, että jäykkä linjapuolustus rajoilla olisi mahdotonta. Puolustus tarvitsisi niin paljon syvyyttä, että se kattaisi koko maan. Näin kehittyi ”apua vastaan puolustautumisen periaate”. Siinä yhdistyi sekä perinteinen Neuvostoliiton pelosta nouseva puolustusajattelu että moderni ajattelu, jonka ideana oli ehkäistä Neuvostoliiton sotilaallinen väliintulo osoittamalla uskottavaa puolustusvalmiutta länttä vastaan.⁵⁴

Ruotsin, Norjan ja Tanskan kaavailut yhteisestä puolustuksesta saivat alkunsa Pohjolan sosiaalidemokraattien yhteistyökokouksessa kesällä 1945. Ne kuuluivat laajaan suunnitelmaan, jota ruotsalaiset olivat kehittäneet YK-jäsenyyden⁵⁵ tueksi. Sotilaalliset yhteistyöneuvottelut käynnistyivät 1946, ja keskustelut käytiin ylimpien upseerien piirissä, todennäköisesti poliittisen johdon tietämättä. Ruotsi ja Tanska olivat aktiivisia, mutta Norja oli mukana lähinnä kuulolla, koska sen ensisijainen turvallisuuspoliittinen viiteri oli Iso-Britannia. Ruotsi oli periaatteessa kiinnostunut, mutta käytännössä varauksellinen, sillä muiden liittokumppaneiden sotilaallinen valmius oli huono. Neuvostoliitto oli saanut keväällä 1947 vihiä sopimusneuvotteluista, joita se protestoi sekä diplomaattisesti että lehdistön välityksellä. Lopulta sotilasliittoneuvottelut kariutuivat Norjan ja Tanskan ajautuessa Naton piiriin.⁵⁶

Ruotsi aloitti keväällä 1947 rauhan oloissa ennennäkemättömän voimakkaan varusteluohjelman, joka jatkui pitkään kylmän sodan ensimmäisille vuosikymmenille. Vertailun vuoksi Ruotsi käytti vuosina 1955–1961 puolustusmateriaalihankintoihin noin 600 miljardia markkaa, kun Suomi käytti vastaavana ajanjaksona vain noin 33 miljardia, joista kahdeksan miljardia oli Neuvostoliiton myöntämää tavaraluottoa. Näin oli syntynyt asetelma, joka oli Suomen kannalta uhkaava, mutta vakaa. Uhkaava siksi, että NATO työntyivät Suomen naapuruuteen. Vakaa siksi, että sotilasliittojen rajavyöhykkeelle jääneen Ruotsin täytyi nyt vaalia entistä huolellisemmin sekä puolueettomuuttaan että puolustusvalmiuttaan. Ruotsille oli tärkeää, että Suomi säilyisi itsenäisenä ”puskurina” Neuvostoliittoa vastaan. Suomelle taas oli tärkeää, että

---

⁵⁴ Tarkka (1992), s. 45–46.

⁵⁵ Yhdistyneet Kansakunnat.

⁵⁶ Tarkka (1992), s. 29–31.

sillä oli puolueeton selusta, niin että Neuvostoliitto ei saisi YYA-sopimukseen vedoten syytä painostaa Suomea.⁵⁷

Korean sodan vuoksi kesällä 1950 kiristynyt sotilaspoliittinen tilanne pakotti hallituksen tarkastelemaan vakavasti sotilaallisen valmiuden kysymystä. Presidentti Paasikiven päiväkirjat kesän ja syksyn 1950 ajalta kertovat hallituksen neuvottomuudesta, kun keinoja puolustusvalmiuden nopeaan parantamiseen ei ollut. Sodan syttyttyä Paasikivi tilasi kenraali Erik Heinrichsiltä muistion. Heinäkuussa laaditussa muistiossa Heinrichs viittaa lisääntyneeseen amerikkalaisten pommikoneiden muodostamaan ilmauhkaan ja Lounais-Suomen uhanalaisuuteen. Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Aarne Sihvo esitteli muistion elokuussa presidentille. Sihvo korosti huoltaan ilmavalvonnan, ilmatorjunnan ja väestönsuojelun heikkoudesta. Nimenomaan ilmavalvonnan tehottomuudesta seurasi vaara, että Neuvostoliitto kriisitilanteessa vaatisi oman ilmavalvontaverkkonsa työntämistä Suomen alueelle.⁵⁸

Jalkaväenkenraali Sihvo toimitti myöhemmin presidentille esityksen puolustusvalmiuden kehittämistarpeista. Kiireellisenä asiana oli saada poliittiselta johdolta kunnolliset perusteet puolustus suunnittelulle. Tähän mennessä Puolustusvoimien johto oli itse joutunut määrittämään tehtävänsä, lähtien sotilasmaantieteellisistä tekijöistä, valtiosopimuksista ja strategisen tilanteen kehitysnäkymistä. Paasikivi kutsui hallituksen johtavat ministerit kokoon syyskuussa 1950 pohtimaan toimia edellä mainittujen esitysten pohjalta. Hallitus ei päätenyt välittömiin puolustusvalmiuden parantamistoimenpiteisiin, koska rahaa ei ollut, mutta sen sijaan Puolustusvoimille perustaa antava lainsäädäntötyö eteni puolustusrevisiokomitean esitysten pohjalta. Paasikiven tavoitteena oli kuitenkin ylläpitää Puolustusvoimat, jonka suorituskyvyille muutkin antavat arvoa, joka suoriutuu sille asetetuista tehtävistä sekä täyttää kansainvälisten sopimusten velvoitteet.⁵⁹

YYA-sopimusneuvottelujen ollessa vielä käynnissä, Paasikivi oikeutti esittelyssään maaliskuussa 1948 Pääesikunnan ryhtymään operatiivisiin valmistelutöihin, joihin kuului myös liikekannallepanosuunnitelma. Valmistelut oli suoritettava Pariisin rauhansopimuksen sallimissa joukkojen enimmäismäärävahvuuksien rajoissa. Tulkinta rauhansopimuksen joukkorajoitusten raukeamisesta tietyissä tilanteissa siten, että täydellinen liikekannallepano voitaisiin toteuttaa, ei ollut täysin selvä. Ensimmäinen suunnitelma sodan ajan kokoonpanoksi ja liikekannallepanosuunnitelmaksi valmistui helmikuussa 1949. Suunnittelua haittasi epäselvyydet

⁵⁷ Tarkka (1992), s. 31; Visuri (1994), s. 177.

⁵⁸ Visuri (1994), s. 91–94.

⁵⁹ Sama.

sopimusten tulkinnoista sekä erimielisyydet Pääesikunnan, puolustusministeriön ja puolustusrevision välillä rauhan ajan kokoonpanosta.⁶⁰

Liikekannallepanosuunnitelmien laajuudesta vallitsi pitkään epäselvyys Puolustusvoimien ja presidentin välillä. Oman näkemyksensä mukaan Paasikivi olisi sallinut ainoastaan Pariisin rauhansopimuksen enimmäisvahvuuteen tähtäävien suunnitelmien laatimisen. Todellisuudessa Paasikiven esittelyn perustelumuiotiossa mainitaan – tosin hieman epäselvästi – myös kenttärmeijan liikekannallepanon valmistelu. Nämä epäselvyydet haittasivat operatiivista suunnittelutyötä enemmän tai vähemmän koko 1950-luvun ajan.⁶¹

Puolustusvoimain komentaja antoi syyskuussa 1948 Ilmavoimille käskyn laatia suunnitelma lentojoukkojen, ilmatorjuntajoukkojen ja ilmavalvonnan sodan ajan organisaatioiksi ja määrävahvuuksiksi. Lähtökohtana oli Pariisin rauhansopimuksen mukainen lentokonevahvuus, joka voisi sodan aikana olla suurempikin. Käskyssä korostettiin ilmavalvonnan tärkeyttä, jota pidettiin YYA-sopimuksen johdosta erittäin velvoittavana.⁶²

Ensimmäistä varsinaista puolustussuunnitelmaa alettiin laatia tammikuussa 1950. Nämä suunnitelmat laadittiin sisäisen turvallisuuden ja puolueettomuuden turvaamista varten. Tarkoituksena oli suunnitella täydennyskokoonpanoksi⁶³ kutsuttu kokoonpano, johon kuuluvien joukkojen kokonaisvahvuus olisi sama kuin Pariisin rauhansopimuksessa määrätty joukkojen enimmäisvahvuus. Tehtävää varten valtakunta jaettiin Lounais-Suomen, Sisä-Suomen, Pohjois-Suomen, Pohjanmaan ja Uudenmaan vastuualueisiin. Vastuualueiden tehtävänä oli tehostaa aluevalvontaa, suojata sotilaallisesti ja valtakunnallisesti tärkeät kohteet vastuualueellaan sekä tarvittaessa valmistautua puolustamaan aluettaan. T-kokoonpanoon liittyviä suunnitelmia jouduttiin tarkentamaan useaan otteeseen.⁶⁴

T-kokoonpanossa lentojoukot oli tarkoitus alistaa operatiivisissa tehtävissä suoraan puolustusvoimain komentajalle. Lentojoukkojen tärkeimpinä tehtävinä oli tiedustelu, vieraiden lentojoukkojen alueloukkausten estäminen, tärkeiden kohteiden, meriliikenteen ja Ahvenanmaan kuljetusten suojaaminen sekä muiden puolustushaarojen tukeminen. T-kokoonpanoon kuului kuusi hävittäjälentolaivuetta, joista kaksi olisi aluksi koulutuslaivueita. Lentojoukkoja tuli pystyä käyttämään keskitetysti maan eri osissa. Ilmavalvonnan olisi T-

---

⁶⁰ Lukkarinen et al. (2008), s. 41.

⁶¹ Jouko (2005), s. 26.

⁶² Lehto (2012b), s. 45.

⁶³ Myöhemmin tekstissä puhutaan T-kokoonpanosta.

⁶⁴ Jouko (2005), s. 26.

kokoonpanovahvuuksien sallimissa puitteissa katettava koko maa ja toimittava runkona sodan ajan ilmavalvontajärjestelmälle.⁶⁵

Asetus Puolustuslaitoksesta annettiin lokakuussa 1952. Samalla annettiin asetus puolustusministeriöstä sekä uudelleenjärjestelyyn liittyvien virkojen ja toimien lakkauttamisesta, perustamisesta ja muuttamisesta. Puolustusvoimien rauhan ajan kokoonpano vahvistettiin hyvin pitkälti puolustusrevision mietinnön pohjalta. Maavoimien johtoelin, Armeijakunnan esikunta, lakkautettiin ja sen tehtävät siirrettiin Pääesikunnalle. Rannikkotykistö ja ilmatorjunta siirrettiin Maavoimien – eli vastuualueista vastaavien divisioonien – alaisuuteen. Divisioonat olivat suoraan Pääesikunnan alaisuudessa. Aluejärjestö jäi muuten ennalleen, mutta sotilasläänien määrä supistettiin yhdeksästä seitsemään, sotilaspiirien määrän ollessa 27. Aluejärjestön tehtäväksi jäi huolehtia kutsunnoista sekä liikekannallepanovalmisteluista.⁶⁶

Uudelleenjärjestely astui voimaan 1. joulukuuta 1952. Alkuperäisestä suunnitelmasta poiketen vastuualueiden määrä oli vähentynyt viidestä neljään. Vastuualueesta vastasi aina divisioona, pl. Pohjanmaan vastuualue, jossa ei ollut rauhan ajan divisioonan johto-organisaatiota. Sodan aikana divisioonien esikunnat muodostaisivat armeijoiden esikunnat. Kevyt prikaati muutettiin Panssariprikaatiksi, joka toimisi ylijohdon reservinä. Liikekannallepanossa divisioonakokoonpano⁶⁷ todettiin liian raskaaksi, joten tarvittiin pienempi perusyhtymä – prikaati – joka oli vahvuudeltaan noin kolmasosa divisioonasta. Rajoitustenkin vallitessa Puolustusvoimat voisi perustaa useita prikaateja. Vastuualueiden alaisuudessa tulisi olemaan prikaateja, jääkäripataljoonia ja aselajijoukkoja.⁶⁸

Suurin muutos Ilmavoimissa uudelleenjärjestelyyn liittyen oli ilmatorjunnan siirto Maavoimiin. Ilmavoimien esikunnasta lakkautettiin ilmatorjuntaosasto. Pääesikuntaan perustettiin ilmapuolustusosasto, jonka johtoon nimitettiin ilmapuolustuksen tarkastaja. Käytännössä ilmapuolustusosasto muodostettiin Ilmavoimien esikunnasta irrotetusta ilmatorjuntaosastosta. Ilmavoimien ja ilmatorjuntajoukkojen komentajat olivat ilmapuolustuksen tarkastajan alaisuudessa. Varsinaisia ”ilmapuolustusvoimia” – kuten puolustusrevisio esitti – ei perustettu. Uudelleenjärjestelyssä Ilmavoimien joukko-osastojen nimet muutettiin. Ainoastaan Ilmavoimien viestipataljoona jatkoi entisellä nimellään. Lentorykmenttien nimet muutettiin lennos-

⁶⁵ Syrjö et al. (2006), s. 441; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 54/Ye.2/11 sal/28.2.1950, T 26862/8, KA, s. 2–3 ja 14.

⁶⁶ Lukkarinen et. al. (2008), s. 79.

⁶⁷ Divisioonan sodan ajan vahvuus oli noin 18 000 miestä.

⁶⁸ Visuri (1994), s. 102–106. 1. Divisioonan vastuualue käsitti Pohjois-Suomen sotilasläänin. 2. Divisioonan vastuualue käsitti Uudenmaan, Hämeen ja Lounais-Suomen sotilasläänit. 3. Divisioonan vastuualue käsitti Kymen ja Savo-Karjalan sotilasläänit. Pohjanmaan maanpuolustusalue käsitti Pohjanmaan sotilasläänin. Pohjanmaan maanpuolustusaluetta johti sotilasläänin komentaja.

toiksi; Lentorykmentti 4:stä tuli 1. Lennosto, päätukikohtanaan Luonetjärvi, Lentorykmentti 1:stä 2. Lennosto, päätukikohtanaan Pori ja Lentorykmentti 3:sta 3. Lennosto, päätukikohtanaan Utti. Hävittäjälentolaivueet oli keskitetty 2. ja 3. Lennostoon, kaksi kumpaankin lennostoon. Kun lentorykmentit olivat olleet periaatteessa vain lentokentälle sijoitettuja lentoyksiköitä, oli lennostojen vastuulla nyt tietyn alueen ilmapuolustus. Ilmavoimien esikunta pysyi Helsingin Munkkiniemessä.⁶⁹

Pääsikunta vahvisti operatiivisella käskyllä numero 6 toukokuussa 1951 lentopiiri- jaon⁷⁰, joka toimi pohjana Ilmavoimien alueellisen järjestelmän suunnittelulle. Lentopiirit olivat Pohjois-Suomen lentopiiri, Pohjanmaan lentopiiri, Kaakkois-Suomen lentopiiri sekä Lounais-suomen lentopiiri.⁷¹ Ilmavoimien aluejärjestelmä lentopiireineen, ilmavalvonta- ja lentokenttäverkoineen, johtopaikkoineen sekä viestiyhteyksineen takaisi lentojoukkojen tehokkaan käytön. Organisaatio tulisi toteuttaa jo rauhan aikana, koska vain siten voitaisiin taata riittävän nopea lentojoukkojen käyttö ja keskitetty johtaminen. Tutka-asemien vähäisyyden, viestiyhteyksien puutteellisuuden ja valmiiden johtopaikkojen puuttumisen takia aluejärjestelmä jäi 1950-luvulla lähinnä kokeiluasteelle. Käytännön harjoittelu tapahtui enemmän improvisoinnin kuin käytännön tietouden varassa.⁷²

Pääsikunnan operatiivisella käskyllä numero 4 maaliskuussa 1951 käskettiin sodanaikaisen ilmavalvonnan järjestelyt. Maa jaettiin ilmavalvontaa varten neljään alueeseen, jotka olivat samat kuin lentopiirien alueet. Lentopiirit jakautuivat yhteensä 36 ilmavalvonta-alueeseen, eli ilmavalvontakomppanioiden vastuualueeseen. Liikekannallepanossa jokainen ilmavalvontakomppania perustaisi ilmavalvonta-aluekeskuksen vastuualueelleen.⁷³

2.2 Uhkakuvat ja valtakunnallinen puolustus suunnitelma 1952

Pääsikunnan käsky laajamittaisten puolustus suunnitelmien laatimisesta annettiin 17. syyskuuta 1951 operatiivisella käskyllä numero 7. Käskyssä määritettiin suunnittelun perustaksi uhkakuvat, Puolustusvoimien ja vastuualueiden tehtävät osana puolueettomuuden vartiointia ja laajamittaisen hyökkäyksen aikana, johto- ja aluevastuut, painopistesuunnat sekä eri joukkokokoonpanot. Perusteiden pohjalta lentovoimien komentajan tuli laatia alustava suunnitel-

⁶⁹ Lukkarinen et. al. (2008), s. 80–81 ja 181; Pakarinen, Juha & Jari Rajalainen: *Satakunnan lennoston historia 1918–1998*. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 1998, s. 299.

⁷⁰ Lentopiireistä käytettiin aluejärjestelmän suunnitteluvaiheessa termiä ”ilmapuolustusalue”.

⁷¹ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 6/Op.1/OT 11b sal/31.5.1951, T 26862/3, KA.

⁷² Lukkarinen et. al. (2008), s. 49; Pernaa, Veli: *Karjalan lennoston historia 1918–1980*. Karjalan lennoston kiltä ry, Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 1997, s. 348.

⁷³ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 4/Op.1/OT 11b sal/15.3.1951, T 26862/3, KA.

ma lentoyoukkojen käytöstä eri joukkokokoonpanoissa. Käskyssä korostettiin lentoyoukkojen nopeita ryhmitysmuutoksia yleistilanteen vaatimusten mukaisesti. Suunnitelmissa oli myös otettava kantaa ilmapuolustusalueiden yleisjärjestelyihin, viestiyhteyksiin, lentoyoukkojen ilmatorjunnan tarpeeseen sekä huoltoon.⁷⁴

Puolustusrevision vuonna 1949 jättämässä virallisessa mietinnössä todetaan, että ”Neuvostoliiton kanssa vallitsevat ystävälliset suhteet poistavat sodan mahdollisuuden sillä suunnalla”. YYA-sopimus ja Neuvostoliiton selkeä suurvalta-asema olivat muuttaneet virallisissa asiakirjoissa Suomen sotilaspoliittisia näkemyksiä, tai ainakin tapaa ilmaista niitä. 1940-luvun lopulla laadittiin operatiivisen suunnittelun pohjaksi kolme salaista uhkamallia – uhkamallit A, B ja C – joissa tarkasteltiin länsivaltojen hyökkäystä Suomeen. Ruotsin alueen käyttö sekä Tanskan salmien hallinta muodostivat mallien keskeiset lähtökohdat.⁷⁵

Operatiivisen käskyn numero 7:n perusteella, tiiviin suunnittelujakson jälkeen laadittujen puolustus suunnitelmien pohjalta puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Sihvo vahvisti 13. kesäkuuta 1952 operatiivisella käskyllä numero 8 valtakunnan puolustamisen yleiset perusteet, vastuualuejaon sekä vastuualueiden, Ilmavoimien ja Merivoimien tehtävät. Käsky sai peitenimekseen *Polttoainehankinta*. Se oli ensimmäinen sodan jälkeen laadittu kattava puolustus suunnitelma. Puolustus suunnitelma perustui jo 1940-luvun lopulla laadittuihin uhkamalleihin. Uhkamallit on esitetty operatiivisen käskyn liitteessä 1 – ”Suomen sotilaallinen asema idän ja lännen selkkauksen sattuessa”.⁷⁶

Suomeen kohdistuva merkittävä sotilaallinen uhka katsottiin olevan mahdollinen ainoastaan Neuvostoliiton ja Atlantin liiton⁷⁷ välisen selkkauksen sattuessa. Suomen kannalta ”maa- ja merisotilaallinen tilanne” tämän selkkausuhan ja selkkausten alkuvaiheiden aikana jakaantui kolmeen uhkamalliin;

- A) Neuvostoliiton ja Norjan rajalla syntyy tai uhkaa syntyä sotatoimia, mutta länsivaltojen laivasto ei pääse mainittavin voimin Itämerelle, Ruotsi on puolueeton,
- B) vaara uhkaa Norjasta ja länsivaltojen laivastot kykenevät toimimaan tai toimivat Itämerellä, Ruotsi on puolueeton ja

⁷⁴ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 7/Op.1/OT 11b sal/17.9.1951, T 26862/3, KA.

⁷⁵ Syrjö et al. (2006), s. 436.

⁷⁶ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA.

⁷⁷ NATO.

C) vaara uhkaa Norjasta ja Itämereltä sekä Atlantin liittoon liittyneen Ruotsin taholta.⁷⁸

Uhkamalli A jaettiin neljään alatapaukseen. Ensimmäisessä tapauksessa sodan uhatessa voi sattua rajavälikohtauksia. Suomen tulee estää länsivaltojen tuholaispartioiden eteneminen Suomen alueiden kautta esim. Jäniskosken voimalaitoksen tai Petsamon kaivosseudun alueelle. Toisessa tapauksessa Neuvostoliiton voimat aikovat ryhtyä tai ryhtyvät hyökkäämään Norjaan päästäkseen ainakin Skibotnin alueelle. Länsivaltojen voimien odotettiin olevan heikot Norjassa. Tässä tapauksessa Neuvostoliiton odotettiin aloittavan neuvottelut Suomen kanssa avunantosopimuksen perusteella saadakseen Norjasta uhkaavan vaaran torjumiseksi läpikulkuoikeudet Suomen Lappiin. Suomen aktiivinen osuus alueensa kautta Neuvostoliittoa vastaan suuntautuvan hyökkäyksen torjumiseksi nähtiin olevan olematon, tai tulevan kysymykseen vain ennen Neuvostoliiton hyökkäyksen alkua.⁷⁹

Kolmannessa tapauksessa, sotilaallisen painopisteen ollessa Keski- ja Etelä-Euroopassa, Norjan suunnalle jäisi molemmille osapuolille verraten pienet joukot. Neuvostoliitto rajoittuisi valtaamaan Norjan aluetta vain Varangin vuonon perukkaan tai Tanavuonon seudulle. Länsivaltojen joukkojen puolustus olisi varsinaisesti Skibotnin luona. Tässäkin tapauksessa Suomen tulisi varautua länsivaltojen Suomen Lapin kautta Neuvostoliiton alueelle suuntautuvien hyökkäysten ja partioretkien torjumiseen. Neljännessä tapauksessa länsivallat, turvatakseen Kirkkoniemen alueen puolustusmahdollisuudet, pyrkivät ottamaan haltuunsa Suomen alueelta linjan Ivalo–Kittilä–Kolari tai tunkeutumaan vielä etelämmäksi Suomen alueelle. Tätä tapausta pidettiin ainakin lähivuosina epätodennäköisenä, johtuen länsivaltojen heikkoudesta Pohjois-Euroopassa.⁸⁰

Toisessa, kolmannessa ja neljännessä tapauksessa – vaikka Ruotsi onkin puolueeton – pidettiin välttämättömänä, että ainakin yksi prikaati pidettäisiin Tornion–Kemin alueella pohjoisempana olevien joukkojen selustayhteyksien varmistamiseksi. Kaikissa tapauksissa tuli myös ottaa huomioon, että länsivallat voivat niin puolustuksessa kuin hyökkäyksessäänkin turvautua Pohjois-Suomen tie- ja rautatieverkon pommittamiseen suomalaisten huollon vaikeuttamiseksi. Pohjanlahden–Itämeren–Suomenlahden alueella voitaisiin uhkamallissa A rajoittaa puolueettomuusvartiointiin.⁸¹

⁷⁸ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8, liite 1/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s.1.

⁷⁹ Sama, s.1–2.

⁸⁰ Sama, s.2–3.

⁸¹ Sama, s. 3.

Uhkamallissa B tilanne Norjan vastaisella rajalla oli sama kuin uhkamallissa A. Vaara-alueena olisi lisäksi Itämeren suunta. Länsivaltojen ei arvioitu olevan lähivuosina kykeneviä toteuttamaan laajoja maihinnousuoperaatioita. Sen sijaan toiminta rajoittuisi lähinnä häiritsemisyhteyksiin, rajoitettuihin ”commandohyökkäyksiin” tai joidenkin saarien valtaamiseen Suomen tempaamiseksi mukaan suurvaltojen väliseen selkkaukseen, joka aiheuttaisi Suomen osittaisen tai täydellisen miehittämisen Neuvostoliiton taholta. Näin länsivallat pystyisivät sitomaan Neuvostoliiton resursseja toisarvoiselle suunnalle, pois pääsotanäyttämöltä Keski-Euroopasta.⁸²

Aluetta Porkkalasta Ahvenanmaalle pidettiin uhatuimpana alueena, varsinkin Ahvenanmaan asema olisi kriittinen. Neuvostoliitto saattaisi vaatia Ahvenanmaan miehittämistä omilla joukoillaan, jos se katsoisi asemansa ja meriyhteyksiensä olevan uhattuna. Näin ollen Ahvenanmaan riittävän vahva miehittäminen ajoissa suomalaisten toimesta nähtiin tärkeänä. Porkkalan tukikohdan takia Neuvostoliitto vaatisi todennäköisesti Hangon alueen vahvaa miehittämistä joko suomalaisilla tai venäläisillä joukoilla. Tämän perusteella nähtiin tarkoituksenmukaiseksi ryhmittää alueelle runsaasti suomalaisvoimia. Tapauksessa B voisi siis olla maa- ja meritilanteen kannalta neljä painopistealuetta: Inarijärven, Muonion, Ahvenanmaan ja Hangon alue. Lisäksi painopisteenä olisi aina Helsinki.⁸³

Uhkamallia C pidettiin toistaiseksi epätodennäköisenä. Suomen tilanne riippuisi silloin oleellisesti strategisesta tilanteesta Euroopassa sekä siitä, olisiko Ruotsi sodassa mukana passiivisena, aktiivisena hyökkääjänä, vai olisiko sen alue muiden hyökkäävien joukkojen käytössä. Jos Ruotsi olisi passiivinen, Suomi voisi puolustaa aluettaan kuten uhkamallissa B, paitsi että olisi varauduttava lisäämään joukkoja Pohjanlahden rannikolle sekä miehittävä vahvasti Tornion–Pellon alue. Jos Ruotsi olisi aktiivinen hyökkäävä osapuoli, tai sen alue olisi hyökkäävien joukkojen käytössä, olisi valmistauduttava keskittämään Lounais-Suomen puolustus mantereelle tai sisäsaaristoon luopumalla Ahvenanmaasta tarkasti harkittavana ajankohtana. Pohjoisessa puolustus Kemijoen alajuoksun länsipuolella ei todennäköisesti tulisi kyseeseen. Voisi olla jopa pakko – yhteistoimin venäläisten kanssa – jättää koko Pohjois-Suomi Neuvostoliiton puolustettavaksi.⁸⁴

Ilmatilanne oli jossain määrin riippumattomampi kuin maa- ja meritilanne edellä esitetyistä uhkamalleista. Suomen alueen loukkaamiset jaettiin kahteen pääryhmään; strategisten pommituslentojen yhteydessä tapahtuviin ilmatilaloukkauksiin sekä taktisten ilmavoimien ilmatila-

⁸² Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8, liite 1/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 3–5.

⁸³ Sama.

⁸⁴ Sama, s. 5–6.

loukkauksiin. Länsivaltojen strategisten pommituslentojen arveltiin alkavan heti konfliktin alkuvaiheessa, mutta ne eivät todennäköisesti kohdistuisi Suomeen. Strategisten pommituslentojen kohteina Neuvostoliitossa arveltiin olevan Moskova, Uralin tehdasalue Magnitogorskin ja Sverdlovskin alueella, Kuznetskin teollisuusalue Siperiassa, Länsi- ja Keski-Venäjän rautatiesolmut ja suuret sillat, Leningrad ja Kronstadt sekä mahdollisesti Petsamon nikkeli-kaivosalueet.⁸⁵

Isosta-Britanniasta, Grönlannista, Islannista ja Etelä-Norjasta operoidessaan, länsiliittoutuneiden pommikoneiden suorin reitti Neuvostoliittoon kulkisi Suomen ilmatilan läpi. Vaikka suorin lentoreitti ei kulkisikaan Suomen kautta, jos ilmavalvonta Suomessa olisi heikosti järjestetty tai ilmavalvontatietojen välitys Neuvostoliittoon hidasta, saattaisivat länsiliittoutuneiden ilmavoimat käyttää tätä heikkoutta hyväkseen ja suunnitella reittinsä kulkemaan Suomen ilmatilan kautta. Lännen strategisten pommitusten kannalta pidettiin varmana, että avunannosta keskusteltaessa venäläiset tulisivat vaatimaan suomalaisilta tehokkaan ilmavalvonnan järjestämistä koko maahan. Suurvaltojen taktisten ilmavoimien toiminnan arveltiin keskittyvän maa- ja merivoimien taistelun tukemiseen osana mahdollisia sotateoimia Lapissa, Ahvenanmaalla, Pohjanmaalla tai Lounais-Suomessa. Mahdollisen vihollisen taktiset ilmavoimat arviointiin vahvoiksi. Ne kykenisivät todennäköisesti tiettyinä ajankohtina ja tietyillä alueilla erittäin suuresti vaikeuttamaan kaikkea liikennettä sekä pommituksin tuhoamaan komentopaikat, paljastuneet ryhmitysalueet, varastot ja huoltolaitokset.⁸⁶

Puolustussuunnitelmassa ”valtakunnan ja sen laillisen yhteiskuntajärjestyksen puolustamiseksi sekä Suomea velvoittavien kansainvälisten sopimusten täyttämiseksi” Puolustusvoimien tehtäviksi määritettiin;

- sisäisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen,
- valtakunnan puolueettomuuden ja koskemattomuuden suojaaminen sekä
- Suomea tai Suomen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan kohdistuvien hyökkäysten torjuminen.⁸⁷

Tärkeimpinä kansainvälisinä sopimuksina mainittiin Ahvenanmaan linnoittamattomuutta ja neutralisoimista koskeva sopimus, sopimus Suomen ja Neuvostoliiton välillä Ahvenanmaan saarista, Pariisin rauhansopimus sekä YYA-sopimus. Puolustusvoimat osallistuisi sisäisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseen voimassa olevaa rauhan ajan vastuualuejakoa

⁸⁵ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8, liite 1/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 6–9.

⁸⁶ Sama.

⁸⁷ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 1.

noudattaen. Puolustusvoimien tehtävänä puolueettomuuden suojaamisessa olisi säilyttää valtakunnan koskemattomuus maalla, merellä ja ilmassa. Puolueettomuuden suojaaminen ja kaantui puolueettomuuden valvontaan – joka sisälsi muun muassa ilmavalvonnan – sekä puolueettomuutta loukanneiden joukkojen ja alusten torjuntaan. Suomea vastaan tai Suomen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan kohdistuvien hyökkäysten torjumiseksi laadittiin puolustus suunnitelmat, joiden lähtökohtana olivat uhkamallit A, B ja C. Ilmavihollinen voisi suorittaa hyökkäyksensä uhkamalleista riippumatta, joka oli otettava suunnittelussa huomioon.⁸⁸

Sisäisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen, puolueettomuuden suojaaminen ja maan puolustaminen ulkoa päin tulevan hyökkäyksen sattuessa, sekä näiden tehtävien edellyttämät valmistelut suoritettaisiin alueellisen maanpuolustusjärjestelmän mukaisesti. Sodan aikana sekä sodan ajan tehtävien valmisteluja varten muodostettaisiin uusi Etelä-Suomen vastuualue, joka käsitti aikaisemmat Lounais-Suomen ja Uudenmaan vastuualueet sekä Hämeen sotilasläänin Jyväskylän sotilaspiiri poisluettuna. Sodan ajan vastuualueet olivat siis:

1. *Pohjois-Suomen vastuualue*, joka käsitti Pohjois-Suomen sotilasläänin alueen,
2. *Pohjanmaan vastuualue*, joka käsitti Pohjanmaan sotilasläänin alueen Suolahden sotilaspiiri poisluettuna,
3. *Etelä-Suomen vastuualue*, joka käsitti Lounais-Suomen, Uudenmaan ja Hämeen sotilasläänien alueet Jyväskylän sotilaspiiri poisluettuna sekä
4. *Sisä-Suomen vastuualue*, joka käsitti Kymen ja Savo-Karjalan sotilasläänien alueet sekä Jyväskylän ja Suolahden sotilaspiirit.⁸⁹

Maavoimien vastuualuejako on esitetty tutkielman *liitteessä 2*. Vastuualuejako säilyi jokseenkin muuttumattomana vuosina 1952–1966. Jokaisen vastuualueen komentaja, eli sodan aikana armeijan tai itsenäisen ryhmän komentaja, vastasi oman alueensa puolustamisesta, puolueettomuusvartioinnista sekä sisäisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisestä. Vastuualueiden komentajat johtaisivat sotilaalliset ja taloudelliset liikekannallepanovalmistelut alueellaan sekä ohjaisivat suojelullisia toimenpiteitä Pääesikunnan erikseen antaman ohjeistuksen mukaisesti.⁹⁰

Vastuualueen komentajan alaisuuteen kuuluisi kaikki vastuualueella olevat Puolustusvoimien osat, pois lukien ylimmän johdon alaisuudessa toimivat Ilma- ja Merivoimat, jotka vain yleishuoltonsa osalta olisivat vastuualueen komentajan alaisia. Yhteyksien katketessa ylimmän

⁸⁸ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 1–4.

⁸⁹ Sama, s. 4–5.

⁹⁰ Sama, s. 5–7.

johdon ja vastuualueen välillä, tulisi vastuualueen komentajan itsenäisesti johtaa alueensa sisäisen järjestyksen ylläpitoa, puolueettomuusvartiointia, liikekannallepanoa ja sotoimia. Vastuualueen esikunta olisi yleensä alueensa pysyvä johtoporras riippumatta siitä, joutuuko alue taisteluiden piiriin vai ei, tai millaisen määrän joukkoja ylin johto alueen johtoon alistaisi. Ylin johto varasi oikeuden muuttaa vastuualueiden rajoja operatiivisten vaatimusten mukaisesti.⁹¹

Puolustusvoimien liikekannallepano suoritettaisiin, kun tasavallan presidentti antaisi siitä määräyksen valtioneuvostossa. Tällöin määrättäisiin myös kokoonpano, johon liikekannallepanossa siirrytään. Puolustusvoimien eri kokoonpanot olivat:

- *rauhan ajan kokoonpano*, (RA-kokoonpano),
- *täydennyskokoonpano* (T-kokoonpano), vahvuus enintään 41 900 henkeä,
- *suojakokoonpano* (SU-kokoonpano), vahvuus noin 320 000 henkeä, käsittäen 15 prikaatia ja panssariprikaatin sekä
- *täydellinen sodan ajan kokoonpano* (TSA-kokoonpano), vahvuus noin 500 000 henkeä, käsittäen 27 prikaatia ja kaksi panssariprikaattia.⁹²

Siirtyminen tiettyyn kokoonpanoon voisi tapahtua joko vaiheittain tai suoraan vallitsevasta tilanteesta, riippuen sotavarustuksen riittävydestä ja puolustustoimenpiteiden valmiusasteesta. RA-kokoonpanoa käytettäisiin sisäistä luonnetta olevien tehtävien suorittamiseen silloin, kun T-kokoonpanoon siirtymistä ei katsottu tarpeelliseksi. T-kokoonpanoon päädytään, kun rauhan ajan Puolustusvoimat saatettaisiin Pariisin rauhansopimuksen määrittämään enimmäisvahvuuteen, joko sisäisen järjestyksen ylläpitämiseksi, puolueettomuuden suojaamiseksi tai sodan uhatessa. SU-kokoonpanoon siirtyminen voitaisiin toteuttaa vain silloin, kun maan hallitus katsoisi Pariisin rauhansopimuksen henkilöstörajoitukset syystä tai toisesta kumoutuneiksi. SU-kokoonpanon määritti lähinnä sillä hetkellä maassa olevien ja ensisijassa hankittavien sotavarusteiden ja tarvikkeiden määrä. Se merkitsi myös puolueettomuusvartiointin enimmäisvahvuutta ja käsitti noin puolet Maavoimien TSA-kokoonpanon vahvuudesta. Merija ilmapuolustus saatettaisiin SU-kokoonpanossa täyteen vahvuuteensa. TSA-kokoonpano tarkoitti valtakunnan sodan ajan enimmäisvahvuutta. Siihen siirtyminen suoritettaisiin samoin periaattein kuin SU-kokoonpanoonkin.⁹³

⁹¹ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 5–7.

⁹² Sama, s. 7.

⁹³ Sama, s. 7–8.

Suomea vastaan hyökkävän vihollisen torjuminen olisi osilla joukoista aloitettava kaikkialla heti valtakunnan rajoilla. Näiden joukkojen tehtäviin olisi sisällytettävä myös rajojen valvonta sekä puolueettomuusvartiointi, jos Suomi olisi puolueeton tai sotatoimien ulkopuolella. Syvyyden luomiseksi koko maan puolustusta silmällä pitäen oli vastuualueille määrätty puolustusvyöhykkeet, joille voimien pääosa olisi ryhmitettävä siten, että painopiste olisi alkuvaiheessa vastualueen uloimmalla puolustusvyöhykkeellä, pl. Ahvenanmaa, jonka miehittäminen käskettäisiin erikseen. Mahdollisten läpimurtojen pysäyttämiseksi sekä edellytysten luomiseksi keskitetyin voimin suoritettavia vastahyökkäyksiä varten, määritettiin vastualueiden puolustusvyöhykkeiden lisäksi sisin puolustusvyöhyke, jonka etulinja kulki karkeasti välillä Lappeenranta–Kouvola–Riihimäki–Hämeenlinna–Tampere–Virrat–Ähtäri–Kyyjärvi–Pyhäjärvi–Oulujärvi–Sotkamo–Kuhmo. Sisä-Suomen vastuualue suorittaisi valmistelut sisimmällä puolustusalueella käytäviä taisteluita varten yhteistyössä muiden vastualueiden kanssa. Vastualueiden komentajat vastaisivat alueidensa rannikon puolustamisesta. Tätä varten olisi vastuualueille alistettu Maavoimiin kuuluvat rannikkojoukot.⁹⁴

Laivastovoimia johti keskitetysti laivastovoimien komentaja. Liikkuvat Laivastovoimat jaettiin operatiivisiin- eli yleisvoimiin ja meripiirien alaisiin paikallisvoimiin. Maa- ja merialueet oli jaettu kolmeen meripiiriin; Saaristomeren, Pohjanlahden ja Suomenlahden meripiiriin. Meripiirien komentajien tuli koordinoida Laivastovoimien toiminta vastualueiden suunnitelmien ja sotatoimien kanssa. Meripiirit tukisivat vastuualueita paikallisvoimillaan. Laajamittaisen maihinnousun tapauksessa laivastovoimien komentaja voisi siirtyä komentoportaineen painopistealueelle keskittääkseen sekä yleisvoimien että paikallisvoimien torjuntatoimenpiteet tilanteen vaatimalla tavalla.⁹⁵

Yleisvoimien tehtävänä oli Ahvenanmaan alueen turvaaminen sen miehittämiseen saakka, suojamiinoitteiden laskeminen Saaristomeren, ja tarvittaessa Selkämeren alueella, Ahvenanmaan alueen kautta suunnattavan meriliikenteen ohjaaminen ja suojaaminen Ruotsin aluevesille asti sekä Ahvenanmaan miehityskuljetusten verhoaminen ja suojaaminen. Ahvenanmaan miehityksen jälkeen yleisvoimat valmistautuvat torjumaan Ahvenanmaan ja Hangon alueille, sekä näiden väliin jäävän Saaristomeren puolustusvyöhykkeen etulinjaa vastaan kohdistuvia hyökkäyksiä. Meripiirien ja paikallisvoimien yleisinä tehtävinä olivat väyläturvallisuuden ylläpito, meriliikenteen ohjaus, tarkastukset ja turvaaminen, liikkuvan merivalvonnan järjestäminen kiinteän merivalvontaverkon täydentämiseksi, suojamiinoitteiden laskeminen ja niiden tilanteenmukainen täydentäminen, vastualueiden tarvitsemien rannikkokuljetusten jär-

⁹⁴ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 8–9.

⁹⁵ Sama, s. 24–27.

jestäminen, vastuualueiden tukeminen puolueettomuusloukkausten ja hyökkäysten torjunnassa sekä alueellaan toimivien Laivastovoimien huoltaminen.⁹⁶

Ilmatorjuntajoukkojen tehtävä T-kokoonpanossa oli suojata Helsingin, Turun, Tampereen, Oulun, Pieksämäen sekä Korian–Kouvolan alueet. Sisä-Suomen vastuualueen ilmatorjuntapatteristot olivat ylimmän johdon ilmatorjuntareservi, jotka vastuualue valmistautuisi siirtämään joko Helsingin tai Riihimäen alueelle. TSA-kokoonpanossa ilmatorjuntajoukkojen tehtävänä oli suojata tärkeimpien asutuskeskusten lisäksi eri toimintavalmiusvaiheisiin liittyvän rautatieliikenteen onnistumiselle välttämättömät solmukohdat, kenttäarmeijan joukot sekä tärkeimmät lentokentät lentojoukkojen erikseen määrittämässä tärkeysjärjestyksessä. Liikekannallepanon ja keskityskuljetusten aikana olisi kaikkien ilmatorjuntajoukkojen tehtävänä näiden toimintojen suojaaminen. Sisä-Suomen ja Pohjanmaan vastuualueiden ilmatorjuntajoukot kuuluisivat ylimmän johdon ilmatorjuntareserviin.⁹⁷

Päeesikunnassa marraskuussa 1952 presidentti Paasikivelle laaditun kattavan muistion ”Yleiskatsaus Suomen puolustuskysymykseen” mukaan Puolustusvoimien materiaalitalanne oli T-kokoonpanossa Maavoimien osalta tyydyttävä, mutta Merivoimilta ja Ilmavoimilta puuttui tärkein kalusto lähes kokonaan. SU-kokoonpanossa henkilökohtaisen aseistuksen tilanne oli välttävä, mutta 85 prosenttia perustettavista joukoista olisi joutunut käyttämään siviiliasua. Muun muassa ampumatarvikkeista, panssaritorjunta-aseista, ilmatorjunta-aseista ja radiokalustosta oli huutava pula. TSA-kokoonpanon osalta tilanne oli luonnollisesti vieläkin huonompi, eikä siihen siirtymistä pidetty edes vallitsevassa tilanteessa realistisena.⁹⁸

Sen hetkisessä valmiudessa Puolustusvoimien katsottiin kykenevän vastaamaan heikosti Neuvostoliiton mahdollisiin, YYA-sopimuksen täyttämiseen perustuviin vaatimuksiin. Ilmapuolustuksen osalta kenties keskeisimpänä vaatimuksena nähtiin ilmavalvonnan järjestäminen; joko Suomi järjestäisi riittävän ilmavalvonnan itse, tai Neuvostoliitto asettaisi Suomeen oman ilmavalvontaorganisaationsa, käsittäen 40–50 tutkaa, noin 700 tähystyspaikkaa ja 15–20 000 miestä. Huonon materiaalitalanteen lisäksi muistiossa kiinnitettiin huomiota erityisesti selkeän poliittisen ohjauksen puuttumiseen sekä liikekannallepanojärjestelyiden vaikeuteen, johtuen vallitsevista kielloista ja rajoituksista.⁹⁹

⁹⁶ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 25–26.

⁹⁷ Sama, s. 21–22.

⁹⁸ Puolustusvoimain pääesikunnan asiakirja nro 137/Op.1/OT 11a sal/6.11.1952, T 26862/21, KA.

⁹⁹ Puolustusvoimain pääesikunnan asiakirja nro 137/Op.1/OT 11a sal/6.11.1952, T 26862/21, KA; Lehto (2012a), s. 273.

2.3 Polttoainehankinta ja Ilmavoimien suunnitelmat

Polttoainehankinta -käsky selkeytti ja vahvisti Ilmavoimien suunnitelmat eri joukkokokoonpanoista ja antoi Ilmavoimille kauan kaivatut, selkeät tehtävät.¹⁰⁰ Koko ilmapuolustuksen tehtävänä oli vihollisen ilmavoimien toiminnan ehkäiseminen ja vaikeuttaminen sekä sen vaikutusten lieventäminen. Ilmapuolustusta vastuualueillaan johtivat vastuualueiden komentajat, alaisinaan ilmatorjunta- ja suojelujoukot. Näiden alueellisten joukkojen lisäksi ilmapuolustukseen osallistuisivat ilmavalvontajoukot ja Lentovoimat tukien vastuualueita lentovoimien komentajan antamien, koko maan ilmatilanteen huomioonottavien käskyjen mukaisesti.¹⁰¹ Lentovoimia johdettiin siis keskitetysti, alueellisesta järjestelmästä huolimatta. Lentovoimien komentaja oli Pääesikunnan alaisuudessa, kuten vastuualueiden komentajat.

Pääesikunnan operatiivisella käskyllä numero 6 toukokuussa 1951 vahvistettujen lentopiirien rajat pysyivät samoina, mutta niiden nimiä muutettiin vastuualueiden nimiä paremmin vastaaviksi. Lounais-Suomen lentopiirin muutettiin Etelä-Suomen lentopiiriksi ja Kaakkois-Suomen lentopiiri Sisä-Suomen lentopiiriksi. Lentopiirit olivat siis:

- Pohjois-Suomen lentopiiri,
- Pohjanmaan lentopiiri,
- Etelä-Suomen lentopiiri sekä
- Sisä-Suomen lentopiiri.¹⁰²

Lentopiirijako on esitetty tutkielman *liitteessä 3*. Liitteestä käy ilmi myös Lentovoimien ryhmitys ja johtopaikkojen sijainti TSA-kokoonpanossa. Lentopiirien rajat olivat muuten samat, kuin vastuualueiden, mutta Pohjanmaan lentopiiriin kuuluivat lisäksi Suolahden ja Jyväskylän sotilaspiirien alueet sekä Etelä-Suomen lentopiiriin myös Lahden sotilaspiirin alue. Kunkin lentopiirin alueella toimiva lentoprikaatin¹⁰³ komentaja johtaisi välittömästi alueellaan olevia ilmavalvontajoukkoja, sekä niitä Lentovoimien osia, jotka tilanteesta riippuen hänelle kulloinkin olisi alistettu. Lentovoimien komentaja antaisi lentoprikaateille tehtävät ja alistaisi niille lentoyksiköitä. Suoraan lentovoimien komentajan alaisuudessaan olisivat kuljetusosasto, tiedustelulaivue ja yöhävittäjälaivueet, joille hän antaisi suorituskäskyt. Vastuualueiden ja niillä toimivien ilmavalvontajoukkojen ja Lentovoimien välisissä, yhteistoimintaa koskevissa kysymyksissä, toimisivat lentoprikaatien komentajat samalla vastaavien vastuualueiden asela-

¹⁰⁰ Lukkarinen et al. (2008), s.50.

¹⁰¹ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 19.

¹⁰² Sama.

¹⁰³ TSA-kokoonpanossa lentorykmenteistä muodostettaisiin lentoprikaatit. Termi ”lentoprikaati” muutettiin myöhemmin lennostoksi, jolloin puhuttiin rauhan ajan ja sodan ajan lennostoista.

jikomentajina. Yhteistoiminta Lentovoimien ja Laivastovoimien kesken järjestettäisiin tarvittaessa yhteyselimien avulla.¹⁰⁴

Lentovoimien tehtävänä oli:

- valvoa Suomen ilmatilan koskemattomuutta sekä suorittaa siihen liittyvät ilmoitukset,
- estää vieraan vallan lentokoneiden suorittamat alueloukkauseritykset sekä Suomen alueen kautta tapahtuvat ylilennot,
- torjua Suomen aluetta vastaan kohdistuvat lentohyökkäykset sekä
- tukea lentotiedusteluun, lentorynnäköin ja suojauskein muiden puolustushaarojen operaatioita.¹⁰⁵

Pohjois-Suomen lentopiirin alue muodostaisi tiedustelun painopistesuunnan. Suojattavina kohteina pohjoisessa olisivat rautatie Oulu–Kemi–Rovaniemi–Kemijärvi–Märkäjärvi¹⁰⁶ - välillä sekä Pohjois-Suomen vesivoimalaitokset. Pohjanmaan lentopiirin alueella keskeisinä tehtävinä olisi Pohjanlahden merialueen tiedustelu ja laivasaattueiden suojaaminen rannikkovesillä. Keskeisimpinä suojattavina kohteina olisivat alueen teollisuus- ja asutuskeskukset Vaasassa, Pietarsaareissa, Kokkolassa ja Jyväskylässä sekä rautatiestön tärkeimmät solmukohdat Seinäjoella ja Haapamäellä.¹⁰⁷

Etelä-Suomen lentopiirin alueella keskeisinä tehtävinä olisi tiedustelu pohjoisella Itämerellä ja Selkämerellä sekä merikuljetusten suojaaminen Saaristomerellä. Keskeisimpinä suojattavina kohteina olisivat Helsingin, Turun ja Tampereen teollisuus- ja asutuskeskukset sekä alueen rautatiestön solmukohdat. Yhteistoiminnan kannalta tärkein tehtävä olisi osallistuminen maihinnousun torjuntaan lounaisen rannikon alueella sekä Ahvenanmaalla. Sisä-Suomen lentopiirin alueella keskeisimpinä suojattavina kohteina olivat Kymenlaakson, Vuoksenlaakson, Varkauden ja Kuopion teollisuusalueet sekä alueen rautatiestön solmukohdat Kouvolassa, Piekämäellä ja Joensuussa.¹⁰⁸

Ilmavoimien esikunta julkaisi lokakuussa 1952 *Polttoainehankinnan* perusteella laaditut tarkemmat suunnitelmansa. Suunnitelman luonnosversio oli laadittu jo edellisvuoden joulukuus-

¹⁰⁴ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 19–20; Lukkarinen et al. (2008), s. 51.

¹⁰⁵ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 23.

¹⁰⁶ Nykyinen Salla.

¹⁰⁷ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 23–24.

¹⁰⁸ Sama.

sa.¹⁰⁹ Suunnitelman saatekirjeessä puolustusvoimain komentajalle ilmavoimien komentaja, kenraaliluutnantti Helminen maalaa synkän kuvan Ilmavoimien vallitsevasta tilanteesta. Helminen toteaa, että suunnitelmat voidaan toteuttaa vain sillä edellytyksellä, että kalusto ja maaorganisaatio saatetaan vastaavien materiaalimäärävahvuuksien edellyttämälle tasolle. Vallitsevassa tilanteessa Helminen katsoi lentokoneiden olevan täysin vanhentuneita sekä ilmavaltavonta- ja viestimateriaalin puuttuvan tärkeimmiltä osiltaan. Etupäässä kalustotilanteesta mutta myös lyhyestä asevelvollisuusajasta johtuen henkilökunnan osaamistaso oli laskenut jatkuvasti ja reserviin siirtyi vuosittain vajaakoulutettuja, taistelukelvottomia ohjaajia. Lentovoimien TSA-vahvuudesta jäisi vajaamiehitetyiksi 4–6 hävittäjälentolaivuetta. Myös viestialan henkilöstöstä oli suuri puute.¹¹⁰

Maaliskuussa 1953, toimiessaan ilmapuolustuksen tarkastajana, kenraaliluutnantti Helminen kertoi yksityiskohtaisemmin Ilmavoimien hälyttävästä tilasta lausunnossaan Ilmavoimien suunnitelmasta. Helminen toteaa, ettei Ilmavoimien suunnitelma perustu realiteetteihin, vaan pyrkii vain osoittamaan ne lentokaluston määrät, jotka T- ja TSA-kokoonpanojen mukainen kenttäarmeija tarvitsisi tuekseen ja maan ilmapuolustus käyttöönsä sotatilanteessa. Konemäärät olivat suuria, T-kokoonpanossa noin 100 konetta ja TSA-kokoonpanossa noin 400 konetta. Näin suuriin konemääriin pääseminen olisi todennäköisesti maan taloudellisen kestokyvyn kannalta mahdotonta, mutta rauhan ajan koulutuksen sekä sodan ajan valmisteluiden ja suunnitelmien perustaksi olisi pakko omaksua jokin ”luonnolliseen pohjaan perustuva” konemäärä.¹¹¹

Kenraaliluutnantti Helminen ehdotti vaihtoehtoisten operatiivisten suunnitelmien laatimista, jotka perustuisivat vallitsevaan materiaalitalanteeseen ja ”kylmään totuuteen”, eikä tavoiteltuun ihannetilanteeseen. Näitä suunnitelmia voitaisiin päivittää aina kalustotilanteen kohentumisessa. Lausunnon lopussa todetaan, että vallitsevassa tilanteessa maan ilmapuolustus on pakko rakentaa ilmatorjuntatykistön varaan.¹¹² Myös ilmatorjuntakaluston katsottiin olevan lähes kauttaaltaan vanhentunutta, johtuen lähinnä lentoaseen suoritusarvojen nopeasta kehityksestä.¹¹³

¹⁰⁹ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 131/Ye.2/OT 11 sal/10.12.1951, T 26862/9, KA.

¹¹⁰ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 85/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA.

¹¹¹ Pääesikunnan ilmapuolustusosaston asiakirja nro 57/ilmaptsto/OT 11 a sal/14.3.1953, T 26862/11, KA.

¹¹² Sama.

¹¹³ Pääesikunnan ilmapuolustusosaston asiakirja nro 56/ilmaptsto/OT 17 sal/14.3.1953, T 26862/11, KA.

Taistelujärjestelmä

T-kokoonpanossa olisi käytettävissä rauhanaikainen määrä laivueita; neljä hävittäjälaivuetta ja yksi kuljetuslaivue. Lentovoimien tulisi siirtyä RA-kokoonpanosta T-kokoonpanoon noin 1–3 vuorokaudessa. Laivueiden kalusto olisi perustamishetkellä se, mikä kulloinkin rauhan ajan Lentovoimilla olisi. T-kokoonpanosta siirryttäisiin suoraan TSA-kokoonpanoon, jolloin päivähävittäjälaivueita olisi 14, yksi kuljetuslaivueen pohjalle perustettu kuljetusosasto, kaksi yöhävittäjälaivuetta sekä tiedustelulaivue. Lentopiirien tuli varautua *ottamaan vastaan* seuraavat enimmäismäärät taisteluyksiköitä¹¹⁴:

	T-kokoonpano	TSA-kokoonpano
Pohjois-Suomen lentopiiri	4	10
Pohjanmaan lentopiiri	3	6
Etelä-Suomen lentopiiri	4	10
Sisä-Suomen lentopiiri	4	10 ¹¹⁵

Suunnitelmien mukaan T-kokoonpanossa Sisä-Suomen lentopiiri siirtäisi kaksi laivuetta Pohjois-Suomen lentopiirille ja Etelä-Suomen lentopiiri yhden laivueen Sisä-Suomen lentopiirille. TSA-kokoonpanossa Sisä-Suomen lentopiiri siirtäisi T-tapauksen lisäksi neljä laivuetta Pohjois-Suomen lentopiirille ja Etelä-Suomen lentopiiri T-tapauksen lisäksi 1–3 laivuetta Pohjanmaan lentopiirille sekä yhden laivueen Sisä-Suomen lentopiirille. T-kokoonpanossa kuljetuslentolaivue toimisi Luonetjärvellä. Ilmasotakoulu varauduttaisiin siirtämään Kauhalta Naarajärven ja Joroisten kentille. TSA-kokoonpanossa kuljetuslento-osasto toimisi Luonetjärvellä, tiedustelulentolaivue Mikkelissä sekä yöhävittäjälaivueet Luonetjärvellä ja Hyvinkäällä.¹¹⁶ TSA-kokoonpanossa hävittäjälaivueiden alkuryhmitys lentopiireittäin oli suunniteltu eri uhkamalleihin sitoen seuraavasti:

	Uhkamalli A	Uhkamalli B	Uhkamalli C
Pohjois-Suomen lentopiiri	6	6	4
Pohjanmaan lentopiiri	3	1	2
Etelä-Suomen lentopiiri	3	5	6
Sisä-Suomen lentopiiri	2	2	2 ¹¹⁷

¹¹⁴ Taisteluyksiköllä tarkoitetaan hävittäjälaivuetta, joka käsitti täydessä vahvuudessa 24 hävittäjäkonetta.

¹¹⁵ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 24; Lukkarinen et al. (2008), s. 51.

¹¹⁶ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 5.

¹¹⁷ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84, liite 2/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA.

Lentokaluston osalta tulisi etukäteen varautua lyhyen ajan kuluessa hankkimaan ja vastaanottamaan kaikki se kalustomäärä, mitä rauhanaikana ei voida pitää hallussa. Maaorganisaation tulisi pyrkiä muodostamaan sellaiseksi, että toimivat yksiköt voisivat nopeasti siirtyä mille lentokentälle tahansa.¹¹⁸ Lentojoukko-osastot varustaisivat T-kokoonpanon mukaiset joukkonsa nykyisillä sijoituspaikoillaan lukuun ottamatta Pohjois-Suomen lentopiiriä, jonka materiaali oli varastoitu Rissalan lentokentälle.¹¹⁹ TSA-kokoonpanon edellyttämän materiaalin todettiin olevan olemassa lähes 100-prosenttisesti vain paperilla.¹²⁰

Kohdeilmatorjuntaan määrätyn ilmatorjuntajoukko-osaston komentaja toimisi kohteen ilmatorjuntakomentajana, esimerkiksi suuremmissa kaupungeissa. Mikäli kohteen ilmapuolustukseen osallistuisi sekä ilmatorjunta- että lentojoukkoja, osallistuisivat Lentovoimat ilmapuolustukseen alueellisen torjuntatehtävänsä puitteissa ja ”sen sopimuksen mukaisesti, joka kohteesta on tehty ilmatorjuntajoukkojen ja lentojoukkojen kesken”. Sopimuksessa tuli määritellä ilmatorjuntatykistön vastuualueen ulkoraja, tarvittavat hävittäjien odotusalueet, radioyhteysjärjestelyt ilmatorjunnan keskustulentojohtopaikasta hävittäjiin sekä mahdolliset minimikorkeusrajoitukset hävittäjille ilmatorjuntatykistön laadusta riippuen.¹²¹

Loppuvuonna 1950 Pääesikuntaan perustettiin ns. alustava perushankintoimikunta, jonka puitteissa alettiin hahmotella tulevia perushankintoja, aluksi ”rappioiden” korjaamiseksi ja T-kokoonpanon edellyttämän materiaalin hankkimiseksi Puolustusvoimissa. Ylimmälle valtiojohdolle esitettiin vuonna 1952 kaksi toisiinsa liittyvää perushankintaohjelmaa, jotka nimettiin niiden luonteen mukaisesti A-, eli alku- ja H-, eli hätäohjelmiksi. A-ohjelman toteutus käynnistettiin vasta vuonna 1954. H-ohjelma oli tarkoitus käynnistää vuonna 1957. A-ohjelman suuruus oli 6,5 miljardia markkaa, josta Ilmavoimien osuus oli noin 2,1 miljardia. Vuonna 1952 sisällytettiin A-ohjelmaan 30 taistelukonetta. Hintojen nousu, hankintavaikeudet sekä ennen kaikkea koulu- ja harjoituskonekaluston puutteiden korjaaminen perushankintavaroilla supistivat tavoitteen lähes olemattomiin.¹²²

Ilmavoimien komentaja, kenraaliluutnantti Helminen lähetti useita perushankintoihin liittyviä esityksiä vuoden 1952 aikana. Esitykset käsittivät kaksi kiireysvaihetta; ensimmäinen koski T-kokoonpanon edellyttämän materiaalin hankintaa ja toinen vaihe TSA-kokoonpanon edellyttämiä hankintoja. Ensimmäinen kiireysvaihe esitettiin toteutettavaksi viiden vuoden aikana.

¹¹⁸ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 4.

¹¹⁹ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84, liite 6a/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 1.

¹²⁰ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84, liite 6b/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 1.

¹²¹ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 7.

¹²² Lukkarinen et al. (2008) s. 57–58 ja 87; Pääesikunnan asiakirja nro 143/Optsto/OT 17 sal/5.7.1954, T 26862/3, KA.

Ensimmäinen vaihe käsitti neljän hävittäjälaivueen kaluston hankinnan, joista yhden laivueen tulisi olla yötoimintakykyinen. Esitykseen oli myös sisällytetty viesti- ja ilmavalvontakalustoa sekä lentokenttien laajentaminen ja kunnostaminen. Kustannukset tästä hankintavaiheesta olivat kokonaisuudessaan 15,5 miljardia markkaa.¹²³

TSA-kokoonpanon mukaiseen vahvuuteen pääseminen edellytti edellä mainitun lisäksi vielä 10 hävittäjälaivueen lisähankintaa ja muuta materiaalia samassa suhteessa. Kokonaiskustannusten arvioitiin olevan 73 miljardia markkaa ja hankinta-aika esitettiin jaettavaksi 10 vuoden jaksolle. Ilmavoimien kalustohankintoja koskevissa esityksissä korostettiin, että Ilmavoimien tulee olla toimintavalmiina jo rauhan aikana, koska sekä lentokaluston että johtamisjärjestelmään kuuluvan viestikaluston hankinta ja koulutus veisi muuten liiaksi aikaa. Operatiivisissa suunnitelmissa Ilmavoimien esitykset huomioitiin, mutta käytännössä kalustohankintaesitykset toteutuivat seuraavien vuosien aikana vain hyvin rajoitetusti.¹²⁴

Vuonna 1952 Ilmavoimilla ei ollut vielä yhtäkään suihkuhävittäjää. Hävittäjillä ei myöskään ollut pimeätoimintakykyä. Etulinjan taistelukalusto koostui täysin jo vanhentuneesta MT-kalustosta. Syyskuussa 1952 Ilmavoimilla oli käytössään yhteensä 53 MT-konetta, joista yhdeksän kappaletta oli varastoituna. Näillä koneilla saatiin rauhanajan sekä T-kokoonpanon konevahvuus välttävästi täytettyä. Pääosin vanhentuneita koulukoneita oli käytössä yhteensä noin 80 kappaletta. Kuljetus- tai tiedustelukoneiksi luettavia koneita oli käytössä viisi kappaletta.¹²⁵ Jo heinäkuussa 1952 lopetettiin MT-koneiden ja niiden moottoreiden korjaaminen. Jäljellä olleet koneet poistui nopeasti käytöstä niiden lentotuntien tullessa täyteen. Kaikki kunnossa olleet MT-koneet keskitettiin Uttiin 3. Lennostoon lennettäväksi loppuun. Viimeinen lento MT-koneella Ilmavoimissa lennettiin maaliskuussa 1954.¹²⁶

Valvonta- ja johtamisjärjestelmä

Ilmavalvonnan tehtävänä oli valvoa valtakunnan ilmatilaa sekä välittää ilmavalvontatiedot kaikille niitä tarvitseville. Ilmavalvontaa johtaisi lentovoimien komentaja. Ilmavalvontaan liittyvän viestitoiminnan järjestelystä ja sopeuttamisesta muuhun valtakunnalliseen viestitoimintaan vastaisi puolustusvoimain viestijoukkojen tarkastaja. Valtakunta jaettiin ilmavalvontaa varten neljään alueeseen, jotka olivat samat kuin lentoprikaatien, eli lentopiirien toiminta-alueet. Lentoprikaatin komentaja johtaisi alueensa ilmavalvontaa. Nämä alueet jaettiin edel-

¹²³ Lukkarinen et al. (2008) s. 57–58.

¹²⁴ Sama.

¹²⁵ Ilmavoimien esikunnan hankintaosaston asiakirja nro 1891/H5L/17/XLK/2.9.1952, T 22786/3, KA.

¹²⁶ Lukkarinen et al. (2008) s. 87–88.

leen yhteensä 36 ilmavalvonta-alueeseen. Kullakin alueella toimisi yksi ilmavalvontakomppania, joka perustaisi ilmavalvonta-aluekeskuksen (IVAK) sekä tämän alaisuudessa toimivat ilmavalvontaviestien keräyspaikat, ilmavalvonta-asetat ja tutka-asetat. Ilmavalvontakomppanioita voitaisiin yhdistää ilmavalvontapataljooniksi.¹²⁷

Ilmavalvontajoukot vastasivat siitä, että ilmavalvontatiedot jaetaan mahdollisimman nopeasti lentojoukoille niiden operatiivista johtamista varten, ilmatorjuntatykistölle ajoissa tapahtuvaa ammunnan valmistelua ja tulitoimintaa varten, suojeluorganisaatiolle oikea-aikaisia hälytystoimenpiteitä varten sekä muille ilmavalvontatietojen tarvitsijoille niiden esittämien vaatimusten ja mahdollisuuksien mukaisesti. Ilmavalvontatietojen jakaminen IVAK:sta tapahtuisi radiolla. Mikäli puhelinyhteys olisi tarpeen, vastaisi ilmavalvontatiedon tarvitsija itse toimenpiteistä yhteyden järjestämiseksi asianomaiseen ilmavalvontaelimeen. Poikkeustapauksissa voitaisiin IVAK:een lähettää yhteyselin omine viestivälineineen. Yleisradiota voitaisiin käyttää yleisluontoisten ilmavalvontatietojen jakamiseen. Tällöin olisi kuitenkin häirintä- ja harhauttamismahdollisuudet otettava huomioon. Ilmavalvonnan järjestelyssä olisi otettava huomioon mahdollinen ilmavalvontatietojen välittäminen Neuvostoliittoon, sinne Suomen ilmatilan kautta suuntautuvista lennoista.¹²⁸

Aisti-ilmavalvonnan lisäksi muodostettaisiin erillinen valvontatutkaverkko. Ensimmäisessä vaiheessa tutka-asetat olisi 10, joiden odotettiin valmistuvan vuoden 1953 puoliväliin mennessä. Lentovoimien ja ilmavalvonnan johdinyhteyksien tarpeen arvioitiin muodostuvan niin suureksi, että ainakin kulkulaitosministeriön ilmailutoimiston alaiset viestiyhteydet tulisi alistaa Lentovoimien käyttöön. Lisäksi Lentovoimien ja ilmavalvonnan tarpeita palvelevan suuntaradioverkoston aikaansaaminen olisi pantava kiireesti alulle. Radiotiedustelusta jatkosodassa saatujen kokemusten perusteella Lentovoimien organisaatioon kuului radiopataljoona, josta TSA-kokoonpanossa kullekin lentopiirille alistettaisiin joko vahvennetun komppanian, komppanian tai joukkueen vahvuinen kuuntelutiedusteluosasto, riippuen vallitsevasta uhkamallista. Ilmeisesti radiotiedustelun katsottiin jossain määrin täydentävän vajavaista tutkavalvontaa.¹²⁹

Ilmavoimien esikunnassa ryhdyttiin valmistelemaan johtopaikkojen sijoittamista luolatiloihin. Johtamistoiminnan varmistamiseksi pidettiin välttämättömänä sijoittaa tärkeimmät johto- ja komentopaikat luolatiloihin, vaikka se edellyttäisi uusien luolatilojen louhimista. Ilmavoimien komentaja teki asiaa koskevan esityksen Pääesikuntaan jo maaliskuussa 1950. Johtamispaikkasuunnitelmien laatiminen ja toteutus eteni hitaasti. Positiivisena puolena tässä oli se, että

¹²⁷ Puolustusvoimain pääesikunnan Op. käsky nro 8/Op.1/OT 11b sal/13.6.1952, T 26862/21, KA, s. 20.

¹²⁸ Sama, s. 20–21.

¹²⁹ Lukkarinen et al. (2008) s. 51–52.

vältyttiin hukkarakentamiselta ja -investoinneilta, koska johtamisrakenteeseen liittyvät suunnitelmat päivittyivät useaan otteeseen 1950-luvulla.¹³⁰

Johtokeskuksien operatiiviset tarpeet ilmatilannekuvalle olivat nopea viestitys radioilla ja suorilla puhelinyhteyksillä, reaaliaikaisuus ja tarkkuus, tiedonvaihto naapureiden kanssa, ilmatilannekuva omalta ja koko valtakunnan alueelta, hävittäjätorjunnan johtaminen sähköiseltä näytöltä sekä tarve tietojen rekisteröimiselle. Johtokeskuksen perusrakenne muodostui myöhemmin seuraavaksi: valvontakeskus, torjuntakeskus ja tekninen keskus.¹³¹

Ilmavoimien suunnitelmassa joulukuussa 1952 taistelunjohtokeskukset ja ”johtoelimet” oli suunniteltu sijoitettavan seuraavasti:

- Pohjois-Suomen lentopiirin osalta taistelunjohtokeskukset Rovaniemellä tai Paltamossa, johtoelimet Oulussa ja Kemissä,
- Pohjanmaan lentopiirin osalta taistelunjohtokeskukset Kauhavalla ja Luonetjärvellä, johtoelimet Raippaluodossa ja Ähtärissä,
- Etelä-Suomen lentopiirin osalta taistelunjohtokeskus Tampereen Vuoreksessa, johtoelimet Turun Pääskylvuoressa, Helsingissä ja Porissa sekä
- Sisä-Suomen lentopiirin osalta taistelunjohtokeskukset Mikkelin Naisvuoressa ja Utissa, johtoelimet Kouvolassa, Pieksämäellä, Joensuussa, Kuopiossa sekä Savonlinnassa.¹³²

Valmiiden luolatilojen puutteessa taistelunjohtokeskukset olisi pakko sijoittaa Rovaniemellä, Paltamossa, Kauhavalla, Luonetjärvellä ja Utissa maanpäällisiin rakennelmiin, mikäli ei ryhdyttäisi uusien luolatilojen louhintaan. Taistelunjohtokeskukset johtaisivat lentoyksiköitä saamansa kokonaistilannekuvan perustella. ”Johtoelimet” olisivat välitysasemia, joiden tehtävänä olisi välittää radioyhteys taistelunjohtokeskusten ja lentoyksiköiden välillä tapauksissa, joissa radioiden kuuluvuus ei riitä suoraan taistelunjohtokeskuksesta sekä ohjata omien hävittäjien toimintaa lentotehtävien suorittamiseksi. Johtoelimiä voitaisiin perustaa tilapäisesti sinne, missä jatkuva toiminta sitä vaatisi. Lentovoimien operatiivinen johtaminen suoritettaisiin rinnan toisiaan täydentävien johdin- ja radioyhteyksien välityksellä. Lentovoimien saatua hankituksi uudenaikaista viestikalustoa täydennettäisiin yhteysverkkoa muilla yhteysmuodoilla, kuten suuntaradioilla.¹³³

¹³⁰ Lehto (2012b), s. 50 ja 138.

¹³¹ Sama, s. 142.

¹³² Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 1.

¹³³ Sama, s. 1–2 ja 7.

Ilmavalvonta-aluekeskus viestittäisi ilmavalvonta-asemien antamien tietojen perusteella luomansa ilmatilannekuvan suoria puhelinyhteyksiä käyttäen lentoprikaatien taistelunjohtokeskuksiin. Yhteys varmistettaisiin radiolla. Ihannetilanteessa myös tutka-asemien viestit pyritäisiin välittämään suoraan taistelunjohtokeskuksiin aikahäviöiden minimoimiseksi.¹³⁴

Sodan kokemuksista oli opittu, että hävittäjätorjunnan johtamisessa tutkailmavalvonnalla saatava tilannekuva on välttämätöntä. Ilmavoimissa oli tehty määrätietoista työtä valvonta- ja johtamisjärjestelmän kehittämiseksi jo 1940-luvun lopulta alkaen. Suurimmaksi haasteeksi osoittautui tarvittavan tutka- ja viestikaluston hankinta, jota ei ollut käytännössä lainkaan. Sota-ajalta oli mallikappaleiksi jäänyt muutamia saksalaisia valvonta- ja tulenjohtotutkia. Tutkien hankinta ulkomailta osoittautui haasteelliseksi, joten päätettiin suunnitella ja valmistaa tutkat itse. Vuonna 1952 perustavat tutkimukset olivat edistyneet niin pitkälle, että päästiin sarjavalmistukseen. Sopimus kymmenen VRRVI-tutkan¹³⁵ hankinnasta allekirjoitettiin lokakuussa 1952. Tämä tutkahankinta antoi todellisuuspohjan *Polttoainehankinnassa* esitetyille operatiivisille suunnitelmille.¹³⁶

Vuonna 1948 Ilmavoimien viestikomentaja, eversti Veikko Saura esitti muistiossaan tarvittavaksi tutkamääräksi 72. Valtakuntaan tarvittaisiin 36 tutka-asemaa. Jokaiselle asemalle tarvittaisiin kaksi tutkaa toimintavarmuuden takaamiseksi. Lokakuussa 1950 ilmavoimien viestipäällikkö everstiluutnantti Tauno Meller laati muistion tutkien käyttötarpeesta. Hän esitti Sauran suunnitelman mukaisesti kahta tutkaa jokaiselle ilmavalvontakomppanialle, yhteensä 72 tutkaa. Lisäksi tarvittaisiin koulutus käyttöön kuusi tutkaa sekä varakalustoksi 20 tutkaa.¹³⁷

Perushankintasuunnitelmissa tutkat olivat tärkeysjärjestyksessä ensimmäisinä. Vuoden 1955 suunnitelmassa päädyttiin esittämään 33 tutka-aseman perustamista maahan. Niistä 23 olisi VRRVI/VRRVY¹³⁸ -asemia ja 10 ulkomailta hankittavien liikuteltavien tutkien sijoituspaikkoja. Ilmavoimien suunnitelman mukaan A-ohjelmassa tulisi olla yhteensä 23 VRRVI- ja VRRVY-tutkaa. H-ohjelmaan jäisi 22 tutkaa, joten välttämättömänä kokonaistarpeena nähtiin olevan 45 tutkaa. Operatiiviseen käyttöön ensimmäinen tutka valmistui Santahaminaan kesällä 1954. Viimeinen VRRVI-asema saatiin toimintaan helmikuussa 1956. VRRVY-tutkia toi-

¹³⁴ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84, liite 4/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 6.

¹³⁵ Kyseisellä tutkalla ei ollut korkeudenmittauskykyä. Maksimikantama oli noin 250 kilometriä ja pystyulottuvuus noin 12 kilometriä.

¹³⁶ Lukkarinen et al. (2008), s. 69–70.

¹³⁷ Lehto (2012a), s. 94–97; Ilmavoimien esikunnan viestiosaston asiakirja nro 414/1b/218/21.5.1948, T 22786/3, KA.

¹³⁸ VRRVY oli VRRVI:n pohjalta kehitetty tutka, jossa oli korkeudenmittauskyky. VRRVY:n maksimikantama oli noin 300 kilometriä.

mitettiin lopulta yhteensä kymmenen, kuten VRRVI-tutkiakin. Viimeinen VRRVY toimitettiin alkuvuodesta 1959. Korkeudenmittauskykyinen VRRVY oli edellytys hävittäjätorjunnan tehokkaalle johtamiselle. VRRVI/VRRVY -verkon valmistumisen yhteydessä havaittiin niiden käyttöä eniten rajoittavaksi tekijäksi viestiyhteyksien määrälliset ja laadulliset puutteet.¹³⁹

Polttoainehankinnasta lähtien Ilmavoimien suunnitelmissa oli mukana aisti-ilmavalvonnan kehittäminen, vaikka yleismaailmallisesti siitä luovuttiin ja painopiste siirtyi kokonaan tutka-perustaiseen ilmavalvontaan. Aisti-ilmavalvonnan kehittäminen perustui 1950-luvun alusta lähtien 36 sodan ajan ilmavalvontakomppanian perustamiseen, joille rakennettiin kiinteät ja tärkeimmiltä osin varustellut ilmavalvonta-aluekeskukset. Ilmavalvonta-radiohankintoihin päästiin kuitenkin vasta 1950-luvun lopulla, joten aisti-ilmavalvontaorganisaation todellinen kyky pysyi heikkona koko 1950-luvun ajan.¹⁴⁰

Tukeutumisjärjestelmä

Koko sodanjälkeisenä aikana Ilmavoimien yksiköiden sijoitus riippui pääasiallisesti siitä, kuinka valtion myöntämiä työttömyysvaroja saatiin siviililentokenttien kunnostamiseksi reittilentoliikenteen tarpeisiin. Suomessa oli vuonna 1953 noin 50 lentokenttää, joista kestopäällysteisiä kenttiä olivat vain Pori, Malmi sekä vuoden 1952 olympialaisiin valmistunut Seutula¹⁴¹. Muut kentät olivat nurmi- tai sorapäällysteisiä ja siten soveltumattomia suihkukoneille. Puolustusvoimain komentajan ja ilmavoimien komentajan tekemät lukuisat päätökset, jotka tehtiin maanpuolustuksellisten näkökulmien perusteella, eivät johtaneen juuri minkäänlaisiin toimenpiteisiin. Niissä Ilmavoimien tukikohdissa, joihin ei suuntautunut siviililentoliikennettä, alkoi tilanne 1950-luvulle tultaessa olla niin huono, että lentotoiminta keskeytyi ajoittain kokonaan. Saksalaisten Poriin rakentama kestopäällyste mureni hoidon puutteessa. Kunnollisen auraskaluston puute rajoitti lentotoimintaa kaikilla kentillä talvisin.¹⁴²

Polttoainehankinnan valmistumisen aikaan kaikki edellä mainitut, suihkukonekäyttöön soveltuvat lentokentät sijaitsivat Etelä-Suomen lentopiirissä ja nekin olivat hävittäjätorjunnan toteuttamisen näkökulmasta liian lähellä rannikkoa. Kelvatakseen sotakäyttöön olisi näilläkin kentillä jatkettava kestopäällysteisiä rullausteita koneiden hajauttamiseksi sekä suojaamisen tehostamiseksi. Mäntämoottorikoneille sopivia ”joka sään” lentokenttiä oli valtakunnassa yhteensä 14–15 kappaletta, vähintään kaksi jokaisessa lentopiirissä. Kun TSA-suunnitelman

¹³⁹ Lehto (2012a), s. s. 97–99.

¹⁴⁰ Sama, s. 125–126.

¹⁴¹ Tunnetaan nykyään Helsinki-Vantaan lentoasemana.

¹⁴² Lukkarinen et. al. (2008), s. 44 ja 92.

mukaan lähes jokaisen lentopiirin oli varauduttava vastaanottamaan 10 hävittäjälaivuetta, eikä yhdelle kentälle voitaisi sijoittaa kohtuudella kuin yksi laivue, oli kunnollisten lentokenttien lukumäärä täysin riittämätön.¹⁴³

Lentokoneiden huolto- ja säilytysolosuhteet eri tukikohdissa vaihtelivat. Lentokonehallit olivat pääasiassa sodassa rappeutuneita lämmittämättömiä puuhalleja. Hallien peruskorjaukset ja lämmitysjärjestelmien asennukset alkoivat vähitellen 1950-luvulla. Lentokonehallien ohella muutkin esikunta-, huolto- ja kasarmirakennukset olivat pahasti rappeutuneita. Rakennusten peruskorjaukseen ja kunnossapitoon myönnetyt määrärahat olivat niin pieniä, ettei kaikkia välttämättömiäkään korjauksia voitu suorittaa.¹⁴⁴

Operatiivisten suunnitelmien mukaan tuli suihkukonekelpoisia, ns. A-luokan kenttiä olla 12 kappaletta. Lisäksi mäntämoottorikoneille sopivia B- ja C-luokan kenttiä tuli olla 28 kappaletta, eli yhteensä 40 kenttää. Lentokentät esitettiin kunnostettavaksi seuraavassa tärkeysjärjestyksessä: 1. Siikakangas, 2. Utti, 3. Halli, 4. Kauhava, 5. Luonetjärvi, 6. Paltamo, 7. Rovaniemi, 8. Parola, 9. Räyskälä, 10. Rissala, 11. Pudasjärvi ja 12. Naarajärvi. Lentotukikohtien kunnostamisen oletettiin kestävän 5–18 kuukautta, lisäksi kestopäällystäminen sitoisi koko maassa olevan päällystyskaluston kahdeksi kuukaudeksi aina kahta lentokenttää kohti. Suunnitelmat kenttien kunnostamiseksi osoittautuivat täysin toiveajatteluksi, lähinnä taloudellisten resurssien puutteen vuoksi. Ainoat realistiset lentokenttien korjaussuunnitelmat sisältyivät siviili-ilmailun suunnitelmiin Luonetjärven, Rissalan ja Rovaniemen kenttien kunnostamiseksi ja kestopäällystämiseksi suihkukonekelpoiseksi. Näidenkin suunnitelmien toteutuminen oli vielä vuosien päässä.¹⁴⁵

Toukokuussa 1953 tehdyn sopimuksen mukaan Puolustusvoimat lunastaisi maapohjan ja huolehtisi lennonjohdosta. Tie- ja vesirakennushallitus rakentaisi lentokentät. Kysymykseen tulivat Rovaniemen, Paltamon, Kruunupyyn, Kauhavan, Rissalan, Luonetjärven, Siikakankaan ja Kuoreveden kentät. Kaikki lentokenttäsuunnitelmat eivät sellaisenaan toteutuneet, mutta Luonetjärven, Kauhavan ja Rissalan osalta sopimuksella oli perustavaa laatua oleva vaikutus Ilmavoimien toimintavalmiuden kohentumiseen. Ensimmäisenä kestopäällysteen sai Luonetjärven lentokenttä vuonna 1956.¹⁴⁶

¹⁴³ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84, liite 6b/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA, s. 1.

¹⁴⁴ Lukkarinen et. al. (2008), s. 45.

¹⁴⁵ Sama, s. 92.

¹⁴⁶ Lukkarinen et. al. (2008), s. 94–95; Myllylä, Ismo: *Lentorykmentti 4 – Lapin Lennosto 1945–1993*. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1993, s. 76.

3 PUOLUEETTOMUUDEN SUOJAAMINEN

3.1 Sotilaspoliittiset taustatekijät

Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton kylmän sodan päärintama oli 1950-luvun puolivälissä edelleen Euroopassa. Syksyllä 1954 syntyi ns. Pariisin akordi, jolla länsiliittoutuneet sopivat yhteisellä päätöksellä, että Länsi-Saksalle palautettaisiin valtiollinen itsenäisyys ja sen sallittaisiin liittyä Natoon. Rajoituksena oli, ettei Länsi-Saksa saisi hankkia itselleen atomi-, biologisia tai kemiallisia aseita. Neuvostoliiton painostusyrityksistä huolimatta Saksan liittotasavalta tunnustettiin toukokuussa 1955 suvereeniksi valtioksi, ja se liittyi välittömästi Natoon Pariisin akordissa määritetyillä ehdoilla.¹⁴⁷

Neuvostoliiton vastatoimet olivat välittömät. Jo muutamaa päivää myöhemmin perustettiin Varsovan liitto, jonka jäseneksi tulivat Neuvostoliiton satelliittivaltiot. Muodoltaan Varsovan liitto oli monenkeskinen YYA-sopimus. Sen keskeisen osan mukaan, mikäli yksi tai useampi sopimuksen osapuolista joutuisi Euroopassa aseellisen hyökkäyksen kohteeksi, olisivat kaikki osapuolet yksin tai yhdessä velvoitettuja antamaan apua kaikin käytettävissä olevin keinoin. Sopimuksen käytännön toteuttamista varten perustettiin yhteinen sotilasjohto. Kahden Saksan politiikka vietiin samalla päätökseen ja Neuvostoliitto tunnusti Saksan Demokraattisen Tasavallan (DDR) suvereeniksi valtioksi.¹⁴⁸

Länsi-Saksan Natoon liittymisestä ja Varsovan liiton perustamisesta huolimatta Euroopan poliittinen ilmapiiri 1950-luvun puolivälissä ei ollut erityisen jännittynyt. Stalinin hallinnon jatkuvuutta edustanut Neuvostoliiton pääministeri Georgi Malenkov joutui väistymään helmikuussa 1955. Syksyllä 1955 Länsi-Saksa ja Neuvostoliitto solmivat diplomaattisuhteet. Heinäkuussa 1955 järjestettiin Geneven huippukokous, johon osallistuivat delegaatiot Neuvostoliitosta, Yhdysvalloista, Isosta-Britanniasta ja Ranskasta. Vaikka kokouksessa ei saatukaan aikaan mitään konkreettista, osoitti se poliittisen yhteistyön yli lännen ja idän välillä olevan ideologisen kuilun olevan sittenkin mahdollista. Alettiin puhua ”Geneven hengestä”.¹⁴⁹ Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri, Nikita Hruštšev oli rakentamassa Neuvostoliitolle uutta kansainvälisten suhteiden verkkoa, jonka Stalin oli tuhonnut. Hän tarvitsi liikumatilaa, jota kaksinaipaiseksi jähmettynyt suurpolitiikan kenttä ei tarjonnut. Hruštšev raken-

---

¹⁴⁷ Lukkarinen et al. (2008), s. 74.

¹⁴⁸ Sama, s. 74–75.

¹⁴⁹ Tarkka (1992), s. 42–43.

si puolueettomuuden ja rauhanomaisen rinnakkainelön linjansa päästäkseen eroon Stalinin piinkovasta politiikasta, joka muistutti lähinnä poltetun maan taktiikkaa.¹⁵⁰

Toisen maailmansodan voittajavallat olivat miehittäneet Itävallan vuonna 1945. Sen jälkeen Neuvostoliitto oli torjunut kaikki ehdotukset neljän vallan miehityksen purkamisesta. Itävaltalaiset yrittivät epätoivoisesti normalisoida maansa valtiollista asemaa. Kevään 1955 liennytyshenki muutti Neuvostoliiton suhtautumisen Itävallan asemaan. Toukokuun 1955 valtiosopimuksessa miehittäjät palauttivat Itävallan itsenäisyyden ja vuoden 1937 rajat. Sopimusneuvottelujen mukaisesti Itävallan perustuslakiin kirjattiin säädös maan pysyvistä puolueettomuudesta. Se kielsi Itävaltaa liittymästä liittokuntiin ja hankkimasta ydinaseita. Itävallasta tuli voittajien määräyksellä puolueeton, liittoutumaton ja ydinaseeton vyöhyke. Itävallan valtiosopimus oli Suomen ulkopoliittikan rakennustyön kannalta merkittävä virstanpylväs. Se osoitti, että suurvallat voivat hyväksyä puolueettomuuden ja jopa vaatia sitä. Valtiosopimus vahvisti Suomen uskoa omaan puolueettomuuspolitiikkansa. Helmikuussa 1956 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen puoluekokouksessa Hruštšev mainitsi esimerkkeinä puolueettomista valtioista Suomen, Ruotsin ja Itävallan. Tämä rohkaisi Suomen johtoa korostamaan entistä selvemmin omaa puolueettomuuttaan.¹⁵¹

Suomi liittyi Pohjoismaiden neuvostoon vuonna 1955. Neuvostoliitto suhtautui asiaan varauksella, mutta ei asettunut suoraan vastustamaan sitä. Suomi ilmoitti, että ei osallistuisi sotilaspoliittisten asioiden käsittelyyn, eikä ottaisi kantaa suurvaltojen välisiin eturistiriitakysymyksiin. Pariisin rauhansopimuksen jälkeen vireille pantu Suomen YK:n jäsenanomus oli juuttunut suurvaltojen erimielisyyksiin. Joulukuussa 1955 YK hyväksyi Suomen jäsenekseen, yhdessä muiden odottamassa olleiden hakijamaiden kanssa.¹⁵²

Osana Hruštševin omaksumaa liennytysoptiikkaa, Neuvostoliitto esitti vuonna 1955 kaikkien vieraalla maaperällä olevien sotilastukikohtien poistamista. Ehdotuksen vakuudeksi Neuvostoliitto palautti Kiinalle Kaukoidässä olevat Port Arthurin ja Dairenin tukikohtansa. Itävallan kysymyksen ratkaisu sekä Neuvostoliiton ilmoitus Kaukoidässä olevien tukikohtien luovuttamisesta herättivät toiveita Porkkalan palauttamisesta Suomelle. Taustalla oli myös muutos sotilasdoktriinissa ja strategisessa ajattelussa Neuvostoliitossa. Kuten Yhdysvalloissa, Neuvostoliitossakin asetettiin ydinaseistus konventionaalisen aseistuksen edelle. Porkkalan merkitys tukikohtana oli muuttumassa Neuvostoliitolle lähinnä rasitteeksi. Vielä 27. heinäkuuta 1955 Neuvostoliiton suurlähettiläs Lebedev kertoi Suomen johdolle, että Porkkalan

¹⁵⁰ Tarkka (1992), s. 57.

¹⁵¹ Tarkka (1992), s. 43–45; Visuri (1994), s. 140–141.

¹⁵² Tarkka (1992), s. 52–54.

tukikohta oli välttämätön Leningradin puolustamiseksi. Vain kymmenen päivää myöhemmin Lebedev välitti Paasikivelle viestin, jossa kerrottiin Neuvostoliiton olevan valmis luopumaan Porkkalasta. Sopimus Porkkalan palauttamisesta ja YYA-sopimuksen jatkamisesta 20 vuodella allekirjoitettiin 19. syyskuuta 1955. Neuvostoliiton sotavoimat poistuivat Porkkalasta tammikuussa 1956.¹⁵³

Porkkalan palauttaminen aktivoi Suomen puolustuspolitiikkaa. Se oli Suomen kannalta käännteentekevä tapahtuma. Vasta vieraiden sotavoimien poistuttua Porkkalasta saattoi Suomi uskottavasti sanoa noudattavansa sellaista puolueettomuuspolitiikkaa, joka tähtää Suomen pitämiseen aseellisten selkkausten ulkopuolella. Kun Neuvostoliittokin oli virallisesti asettunut tukemaan Suomen puolueettomuuspolitiikkaa, suomalaiset uskoivat tilanteen säilyvän jokin muuttumattomana. Toisin kuitenkin kävi. Myöhemmin, kun Neuvostoliiton yleinen asema muuttui, muuttui myös sen Suomi-politiikka.¹⁵⁴

Neuvostovastaiset mielenosoitukset Puolassa johtivat kesäkuussa 1956 verisiin katutaisteluihin ja stalinistien syrjäyttämiseen. Stalinistisen komennon purkaminen oli alkanut Imre Nagyn johdolla myös Unkarissa vuonna 1953, mutta vanhan linjan kannattajat pääsivät vuoden 1955 alkupuolella jälleen voitolle. Se aiheutti rajun reaktion, joka purkautui samaan aikaan kun Puolassa syrjäytettiin stalinistit. Lokakuussa 1956 Budapestissa alkaneiden mellakoiden tavoitteena oli länsimaisten kansalaisvapauksien hankkiminen, neuvostojoukkojen vetäytyminen maasta ja Nagyn nostaminen takaisin pääministeriksi. Kansa nosti Nagyn pääministeriksi ja neuvostojoukot näyttivät vetäytyvän Budapestista. Uusi hallitus ilmoitti Unkarin eroavan Varsovan liitosta ja pyysi YK:a takaamaan puolueettomuutensa. Neuvostoliiton joukot hyökkäsivät takaisin kaupunkiin ja murskasivat kansannousun verisesti. Nagy luovutettiin neuvostoviranomaisille ja myöhemmin teloitettiin. Stalinistit ottivat Unkarin rautaiseen otteeseensa ja 200 000 unkarilaista pakeni maasta.¹⁵⁵

Suomalaiset seurasivat kauhuissaan veljeskansansa tragediaa. Siellä supervalta käytti kansainvälistä ideologiaa tekosyynä murskatessaan suurvaltaetujen kannalta hankalaksi osoittautuneen kansallisen kehityssuunnan. Unkarin kansannousun kukistuminen oli voitto Neuvostoliitolle, mutta se ostettiin verellä, jonka poliittiset vaikutukset kestivät pitkään. Lyhytikäiseksi jääneen kansallisen hallituksen itsenäisyysjulistus oli julkinen ja tarkoituksellinen nöyryytys Neuvostoliitolle ja juuri perustetulle Varsovan liitolle, ainakin Moskovan tulkinnan mukaan. Unkarin kansannousulla oli samanlainen vaikutus jälkistalinistiseen Neuvostoliittoon, kuin oli

¹⁵³ Lukkarinen et al. (2008), s. 74–78.

¹⁵⁴ Lukkarinen et al. (2008), s. 78; Tarkka (1992), s. 58.

¹⁵⁵ Tarkka (1992), s. 55–56.

talvisodalla stalinistiseen. Havaittiin, että liiallinen kovakouraisuus pientä naapuria vastaan ei lisää suurvallan turvallisuutta. Voimankäyttö oli jo tappion tunnustus. Unkarin tapahtumat kuitenkin osoittivat, mitä olisi odotettavissa, jos Suomen ulkopoliittikka epäonnistuisi tai sisäpoliittinen kehitys etenisi liikaa Neuvostoliitolle epämieluisaan suuntaan.¹⁵⁶

3.2 Valmiussuunnitelmat ja *Puva* 1956

Pääesikunnan operatiivisella käskyllä numero 9 annettiin ohjeet Puolustusvoimille yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisestä tilanteissa, joissa Suomessa syntyisi sisäisiä levottomuuksia tai jopa aseellista, valtiiovallan vastaista toimintaa. Käsky sai peitenimekseen *Aluetuotanto*. Puolustusvoimien olisi yhdessä poliisin ja muiden viranomaisien kanssa valmistauduttava kaikkiin käytettävissä oleviin keinoin puolustamaan laillista yhteiskuntajärjestystä ja valtakunnan turvallisuutta. Vastuualueiden komentajien tuli laatia yksityiskohtaiset suunnitelmat alueellaan olevien kriittisten sotilas- ja siviilikohteiden suojaamiseksi. Vastuualueet olivat samat kuin *Polttoainehankinnassa*, pois lukien Uudenmaan sotilaslääni, joka oli suoraan puolustusvoimain komentajan alaisuudessa.¹⁵⁷

Erityinen huomio suunnitelmissa tuli kiinnittää vakavien sisäisten levottomuuksien syntymismahdollisuuteen sodan uhkan, liikekannallepanon tai keskitysvaiheen aikana. Tällöin voitaisiin yleistä järjestystä tai turvallisuutta joutua ylläpitämään samanaikaisesti, kun Puolustusvoimien pääosat olisivat siirtymässä kansainvälisten sopimusten täyttämiseksi *Polttoainehankinnan* mukaiseen ryhmyykseen. Puolustuslaitoksen toimintavalmiuden lisäämiseksi määrättiin kaikissa joukko-osastoissa, sotakouluissa, varikoissa ja laitoksissa otettavaksi käyttöön rauhan ajan hälytysvalmius, joka olisi jatkuvasti ylläpidettävä. Ilmavoimille ei käskyssä annettu valtakunnallisia vastuita tai tehtäviä. Ilmavoimien osalta käsky liittyi lähinnä omien kohteiden suojaamiseen sekä rauhan ajan hälytyskoonpanojen muodostamiseen ja valmiuden ylläpitoon.¹⁵⁸

Aluetuotanto-käsky korvattiin kesäkuussa 1957 annetulla Pääesikunnan operatiivisella käskyllä numero 12, joka sai peitenimekseen *Satanen*. Perusteina uudelle käskylle olivat puolustusvalmiudessa tapahtunut kehitys, eräiltä osin muuttuneet perusteet sekä ”saadut kokemukset”. Käsky ei kuitenkaan tuonut suuria muutoksia *Aluetuotantoon*. Suojaamis- ja vartiointitoiminnalle määritettiin kolme eri valmiustasoa; perusvalmius, tehostettu valmius ja torjuntavalmiutus. Kuten *Aluetuotannossa*, *Satasessa* ei määritetty valtakunnallisia tehtäviä Ilmavoimille. Käs-

¹⁵⁶ Tarkka (1992), s. 56.

¹⁵⁷ Pääesikunnan Op. käsky nro 9/Optsto/OT 11b sal/14.7.1953, T 26862/21, KA.

¹⁵⁸ Sama.

kyn liitteenä annettiin ohjeet Ilmavoimien tutka-asemien, johtokeskusten sekä sotilas- ja siviililentokenttien vartioimiseksi ja suojaamiseksi häiriötilanteissa.¹⁵⁹

Vaikka liikekannallepanojärjestelmän runko oli saatu kohtuulliseen valmiuteen 1950-luvun alussa, ei järjestelmän suorituskykyyn oltu erityisen tyytyväisiä. Keskeisinä puutteina pidettiin järjestelmän hitautta ja johtosuhteiden monimutkaisuutta. Pääesikunnan järjestelyosasto arvioi maaliskuussa 1954 T-kokoonpanovahvuuden ylittävien reservien saattamisen sotavalmiiksi kestävän jopa kuusi kuukautta. Presidentti Paasikivi hyväksyi kesällä 1954 uuden liikekannallepanosuunnitelman valmistelun ja alkoi sisäpiirissään puhua puolustusmäärärahojen nostamisesta vuoden 1955 budjetissa.¹⁶⁰

Vuonna 1955 Pääesikunnan järjestelyosasto tarkasteli muistiossaan liikekannallepanovalmiutta ja sen suoritusmahdollisuuksia. Valmisteluja haittasi ja osittain esti se, ettei T-kokoonpanoa suurempien kokoonpanojen liikekannallepanovalmisteluissa saanut olla yhteyksissä siviiliviranomaisiin. Vaikeuksista huolimatta henkilöstö oli sijoitettu liikekannallepanossa perustettaviin joukkoihin, vaikka sijoitusten tarkastaminen ja ylläpito olikin hankalaa. Paikallishankintamateriaalin tarve eri joukoille oli laskettu ja keskeisimmät hankintapaikat selvitetty. Suunnittelu ja käytännön valmistelu ei kuitenkaan edennyt yksityiskohtiin, koska yhteydenotot Puolustusvoimien ulkopuolelle oli kielletty. Teollisuuden liikekannallepanovalmistelua oli vasta alustavasti kaavailtu. Yhteiskunnan eri toimintojen henkilöstö- ja kuljetusvälinetarpeet puuttuivat, jolloin suunnittelulle ei ollut riittäviä perusteita.¹⁶¹

Perustamiskeskusten valmistelu oli viety niin pitkälle kuin se oli mahdollista ilman yhteydenottoja eri viranomaisiin. Yksityiskohtainen valmistelu jäi tästä syystä suorittavan portaan tehtäväksi valmiutta kohottaessa. Liikekannallepanon hitautta pidettiin ongelmana. Suomeen kohdistuvaa ”yllätyshyökkäystä” pidettiin keskeisimpänä uhkana. Pääesikunnan järjestelyosasto arvioi liikekannallepanon toteuttamisen varmistamiseksi tarvittavan useiden viikkojen, jopa kuukausien valmistelu-aika. Liikekannallepanon johtosuhteita tarkistettiin vuonna 1956 siten, että 1. Divisioonan esikunnalle alistettiin Pohjois-Suomen ja Pohjanmaan sotilasläänit, 2. Divisioonan esikunnalle Lounais-Suomen, Hämeen ja Uudenmaan sotilasläänit sekä 3. Divisioonan esikunnalle Kymen ja Savo-Karjalan sotilasläänit. Uusien johtosuhdejärjestelyjen päämääränä oli yhdenmukaistaa liikekannallepanovalmistelut. Vaikka järjestely yksinkertaisti

¹⁵⁹ Pääesikunnan Op. käsky nro 12/Optsto/OT 11b sal/15.6.1957, T 26862/5, KA. ”Ohjeet Ilmavoimien tutka-asemien ja johtokeskusten sekä sotilas- ja siviililentokenttien suojaamisesta” on esitetty käskyn liitteessä nro 4.

¹⁶⁰ Sytjö et al. (2006), s. 454; Visuri (1994), s. 121; Tarkka (1992), s. 48–49.

¹⁶¹ Sytjö et al. (2006), s. 454.

Pääesikunnan työskentelyä, muodostui tilanne divisioonien esikunnissa kuormittavaksi. Esimerkiksi 2. Divisioonan esikunnalla oli yhteensä 52 alajohtoporrasta.¹⁶²

Pääesikunnan operatiivisella käskyllä numero 10 helmikuussa 1956 määritettiin suuntaviivat ja periaatteet, joita Pääesikunnan, maanpuolustusalueiden, Ilmavoimien, Merivoimien sekä Panssariprikaatin oli noudatettava, jotta puolustusvalmiutta voitaisiin nopeasti kohottaa Puolustusvoimien tehtävien edellyttämällä tavalla. Käskyssä käsiteltiin muun muassa joukkokoonpanoja, joukkojen keskittämistä, materiaalin hajauttamista ja jakamista, joukkojen kuljetuksia, ilmavalvontaa, huoltoa, pioneeritoimintaa sekä viestiyhteyksiä. Ilmavoimien komentajan tuli johtaa alaistensa joukkojen liikekannallepano- ja keskitysvalmisteluita yhteistoiminnassa vastuualueiden komentajien kanssa. Ilmavoimista tuli perustaa ensin ne osat, joille taisteluelkelpoinen kalusto voidaan antaa tai varata sekä näiden joukkojen toiminnalle välttämättömät elimet, ja vasta sen jälkeen muut joukot.¹⁶³

Ilmavoimien esikunnan tuli laatia suunnitelma ilmavalvontatietojen jakamisesta niille esikunnille, joukoille, väestönsuojeluelimille sekä sotilas- ja siviililaitoksille jotka tietoja tarvitsivat. Ilmavoimien esikunnan tuli myös laatia rauhan ajan ilmavalvontasuunnitelma, jonka tarkoituksena oli saattaa tutka-asetat ja niiden tarvitsemat viestiyhteydet sellaiseen toimintavalmiuteen, että valtakunnan alueella havaitut vieraat lentokoneet voitaisiin nopeasti saattaa tutka-asettien valvontaan, seurata koneita kunnes ne poistuisivat valtakunnan alueelta sekä viestittää tiedot havainnoista niitä tarvitseville.¹⁶⁴

Ilmavoimien esikunta julkaisi ”Ilmavalvontatietojen jakelun ja vastaanoton kokonaissuunnitelman” joulukuussa 1956. Ilmavalvontatietojen jakeluvastuussa olisivat lentopiirien johtokeskukset sekä tärkeimmät ilmavalvonta-aluekeskukset, eli niin sanotut ”johto-IVAK:t”. Ilmavalvontatietojen jakelu olisi suunniteltava ja toteutettava lentopiireittäin. Jokainen lentopiiri jakautuisi ilmavalvonnallisesti ilmavalvonta-alueisiin ja muodostaisi kokonaisuutena ilmavalvontapiirin. Kukin ilmavalvontapiiri vastaanottaisi ilmavalvontatietoja myös viereisiltä ilmavalvontapiireiltään. Ilmavalvontatietojen jakelu tapahtuisi joko suojeluselosteena tai torjuntaselosteena. Suojeluseloste sisälsi ylimalkaiset ilmoitukset vihollisosastojen laadusta, määrästä sekä karkeasta sijainnista, korkeudesta ja lentosuunnasta. Suojeluseloste oli tarkoitettu kaikille joukoille ja sitä jaettaisiin yleisradion ULA-verkon avulla. Torjuntaseloste sisälsi mahdollisimman tarkan kuvauksen, paikan, kellonajan, liikesuunnan, nopeuden ja korkeuden vihollisesta sekä mahdolliset omakoneilmoitukset. Torjuntaseloste oli tarkoitettu ensisijaisesti

¹⁶² Syrjö et al. (2006), s. 454–455.

¹⁶³ Pääesikunnan Op. käsky nro 10/Optsto/OT 11b sal/11.2.1956, T 26862/4, KA; Syrjö et al. (2006), s. 452.

¹⁶⁴ Pääesikunnan Op. käsky nro 10/Optsto/OT 11b sal/11.2.1956, T 26862/4, KA, s. 24.

vain ilmapuolustusjoukoille ja sitä jaettaisiin joko suuntaradioverkon tai kiinteiden yhteyksien välityksellä.¹⁶⁵

Pääesikunnan operatiivisella käskyllä numero 11 määritettiin puolueettomuuden suojaamiseen liittyvät periaatteet, päämäärä ja tehtävät. Käsky sai peitenimekseen *Puva*. Kyseessä ei ollut laajamittainen puolustus suunnitelma, eikä se kumonnut *Polttoainehankinta*-käskyssä annettuja tehtäviä tai toimintaperiaatteita. Käskyn mukaan ”Suomi pyrki noudattamansa puolueettomuusperiaatteen ja solmimiensa kansainvälisten sopimusten mukaisesti pysymään suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella sekä säilyttämään puolueettomuutensa ja koskemattomuutensa”. Suomi sitoutuisi tarpeen vaatiessa asevoimin estämään, että sen alueella ei ryhdyttäisi sotatoimiin, eikä sitä käytettäisi niiden tukialueena.¹⁶⁶

Tasavallan presidentti päättäisi, mistä ajankohdasta alkaen ja missä laajuudessa puolueettomuudesta annettuja määräyksiä sovellettaisiin. Valtioneuvosto päättäisi, minkälaisessa kokoonpanossa Puolustusvoimat ja Rajavartiolaitos suorittaisivat puolueettomuudensuojaamistehtävät. Puolueettomuuden suojaamisen päämääränä oli valtakunnan alueen koskemattomuuden säilyttäminen ja puolueettomuudesta annettujen säädösten loukkaamattomuuden turvaaminen maalla, merellä ja ilmassa. Päämäärän saavuttamiseksi pyrittäisiin riittävän tehokkain toimenpitein estämään mahdollisimman aikaisessa vaiheessa kaikki toiminta, joka voisi loukata puolueettomuutta tai saattaa sen kyseenalaiseksi.¹⁶⁷

Puolueettomuuden suojaamisessa noudatettiin vahvistettua rauhanajan vastuualuejakoa, mutta vastuualueiden nimet muutettiin maanpuolustusalueiksi. Maanpuolustusalueiden, ilmavoimien ja merivoimien komentajien tuli suorittaa käskyssä määritettyjen tehtävien valmistelut, suunnittelu ja tarvittaessa toteuttaminen suoraan puolustusvoimain komentajan alaisena. Rajavartiolaitoksen tai sen osien alistamisesta Puolustusvoimille käskettäisiin erikseen. Muuten raja- ja merivartiostot toimisivat itsenäisesti, kuitenkin yhteistoiminnassa vastaavien maanpuolustusalueiden komentajien kanssa. Puolueettomuuden suojaamista Ahvenanmaan alueella järjestettäessä sovellettiin vuoden 1922 Ahvenanmaan sopimuksen määräyksiä. Ohjeet määräysten soveltamiseksi antaisi Pääesikunta aina erikseen.¹⁶⁸

Puolueettomuuden suojaamiseen voitaisiin käyttää rauhan ajan joukkoja, jotka tarvittaessa vahvennettaisiin T-kokoonpanoon, tai erikseen perustettavia, sodan ajan Puolustusvoimien

¹⁶⁵ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 13/Ivtsto/OT 11 sal/18.12.1956, T 26862/14, KA, s. 1–7.

¹⁶⁶ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 1–2.

¹⁶⁷ Sama.

¹⁶⁸ Sama, s. 2–3.

osia ja niiden ohella osaa rauhan ajan joukoista joko sodan ajan kokoonpanoon saatettuina tai määräosiltaan täydennettyinä. Näitä joukkoja nimitettiin puolueettomuudenvartiointijoukoiksi¹⁶⁹. Kokoonpano oli miehistövahvuudeltaan T-kokoonpanon ja suojakokoonpanon – joka koettiin puolueettomuusvartiointitehtävään liian raskaaksi – välissä. Jos puolueettomuuden suojaamisen arvioitaisiin muodostuvan pitkäaikaiseksi, voitaisiin PUVA-joukkojen henkilöstönä käyttää niihin normaalisti sijoitetun henkilöstön sijasta kahta viimeksi kotiutettua reservin ikäluokkaa, eli yhteensä kuutta saapumiserää. Tästä henkilöstöstä muodostettaisiin kaikkiaan kuusi prikaatia. Kun suojaamistoimenpiteet olisi suoritettava nopeasti, käytettäisiin niihin RA-kokoonpanoa tai T-kokoonpanoa. Kun PUVA-joukot olisi perustettu, täydennetty ja keskitetty toiminta-alueilleen, palautettaisiin RA-joukot varuskuntiinsa, jossa ne jatkaisivat koulutustaan ja toimisivat kyseisen maanpuolustusalueen komentajan reservinä.¹⁷⁰

Puolustusvoimien tehtävänä puolueettomuuden suojaamisessa oli ”taata valtakunnan alueen koskemattomuus ja puolueettomuudesta annettujen säädösten loukkaamattomuus maalla, merellä ja ilmassa”. Puolueettomuuden suojaamiseen kuuluivat valvonta ja vartiointi, torjunta sekä ilmoittaminen. Valvonta ja vartiointi jakautuivat maa-, meri- ja ilmavalvontaan. Ilmavalvontaa suoritettaisiin ilmavalvontatutkilla ja ilmavalvonta-asemilla, sekä täydennettäisiin kaikilla tarkoitukseen soveltuvilta vartiopaikoilta toteutetulla ilmatähystyksellä.¹⁷¹

Torjuntaan ryhdyttäisiin viipymättä puolueettomuuden loukkaamistapausten sattuessa, tarkoituksena puolueettomuutta loukanneiden joukkojen, alusten tai ilma-alusten karkottaminen, pidättäminen, internoiminen tai tuhoaminen, riippuen vastarinnan voimakkuudesta. Todetuista loukkaamistapauksista sekä niiden perusteella tehdyistä toimenpiteistä olisi ilmoitettava viipymättä. Ilmavalvonnasta vastaisi ilmavoimien komentaja. Maanpuolustusalueiden komentajat huolehtisivat siitä, että kaikki raja- ja merivartiostasemat sekä joukot suorittaisivat ilmatähystystä ja ilmoittaisivat havainnoistaan lähimpään ilmavalvonta-aluekeskukseen. Ilmavoimien esikunta kokoaisi ilmavalvontatiedot ja toimittaisi ne edelleen Pääesikunnalle. Lennostojen esikunnat ja Ilmasotakoulu ilmoittaisivat ilmavalvontatiedot vastaaville maanpuolustusalueiden esikunnille.¹⁷²

Pääesikunta käski maanpuolustusalueille hyvin tarkasti Maavoimien PUVA-joukkojen käytön. Maanpuolustusalueiden komentajat vastasivat puolueettomuuden suojaamisesta alueillaan. Maa- ja merivalvonta oli rajoilla rajavartiolaitoksen päällikön vastuulla, ellei rajajoukko-

¹⁶⁹ Myöhemmin tekstissä puhutaan PUVA-joukoista.

¹⁷⁰ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 3; Jouko (2005), s. 45.

¹⁷¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 4–5.

¹⁷² Sama.

ja oltu alistettu maanpuolustusalueille. Vastuu torjunnasta oli Puolustusvoimilla. Torjuntatoimenpiteitä suunniteltaessa, oli maarajoilla joukot ryhmitettävä lähinnä rajaa oleviin tärkeimpiin puolustusasemiin siten, että alueen rajavartiojoukkojen johtoon otto ja rajan vartiointi voitaisiin toteuttaa joustavasti. Rannikoilla ja saaristossa oli rannikkojoukot ryhmitettävä siten, että uloimmankin saariston valvonta ja hallussapito olisi mahdollista. Muut Maavoimien joukot ryhmitettäisiin rannikon tärkeimpiin puolustusasemiin. Valvonta- ja torjuntatehtäviin varattujen joukkojen oli estettävä myös Suomen alueelta mahdollisesti suunnattujen tiedustelu-, tuholais- tai muiden osastojen pääsy rajan yli vieraan valtion alueelle.¹⁷³

Merivoimien tärkeimpinä tehtävinä oli merivalvontaa täydentävä tiedustelu, vartiointi ja meriliikenteen valvonta koko maan alueella sekä puolueettomuusloukkausten torjunta. Lisäksi oli valmistauduttava laskemaan suojamiinoitteita, raivaamaan miinoitteita sekä toteuttamaan Maavoimien merikuljetukset. Puolueettomuuden suojaamista varten Merivoimien palvelukseen kutsuttavista reserviläisistä perustettaisiin yleisvoimiin kuuluva Helsingin lippue sekä paikallisvoimiin kuuluvat meripiirit. Valvonnan painopiste olisi Saaristomerellä, jossa tiedustelu olisi ulotettava Ahvenanmaata ympäröivälle merialueelle sekä pohjoiselle Itämerelle. Suluttamiseen oli valmistauduttava erityisesti Ahvenanmaan ja Helsingin välisellä alueella. Ainakin yksi rannikonsuuntainen väylä itärajalta Vaasaan oli valmistauduttava raivaamaan. Utön ja Ahvenanmaan kautta merelle johtavat väylät oli pidettävä kulkukelpoisina. Tärkein merikuljetustehtävä olisi joukkojen siirtäminen Ahvenanmaalle.¹⁷⁴

Ilmatorjuntajoukot ryhmitettäisiin alkuvaiheessa Oulun, Helsingin, Turun, Tampereen, Pieksämäen ja Kouvolan–Korian alueelle. Ilmatorjunnan johtokeskukset Oulussa, Rovaniemellä, Helsingissä, Tampereella ja Kouvossa olisi saatettava toimintakuntoon.¹⁷⁵

Mahdollisten sotatoimien alkaessa olisi PUVA-joukkoja käytettävä suojajoukkoina.¹⁷⁶ Joukkoja perustettaessa ja varustettaessa maanpuolustusalueet, Ilmavoimat ja Merivoimat eivät saisi vaarantaa muiden sodan ajan kokoonpanoon sisältyvien joukkojen perustamisnopeutta tai -varmuutta.¹⁷⁷

¹⁷³ Syrjö et al. (2006), s. 456; Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 5–12.

¹⁷⁴ Syrjö et al. (2006), s. 456; Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 15–17.

¹⁷⁵ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 8–11.

¹⁷⁶ Suojajoukko-periaate on esitelty kappaleessa 4.2.

¹⁷⁷ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 20.

3.3 Ilmavoimien suunnitelmat osana puolueettomuuden suojaamista

Ilmavoimien operatiivisella käskyllä numero 8 heinäkuussa 1955 päivitettiin toiminta täydennyskokoonpanossa. T-kokoonpanoon siirryttäisiin joko sisäisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi, puolueettomuuden suojaamiseksi tai sodan uhatessa. T-kokoonpano käsitti Ilmavoimien osalta noin 3000 miestä. Siirtyminen T-kokoonpanoon voisi tapahtua joko rauhan ajan hälytyksen yhteydessä tai eri käskystä. Ilmavoimien tehtävät T-kokoonpanossa olisivat:

- valtakunnan ilmatilan valvominen yhteistoiminnassa Rajavartiolaitoksen ja Merivoimien kanssa sekä ilmavalvontatietojen toimittaminen niitä tarvitseville,
- vastuualueiden tukeminen sisäisen järjestyksen ylläpitämisessä ja puolueettomuuden suojaamisessa,
- Pääesikunnan antamien lentotehtävien suorittaminen,
- T-kokoonpanon henkilöstön kouluttaminen T- ja sodan ajan tehtäviinsä sekä
- toimenpiteisiin ryhtyminen ilmavalvonnan, taistelunjohton ja lennonvarmennuksen alalla olevien kalustollisten puutteiden poistamiseksi, lentotukikohtien kunnostamiseksi sekä yleisen toimintavalmiuden kohentamiseksi.¹⁷⁸

Rauhan ajan tehtävien lisäksi Ilmavoimien esikunta johtaisi ja valvoisi ilmavalvontaa ja lentotoimintaa koko maassa ja selvittäisi mahdolliset tuntemattomien koneiden lennot valtakunnan alueella yhteistoiminnassa Rajavartiolaitoksen kanssa. 1. Lennosto suorittaisi ilmavalvontaa ja johtaisi lentotoimintaa Pohjois-Suomen lentopiirin alueella, tukisi Pohjois-Suomen vastuualueetta ja varautuisi suorittamaan lentokuvauksia erikseen annettujen käskyjen mukaan. 2. Lennosto suorittaisi ilmavalvontaa ja johtaisi lentotoimintaa Etelä-Suomen lentopiirin alueella, tukisi Etelä-Suomen vastuualueetta, varautuisi suorittamaan meritiedustelu- ja valvontalentoja Saaristomeren ja Ahvenanmaan alueella yhteistoiminnassa Merivoimien kanssa sekä suorittamaan tuntemattomien lentokoneiden alueloukkausten estäminen yhdellä hävittäjälaivueella. 3. Lennosto suorittaisi ilmavalvontaa ja johtaisi lentotoimintaa Sisä-Suomen lentopiirin alueella ja tukisi Sisä-Suomen vastuualueetta. Ilmasotakoulu suorittaisi ilmavalvontaa ja johtaisi lentotoimintaa Pohjanmaan lentopiirin alueella, tukisi Pohjanmaan vastuualueetta sekä varautuisi suorittamaan meritiedustelu- ja valvontalentoja Pohjanlahdella yhteistoiminnassa Merivoimien kanssa.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 8/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/20.7.1955, T 27828/2, KA, s.1.

¹⁷⁹ Sama, s.1–2. Huom. heinäkuussa 1955 oli käytössä vielä *Polttoainehankinnan* mukainen lentopiirijako.

Vastuualueiden hyväksi varauduttaisiin suorittamaan yhteys- ja kuljetuslentoja, pienehköjä lentokuvauksia sekä tiedustelu- ja valvontalentoja. Merivoimien esikuntaan, Panssariprikaatin esikuntaan, divisioonien esikuntaan sekä Pohjanmaan sotilasläänin esikuntaan asetettaisiin yhteysupseerit.¹⁸⁰

Välittömästi perustamisen jälkeen Ilmavoimien esikunta siirtyisi johtokeskukseensa Luonetjärvelle, asettaen yhteyslennonjohdon Helsingin alueenlennonjohtoon. 1. Lennosto siirtäisi lennonjohtonsa Rovaniemelle. 3. Lennosto siirtäisi yhden hävittäjälaivueen Rissalaan. Lisäksi varauduttaisiin – valmistelutöiden edettyä riittävän pitkälle – siirtämään 2. Lennoston lennonjohto Porista Tampereelle, 3. Lennoston lennonjohto Utista Mikkeliin, 2. Lennostosta yksi hävittäjälaivue Luonetjärvelle sekä 3. Lennoston korjaamo Utista Rissalaan.¹⁸¹

Toimintavalmiuden kohottamiseksi lennonvarmistusasemia¹⁸² varustettaisiin koko käytettävissä olevan kaluston puitteissa. Lennonjohdot varustettaisiin johtotasoilla ym. viestivälineillä ilmavalvontatietojen vastaanottamista ja jakamista sekä lentotoiminnan johtamista varten. Johtokeskusten varustamista nopeutettaisiin. Käyttöön saatavat kaukojohdinyhteydet ja muu viestikalusto suunniteltiin käytettäväksi tärkeysjärjestyksessä; 1. ilmavalvontayhteydet, 2. taistelunjohto, 3. komentoyhteydet ja 4. lennonvarmennuspalvelu.¹⁸³

Lentokenttien kunnostaminen aloitettaisiin heti kaikin käytettävissä olevin voimin, päämääränä suihkukoneille kelvollisen tukikohtaverkoston luominen sisämaahan. Kenttien osalta kiireys- ja tärkeysjärjestys oli; 1. Halli, 2. Siikakangas, 3. Utti, 4. Luonetjärvi, 5. Paltamo, 6. Rovaniemi, 7. Räyskälä, 8. Rissala ja 9. Kauhava. Erikoispoltonesteporrastus luotaisiin siten, että maassa olevat varastot siirrettäisiin lähelle koulutukseen käytettäviä rauhan ajan tukikohtia, ja rannikolla olevat varastotilat varattaisiin polttonestehankintoihin. Lentotukikohtien miehitykseen käytettäisiin tarvittaessa esikuntakomppanioista muodostettuja komennuskuntia, kuitenkin siten, ettei lentotoiminta kärsi. Kaikkien joukko-osastojen ja yksiköiden tulisi heti T-kokoonpanoon siirryttäessä alkaa kouluttaa henkilöstöä tehtäviinsä siten, että pahimmat rauhan ajan koulutuspuutteet saataisiin ensitilassa poistetuksi. Ilmasotakoulu ja Ilmavoimien viestipataljoona jatkaisivat kurssitoimintaansa.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 8/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/20.7.1955, T 27828/2, KA, s. 2.

¹⁸¹ Sama, s. 2–3.

¹⁸² Tutka-aseamista käytettiin monesti, varsinkin Ilmavoimien ulkopuolella, nimitystä ”lennonvarmistusasema” aseman todellisen merkityksen peittämiseksi.

¹⁸³ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 8/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/20.7.1955, T 27828/2, KA, s. 3.

¹⁸⁴ Sama, s. 3–4.

Puolustusvoimien siirtyessä T-kokoonpanoon, ei joukoilla olisi oikeutta käyttää mitään siitä materiaalista, joka oli tarkoitettu muita sodan ajan joukkoja varten. Huollollinen järjestely rakentui lentopiiriorganisaation pohjalle siten, että lentopiirit vastaisivat kaikkien alueella olevien tai sinne perustettavien Ilmavoimien joukkojen huollon suunnittelemisesta, johtamisesta ja toteuttamisesta. Yleishuollon suhteen tukeutuisivat lentopiirit tarvittaessa vastuualueisiin. Lennostoilla oli hallussaan T-kokoonpanoa varten tarvittava määrä jalkaväen aseita, ampumatarvikkeita ja suojelumateriaalia. T-kokoonpanoon kuului neljä hävittäjälaivuetta, erillinen hävittäjälentue ja tiedustelulentue. Ilmataisteluvälineet ja lentokalusto todettiin puuttuvan käytännössä kokonaan. Lentokentistä vain Pori, Seutula ja Turku kelpasivat suihkukonekentiksi.¹⁸⁵

Ilmavoimien päätehtäväksi *Puva*-käskyssä joulukuussa 1956 oli määritetty ilmavalvonnan suorittaminen. Lentokaluston sallimissa rajoissa Ilmavoimat valmistautuisi suorittamaan puolueettomuuden suojaamiseen liittyviä lentotehtäviä. Tämän ohella olisi järjestettävä tehokas jatkokoulutus ohjaajille ja teknilliselle henkilöstölle siten, että tarvittaessa voitaisiin nopeasti siirtyä käyttämään nykyaikaisia taistelukoneita. Jos puolueettomuuden suojaaminen jouduttaisiin suorittamaan RA- tai T-kokoonpanossa, hoidettaisiin Ilmavoimille kuuluvat tehtävät soveltaen, siinä laajuudessa kuin käytettävänä oleva lentokalusto ja henkilöstö sallivat. Ilmavalvontatutkat olisi pidettävä jatkuvasti toiminnassa ja johtokeskukset miehitettyinä.¹⁸⁶

Ilmavalvonnan perustana olivat kulloinkin voimassa olevat rauhan ajan ilmavalvontaohjeet. Ilmavalvonnan tehostamiseksi oli perustettava johtokeskukset Rovaniemelle, Ouluun, Kajajaan, Kauhavalle, Tampereelle, Turkuun, Helsinkiin, Kuopioon ja Uttiin. Tämän lisäksi oli perustettava neljä liikkuvaa ilmavalvontakomppaniaa ja saatettava toimintakelpoisiksi kaikki ilmavalvonta-aluekeskukset perustamalla niiden rungot. Paikalleen asennetut ja vahvistettujen suunnitelmien mukaan asennettavat ilmavalvontatutkat tulisi pitää jatkuvassa toiminnassa. Muun ilmavalvontaan soveltuvan tutkakaluston sijoittamisesta käskettäisiin kulloinkin erikseen.¹⁸⁷

Ilmavalvontakomppaniat tulisi ryhmittää siten, että tutkaverkkoa täydentämällä voitaisiin havaita länsi–itä-suunnassa valtakunnan alueen yli tapahtuvat lennot, erityisesti Lapin alueella. Ilmavoimien tulisi varautua ilmavalvontaselosteen jakamiseen yleisradion välityksellä sekä erillisellä radiokalustolla. Ilmatorjuntatykistö ja muut joukot sekä väestönsuojeluelimet voisivat tarpeen vaatiessa liittyä johdinyhteydellä lähimpään johtokeskukseen, ilmavalvonta-

¹⁸⁵ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 8, liite 1/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/20.7.1955, T 27828/2, KA.

¹⁸⁶ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 13–14.

¹⁸⁷ Sama, s. 14.

aluekeskukseen tai tutka-asemaan. Ilmavoimien esikunnan olisi jatkuvasti pidettävä Pääesikunta tietoisena ilmatilanteesta.¹⁸⁸

Ilmavoimien tuli muodostaa Kauhavalle, Luonetjärvelle, Rissalaan, Uttiin ja Poriin koulutuskeskukset ohjaajien ja teknillisen henkilöstön koulutusta varten. Koulutusyksiköt varautuisivat koulutuksen ohella suorittamaan tiedustelu-, valvonta- ja yhteyslentoja sekä ”rajoitettuja taistelutehtäviä”. Taistelutehtävien suorittamista varten tarkoitukseen soveltuvat koulukoneet olisi aseistettava. Ilmavoimien hallussa olevista kuljetus- ja yhteyskoneista muodostettaisiin kuljetuslento-osasto, jota varauduttaisiin käyttämään pienehköjen lentokuljetusten toteuttamiseen.¹⁸⁹

Lennostot saivat maakuntanimensä tammikuussa 1957. Tikkakoskella Luonetjärven kupeessa sijainneesta 1. Lennostosta tuli *Hämeen lennosto*, Porissa sijainneesta 2. Lennostosta *Satakunnan lennosto* ja Utissa – sittemmin Rissalassa – sijainneesta 3. Lennostosta *Karjalan lennosto*. Jo vuoden 1952 puolustusvoimauudistuksen yhteydessä Lentosotakoulu Kauhavalla oli muutettu *Ilmasotakouluksi* ja Tampereella sijainnut Lentovarikko *Ilmavoimien varikoksi*. Maakuntanimien käyttöönotto ei vaikuttanut lennostojen organisaatioihin, tehtäviin tai henkilöstömääriin.¹⁹⁰

Hämeen lennoston komentaja vastasi yhteistoiminnan järjestelyistä Pohjois-Suomen maanpuolustusalueella, ilmasotakoulun johtaja vastasi yhteistoiminnan järjestelyistä Pohjanmaan maanpuolustusalueella, Satakunnan lennoston komentaja vastasi yhteistoiminnan järjestelyistä Etelä-Suomen maanpuolustusalueella ja Karjalan lennoston komentaja vastasi yhteistoiminnan järjestelyistä Sisä-Suomen maanpuolustusalueella. Tilanteissa, joissa esikuntien sijainti ei mahdollistanut välitöntä yhteistoimintaa maanpuolustusalueen ja vastaavan Ilmavoimien joukko-osaston esikunnan kanssa, oli lennostoista tai Ilmasotakoulusta asetettava yhteyselin maanpuolustusalueen esikuntaan.¹⁹¹

Puva-käskeyn perustuva Ilmavoimien suunnitelma puolueettomuuden suojaamiseksi annettiin Ilmavoimien operatiivisella käskyllä numero 10 helmikuussa 1957. Rauhan ajan lentopiirijakoa oli muutettu *Polttoainehankinnasta* siten, että Pohjois-Suomen lentopiiri jaettiin Lapin lentopiiriin ja Kainuun lentopiiriin sekä Sisä-Suomen lentopiiri jaettiin Kymen lentopiiriin ja Karjalan lentopiiriin. Uudessa lentopiirijärjestelmässä oli siis kuusi lentopiiriä entisen neljän

¹⁸⁸ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 14.

¹⁸⁹ Sama, s. 15.

¹⁹⁰ Myllylä (1993), s. 55.

¹⁹¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 11/Optsto/OT 11b sal/12.12.1956, T 26862/4, KA, s. 15.

sijasta. Puolueettomuuden suojaamisessa lentopiirijako yhtyi maanpuolustusalueisiin siten, että Pohjois-Suomen maanpuolustusalue käsitti Lapin ja Kainuun lentopiirit, Pohjanmaan maanpuolustusalue käsitti Pohjanmaan lentopiirin, Sisä-Suomen maanpuolustusalue käsitti Kymen ja Karjalan lentopiirit ja Etelä-Suomen maanpuolustusalue käsitti Lounais-Suomen lentopiirin.¹⁹²

Puolueettomuuden suojaaminen suoritettaisiin rauhan ajan joukoilla, jotka tarvittaessa vahvennettaisiin T-kokoonpanoon, tai perustettavilla PUVA-joukoilla. Ilmavoimien tehtävänä oli:

- ilmavalvonnan suorittaminen koko valtakunnan alueella ottaen erityisesti huomioon yhteistoiminta raja- ja merivartioston kanssa,
- lentokoulutuksen tehostaminen ja laajentaminen
- puolueettomuusvartiointiin liittyvien rajoitettujen lentotehtävien suorittaminen sekä
- yhteistoiminnan tehostaminen maanpuolustusalueiden kanssa.¹⁹³

Ilmavalvonnan keskitettyä johtamista varten maa jaettaisiin kahteen ilmavoimien komentajan alaisuudessa toimivaan ilmavalvonta-alueeseen; Etelä-Suomen ja Pohjois-Suomen ilmavalvonta-alueeseen. Ilmavalvontaa johtaisi Ilmavoimien esikunta. Sen alaisena johtoportaana toimisi Pohjois-Suomen ilmavalvonta-alueella Olkkavaaran johtokeskus Rovaniemellä, ja Etelä-Suomen ilmavalvonta-alueella Vuoreksen johtokeskus Tampereella. Vuoreksen johtokeskus toimisi samalla Lounais-Suomen lentopiirin johtokeskuksena, ja sille alistettaisiin Kymen lentopiirin johtokeskus, jonka sijoituspaikkana olisi toistaiseksi Karjalan lennoston harjoitusjohtokeskus Utissa, Karjalan lentopiirin johtokeskus, sijoitettuna Kuopion tutka-aseman yhteyteen sekä Pohjanmaan lentopiirin johtokeskus, sijoitettuna Ilmasotakoulun harjoitusjohtokeskukseen Kauhavalla. Olkkavaaran johtokeskus toimisi samalla Lapin lentopiirin johtokeskuksena. Sille alistettaisiin Kainuun lentopiirin johtokeskus, jonka sijoituspaikan Oulussa tiedustelisi Hämeen lennosto. Myöhemmin Kainuun lentopiirin johtokeskus varauduttaiisiin siirtämään Kajaanin Lehtovaaraan.¹⁹⁴

Ilmavoimien esikunnassa kesäkuussa 1957 laaditussa muistiossa mainitaan, että ratkaisu, jossa valtakunta oli jaettu ilmavalvonnan osalta kahteen suoraan ilmavoimien komentajan alaiseen toiminta-alueeseen, olisi tarkoitettu toteutettavaksi vain tilapäisesti puolueettomuuden

¹⁹² Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.2.1957, T 27828/3, KA, s. 2.

¹⁹³ Sama, s. 3.

¹⁹⁴ Sama.

suojaamisvaiheen aikana, johtuen lähinnä henkilöstön ja valmiina olevien johtopaikkojen määrästä. Sitä ei olisi tarkoitettu kaavamaiseksi ratkaisuksi pidemmällä aikavälillä.¹⁹⁵

Tutkailmavalvontaverkon rungon muodostivat kiinteässä asennuksessa olevat yhdeksän VRRVI-asemaa. Verkkoa täydennettäisiin kolmella erillistutkalla. Hankinnassa olleiden VRRVY-tutkien ryhmitys ja käyttö määritettäisiin myöhemmin. Samalla tarkistettaisiin VRRVI-tutkien ryhmitys.¹⁹⁶

Aisti-ilmavalvonnan runko luotaisiin siten, että perustamistehtäväluettelon mukaisista 36 A-tyypin sekä neljästä B-tyypin ilmavalvontakomppaniasta muodostettaisiin ilmavalvontaluokeskusten rungot. Näiksi kutsuttiin vanhemmasta erikoiskoulutuksen saaneesta ilmavalvontahenkilöstöstä vain päällikkö ja valvonta-aliupseeri, yhteensä 40 upseeria ja 40 aliupseeria. Kunkin A-tyypin komppanian päällikölle alistettaisiin yhdeksän avustavaa miestä ilmavalvonta-aseman perustamiseksi. Kuhunkin B-tyypin liikkuvaan komppaniaan perustettaisiin kolme ilmavalvontajoukkuetta. B-tyypin komppanioita käytettäisiin tilanteen vaatimalla tavalla joukkueittain. Yksi B-tyypin komppania varattiin käytettäväksi Pohjois-Suomessa. B-komppanian ilmavalvontaluokeskuksen runko, käsittäen päällikön ja valvonta-aliupseerin, liitettäisiin vahvennuksena sen A-komppanian runkoon, jonka alueelle komppanian pääosa ryhmitettäisiin. Yleensä ilmavalvonnan suorittajat alistettaisiin asianomaisen lentopiirin johdokeskukselle.¹⁹⁷

Etelä- ja Pohjois-Suomen ilmavalvontaluheet antaisivat puolueettomuuden loukkauksia koskevat tietonsa Ilmavoimien esikunnalle puhelimitse, tarvittaessa ”jatkuvana selosteena”. Ilmavoimien esikunta ilmoittaisi tiedot edelleen Pääesikunnalle. Lentopiirit pitäisivät puolestaan maanpuolustusalueiden johdon tietoisena alueellaan tapahtuvista puolueettomuuden loukkauksista. Uhkaavissa tapauksissa ennakkotiedot annettaisiin yleisradion välityksellä alueellisina varoituksina, hälytyksinä tai vaara ohi -ilmoituksina.¹⁹⁸

Lentokoulutus jakaantui kantahenkilökunnan ja kadettien suihkukonekoulutukseen, reservin ohjaajien harjoituskonekoulutukseen sekä Ilmasotakoulun kurssikoulutukseen. Suihkukonekoulutus annettaisiin 70 kantahenkilökuntaan kuuluvalle ja 12 kadetille. Koulutusta varten

¹⁹⁵ Ilmavoimien esikunnan muistio Pääesikunnan operatiivisen käskyn Ilmavoimia koskevasta kohdasta/diaarioimaton muistio/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/19.6.1957, T 27828/3, KA.

¹⁹⁶ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.2.1957, T 27828/3, KA, s. 3.

¹⁹⁷ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/17.11.1956, T 26862/14, KA, s. 4–5.

¹⁹⁸ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.2.1957, T 27828/3, KA, s. 5.

siirrettäisiin Vampire-kalusto¹⁹⁹ kokonaisuudessaan Hämeen lennoston, jossa koulutus tapahtuisi laivueen puitteissa. Tätä varten suoritettaisiin tarvittavat kouluttajien siirrot. Tavoitteena oli 30 lentotuntia ohjaajaa kohden, jonka jälkeen ohjaajan katsottiin olevan valmis siirtymään taistelukoneisiin. Reserviläisten harjoituskonekoulutusta varten jaettaisiin reserviläisiä 60 ohjaajaa Satakunnan lennoston Poriin sekä yhteensä 60 ohjaajaa Karjalan lennoston Uttiin ja Rissalaan. Ilmasotakoulun kurssitoiminta jatkuisi rauhan ajan tavoitteiden mukaisesti.²⁰⁰

Hämeen lennosto ja Satakunnan lennosto varautuisivat suorittamaan puolueettomuusvartiointiin liittyviä lentotehtäviä suihkukonekalustollaan sekä maanpuolustusalueiden esittämiä lentotehtäviä harjoituskonekalustollaan. Karjalan lennosto varautuisi suorittamaan maanpuolustusalueen esittämiä lentotehtäviä harjoituskonekalustollaan.²⁰¹

PUVA-joukkojen osalta Ilmavoimien päämääränä oli luoda T- ja TSA-kokoonpanojen mukaisista joukoista nopeasti toimintavalmiita yksiköitä, jotka muodostaisivat Ilmavoimien kalustotilannetta ja suojaustehtäviä vastaavan toimintakykyisen kokonaisuuden. Ilmavoimien esikunta toimisi RA-kokoonpanossa, mutta se täydennettäisiin TSA-kokoonpanon mukaisella johtokeskuksella. Lennostojen esikunnat johtokeskuksineen täydennettäisiin TSA-kokoonpanoon. Lentoyksiköt toimisivat RA-kokoonpanossa, koska käytettävissä oleva konemäärä olisi hyvin vähäinen. Yhteensä käytössä olevia suihkühävittäjiä oli 16 kappaletta. PUVA-joukkoihin kuuluisivat kaikki rauhan ajan lentoyksiköt, jotka käsittivät kaksi hävittäjälaivuetta Porissa ja kaksi Utissa, erillisen hävittäjälentueen ja tiedustelulentueen Luonetjärvellä sekä yhteyslentueen Malmilla. Lisäksi ilman rauhan ajan runkoa olevista joukoista perustettaisiin autokomppania ja 10 lentokenttäkomppaniaa.²⁰²

---

¹⁹⁹ Vampire-kalusto ja sen hankinta on esitelty luvussa 4.3.

²⁰⁰ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 34/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/17.11.1956, T 26862/14, KA, s. 7–8; Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.2.1957, T 27828/3, KA, s. 5.

²⁰¹ Ilmavoimien esikunnan Op. käsky nro 10/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.2.1957, T 27828/3, KA, s. 6.

²⁰² Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 12/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/25.4.1956, T 27828/2, KA; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 17/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/28.5.1956, T 27828/2, KA.

4 VALPURI

4.1 Ilmavoimien kehityssuunnista

Kesäkuussa 1955 toimeenpantiin Lounais-Suomen alueella ilmapuolustusharjoitus. Harjoituksen tärkeimmiksi opetus- ja kehittämiskokonaisuuksiksi oli määritetty ilmavalvontatoiminnan järjestely ja ilmatilannekuvan välittäminen sitä tarvitseville, lentopiirin operatiivisen johtokeskuksen ja taistelunjohtopaikkojen toiminta, ilmatorjuntatykistön keskustulentojohtopaikkojen toiminta sekä edellä mainittujen johtoportaiden väliset yhteistoiminta- ja viestitekniset kysymykset. Harjoitukseen liittyi myös 2. Divisioonan oma sotaharjoitus. Lähes koko Ilmavoimien kaluston ja henkilöstön lisäksi ilmapuolustusharjoitukseen osallistui muun muassa Merivoimien, rannikkotykistön, Rajavartiolaitoksen sekä aluejärjestön henkilöstöä, joita käytettiin lähinnä aisti-ilmavalvontakomppanioiden miehittämiseen. Ilmavoimien henkilöstöstä ja kalustosta muodostettiin lentopiirin esikunta sekä sen johdossa olevat kolme hävittäjälaivuetta, viisi lentokenttäjoukkuetta ja kolme taistelunjohtopaikkaa.²⁰³

Harjoitus antoi varteenotettavia kokemuksia vastaavanlaisten harjoitusten järjestämisestä sekä toi ilmi tai vahvisti ilmapuolustukseen liittyviä kehittämistarpeita. Harjoitus koettiin olevan liian laaja ja monipuolinen käytössä olevaa viestikalustoa silmällä pitäen. Ilmatilannekuvan selvänä säilyminen nähtiin ehdottomana vaatimuksena ilmapuolustuksen kaikille toimijoille. Tähän päästäisiin vain silloin, kun tiedot havainnoista ja ilmoitukset omista lennoista kulkevat viivytyksettä vastaanottajille. Suurimpina syinä ilmatilannekuvan heikkouteen nähtiin ilmavalvontatutkien vähälukuisuus sekä viestivälineistön määrällinen ja laadullinen heikkous. Aisti-ilmavalvontatehtävissä olevan henkilöstön puutteellinen koulutustaso haittasi toimintaa. Aisti-ilmavalvontaverkko nähtiin kuitenkin tarpeellisena tutkaverkon rinnalla. Lentokoneiden omatunnusjärjestelmän kehittämistä pidettiin välttämättömänä.²⁰⁴

Harjoituksen jälkeen ilmavoimien komentaja, kenraalimajuri Reino Artola lähetti kaikille Ilmavoimien joukko-osastojen komentajille kirjeen moittien heitä välinpitämättömyydestä ilmavalvonta-asioiden hoidossa. Harjoituksen aikana hän oli todennut useita räikeitä laiminlyöntejä. Hän korosti kirjeessään, että ilmavalvonta oli perusta kaikelle Ilmavoimien toiminnalle ja sillä oli lisäksi tärkeä valtakunnallinen tehtävänsä. Komentajien mielenkiinnon yksipuolinen kohdentuminen lentopalvelukseen osoitti yleisnäkemyksen puutetta. Lopuksi ilma-

---

²⁰³ Pääesikunnan ilmapuolustusosaston asiakirja nro 155/Iptsto/5 sal/30.6.1955, T 27809/2, KA.

²⁰⁴ Sama.

voimien komentaja käski joukko-osastojen komentajia suhtautumaan kaikkiin ilmavalvonnan kehittämiseen liittyviin asioihin erittäin vakavasti.²⁰⁵

Pääesikunnan päällikkö esitti ilmavoimien komentajalle heinäkuussa 1955 kysymyssarjan Ilmavoimien omasta arviosta siitä, mitä tehtäviä Ilmavoimat voisi suorittaa rauhan ja sodan aikana todelliset mahdollisuudet huomioiden, mitä konetyyppejä ja kuinka paljon tulisi Ilmavoimille hankkia sekä mikä olisi Ilmavoimien osuus kokonaismaanpuolustuksessa. Ilmavoimien esikunnan vastaus oli varsin kattava. Rauhan ajan päätehtävänä nähtiin ilmavalvonta ja sen toteamien rajaloukkausten torjunta, edellyttäen että lentokalusto antaisi lent ominaisuuksiensa ja varustuksensa puolesta siihen mahdollisuuden. Sodan ajan tehtävien suorittamisen mahdollisuuksiin liittyi monia ehtoja. Rauhan ajan taistelukonekannan puitteissa ilmatilan valvonnan lisäksi voitaisiin suorittaa lentotiedustelua ylijohdolle, yhtymille ja Ilmavoimien omiin tarpeisiin. ”Yleistorjunta” hävittäjillä olisi mahdollista henkilöstö- ja kalustomäärästä riippuen vain elintärkeillä alueilla. Torjuntakyvyn jatkuvuus olisi kyseenalaista.²⁰⁶

Ehdottomaksi rauhan ajan minimikonemääräksi esitettiin kahta nykyaikaista taistelukonelaivuetta, jotka molemmat käsittäisivät 24 konetta. Näiden lisäksi tarvittaisiin tehokas johtamisjärjestelmä sekä sotilaalliset vaatimukset täyttävä tukikohtaverkosto. Ilman rauhan ajan laivueiden kalustotäydennystä jäisi suojajoukkotehtävä liikekannallepanossa sekä sodan ensimmäisinä viikkoina vajaaksi ja rajoittuisi vain ehdottoman elintärkeisiin tehtäviin. Käytettävissä oleva lentokuljetuskalusto olisi varattava kokonaan Ilmavoimien omiin tarpeisiin.²⁰⁷

Rauhan aikana tarvittavien lentokoneiden tyypeistä ja määrästä annettiin täsmällisiä laskelmia, joilla Ilmavoimien minimitarve kantahenkilökunnan sekä välttämättömän reservin kouluttamiseksi voitaisiin taata. Lukumäärät poikkesivat aikaisemmista operatiivisista suunnitelmista. Ensimmäisen kehittämisvaiheen tarve oli 40 kappaletta uusia alkeiskoulukoneita, 90 kappaletta harjoituskoneita, jotka olisi vähitellen saatava suihkukäyttöisiksi, 32 ajanmukaista taistelukonetta sekä vähintään kolme kuljetuskonetta. Toisessa kehittämisvaiheessa tavoitteena oli neljä täydellisellä kalustomäärällä varustettua hävittäjälaivuetta, joista kukin käsitti 24 konetta. Tähän liittyi myös mahdollinen rynnäkölaivueiden perustaminen, jotka saisivat runkokalustonsa vanhentuneesta hävittäjäkalustosta.²⁰⁸

²⁰⁵ Pääesikunnan ilmapuolustusosaston asiakirja nro 155/Iptsto/5 sal/30.6.1955, T 27809/2, KA; Lukkarinen et al. (2008), s. 110–111.

²⁰⁶ Lukkarinen et al. (2008), s. 113–114; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 32/Optsto/OT 12 sal/27.9.1955, T 27828/2, KA.

²⁰⁷ Lukkarinen et al. (2008), s. 114; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 32/Optsto/OT 12 sal/27.9.1955, T 27828/2, KA.

²⁰⁸ Sama.

Sodan ajan vahventumista silmälläpitäen, olisi jo rauhan aikana luotava sodan ajan tarpeet täyttävä johto-organisaation runko. Tähän kokonaisuuteen kuuluisi alueellisen johtoportaaran runko, eli lennoston esikunta, alueen sodan ajan komentopaikka varusteineen, tutka-asemat hoitajineen, suuntimoverkko hoitajineen sekä tarvittavat viestiyhteydet.²⁰⁹ Lentotukikohtaverkosto olisi rakennettava pääosiltaan valmiiksi jo rauhan aikana. Kenttien sijainnin olisi mahdollistettava Ilmavoimien alueellinen käyttöperiaate. Sodan ajan taistelukonelaivueiden rungot olisi perustettava jo rauhan aikana. Henkilökunnan osalta sodan ajan määrävahvuuteen pääseminen edellyttäisi riittävän lentokoulutuksen antamista sille ohjaajareservin osalle, joka täyttäisi taistelulaivueiden sodan ajan lisätarpeen.²¹⁰

Ilmavoimien merkitys kokonaismaanpuolustuksessa nähtiin olevan ratkaiseva. Ilmavoimat voisi keskitetysti johdetun ilmavalvonta- ja taistelunjohtoverkkonsa avulla estää vihollisen ilma-aseen aiheuttamat yllätykset ja siten lieventää sen vaikutuksia. Rauhan aikana sekä sodan uhatessa Ilmavoimat olisi ainoa puolustushaara, joka voisi vähäiselläkin taistelukalustolla torjua puolueettomuutta loukkaavat rajanylitykset, ja siten osoittaa Suomen tahdon suojella alueensa koskemattomuutta. Liikekannallepanossa Ilmavoimat voisi toteuttaa suojajoukkotehtävänsä vain siinä tapauksessa, että sodan ajan laivueet olisivat määrävahvuisia. Omien joukkojen toiminnanvapauden turvaaminen sekä kotiseudun kriittisimpien kohteiden suojaaminen olisi osin mahdollista vain Ilmavoimien avulla. Ilmavoimien osallistuminen muiden puolustushaarojen taistelun tukemiseen ei tulisi olemaan jatkuvaa muutoin kuin erittäin ratkaisevassa taisteluvaiheessa.²¹¹

Suomen oloissa Ilmavoimien ei katsottu pystyvän suorittamaan seuraavia tehtäviä:

- ohjattavien ”ilmatorpedoammusten”, eli ohjusten avulla suoritettava torjunta tai kyseisten aseiden käyttö hyökkäykselliseen toimintaan. Ase oli toistaiseksi kielletty Pariisin rauhansopimuksessa, mutta oli suurvaltojen ilmavoimien käytössä,
- strategista merkitystä omaavien hyökkäystehtävien suorittaminen vihollisen selustaan tai kotialueen kohteisiin. Toiminta ei soveltuisi Suomen ”maanpuolustusajatukseen”, tai
- orgaanisten joukkoyksiköiden ja yhtymien siirrot ilmakuljetuksiin.²¹²

²⁰⁹ Samassa yhteydessä esitettiin neljännen lennoston ja neljän rauhan ajan hävittäjälaivueen perustamista. Neljän hävittäjälaivueen määrävahvuisesta henkilöstöstä saataisiin muodostettua rungot sodan ajan hävittäjälaivueille, joita olisi yhteensä kahdeksan kappaletta.

²¹⁰ Lukkarinen et al. (2008), s. 114–115; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 32/Optsto/OT 12 sal/27.9.1955, T 27828/2, KA.

²¹¹ Sama.

²¹² Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 32/Optsto/OT 12 sal/27.9.1955, T 27828/2, KA.

Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Kaarlo Heiskanen asetti marraskuussa 1956 erillisen lentokonetoimikunnan, jonka tehtäväksi määrättiin Ilmavoimien lentokonehankintojen ja ohjaajien koulutuksen suunnittelu Ilmavoimien sodan ajan tehtävien perusteella. Toimikunta oli kokoonpanoltaan varsin arvovaltainen ja edustava. Toimikunnan puheenjohtajana oli yleisesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Tauno Viljanen. Jäseninä olivat muun muassa ilmavoimien komentaja, kenraalimajuri Artola, ilmapuolustuksen tarkastaja, kenraalimajuri Adolf Ehrnrooth sekä pääinsinööri, insinöörikenraalimajuri Reino Rissanen. Ilmavoimien sodan ajan lentotehtäviksi määritettiin hävittäjätorjunta- ja suojaus, tiedustelu ja tykistön tulenjohto, hyökkäykset maa- ja merimaaleja vastaan sekä kuljetukset, yhteyslennot ja merimiinoitukset. Tämän perusteella nähtiin, että olisi määritettävä yhtäältä tehtävien mukainen minilentokalusto, ja toisaalta se lentokalusto, joka olisi toivottavaa saada.²¹³

Helmikuussa 1957 laaditussa muistiossa lentokonetoimikunta antoi alustavan esityksensä sodan ajan lentotehtävien edellyttämän lentokaluston määräksi ja laaduksi. Suurvaltojen lentokalustossa tapahtunut kehitys osoitti, että olisi valmistauduttava torjuntaan niin aliääni- kuin ylääänialueellakin, aina jopa 20 kilometrin korkeuteen asti. Yliäänihävittäjiä käytettäisiin ensisijaisesti torjuntaan yli 10 kilometrin korkeuksissa. Aliäänihävittäjiä käytettäisiin torjuntaan varsinkin matalilla korkeuksilla, niiden pidemmän lentoajan ja ketteryyden vuoksi. Yliäänihävittäjien olisi pystyttävä toimimaan kaikissa sää- ja valaistusolosuhteissa. Kaikkien hävittäjien tuli olla varustettu ohjusaseistuksella ja etsintätutkilla. Aliäänihävittäjät tulisi myös pystyä varustamaan rynnäkköaseistuksella.²¹⁴

Puolueettomuusvartiointitehtävissä tarvittaisiin vähintään 44 aliäänihävittäjää ja 12 ylääänihävittäjää. Suojajoukkovaiheessa pitäisi valmistautua suojaamaan valtakunnan kriittisiä kohteita sekä joukkojen perustamista ja keskityskuljetuksia. Suojajoukkovaiheessa tarvittaisiin yhteensä 36 ylääänihävittäjää ja 96 aliäänihävittäjää. Puolustusvalmius edellytti, että nämä koneet hankittaisiin jo rauhan aikana.²¹⁵ Sotatoimien aikana olisi valmistauduttava ratkaisutaisteluihin liittyvän laajan ilmatoiminnan torjuntaan. Suojajoukkovaiheessa ja laajojen sotatoimien aikana torjunnan painopiste olisi Etelä- ja Keski-Suomen kohteilla sekä Oulujokilaaksossa. Laajojen sotatoimien aikana tarvittaisiin – torjunnan jatkuvuus huomioon ottaen – kaikkiaan 72 ylääänihävittäjää ja 192 aliäänihävittäjää.²¹⁶

²¹³ Lukkarinen et al. (2008), s. 151.

²¹⁴ Pääesikunnan asiakirja nro 94/Optsto/12 sal/14.2.1957, T 27809/3, KA, s. 1–4.

²¹⁵ Lentokonetoimikunnan esitys oli periaatteessa Pariisin rauhansopimuksen rajoitusten vastainen, eikä tähän seikkaan oteta muistiossa kantaa. Ilmeisesti muistiossa esitetty hankittava konemäärä perustui puhtaasti operatiivisiin vaatimuksiin, eikä sotilaspoliittisiin rajoitteisiin edes haluttu ottaa kantaa.

²¹⁶ Pääesikunnan asiakirja nro 94/Optsto/12 sal/14.2.1957, T 27809/3, KA, s. 4–6.

Tiedustelu- ja tykistön tulenjohtotehtäviin valmistauduttaisiin ensisijaisesti aliaänihävittäjillä, jotka varustettaisiin tehtävän mukaisella erikoisvarustuksella. Puolueettomuusvartioiden aikana meritiedustelu muodostuisi tärkeimmäksi tehtäväksi. Meritiedusteluun voitaisiin käyttää aliaänihävittäjiä, mutta huonoissa sää- ja valaistusolosuhteissa sekä sukellusveneitä etsittäessä tai torjuttaessa tarvittaisiin erillisiä meritiedustelukoneita. Puolueettomuusvartiointivaiheessa tarvittaisiin yhteensä neljä meritiedustelukonetta. Maarajojen tiedusteluun käytettäisiin aliaänihävittäjiä ja koulukoneita. Suojajoukkovaiheessa ja sodan alkuvaiheessa tiedustelu muodostuisi kriittiseksi tekijäksi. Toimintavalmius edellyttäisi, että koko sodan ajan tiedustelukalusto hankittaisiin jo rauhan aikana. Sodan aikana kaukotiedustelua tulisi pystyä suorittamaan aina 500 kilometrin etäisyydelle vihollisen selustaan. Lähitiedustelua tulisi pystyä toteuttamaan 10–20 kertaa vuorokaudessa. Sodan ajan kokonaistarve tiedustelukoneiden osalta olisi 15 aliaänihävittäjää ja kolme yliaänihävittäjää varusteltuina tiedustelukoneiksi sekä yhdeksän meritiedustelukonetta.²¹⁷

Rynnäkkötehtäviin sopisivat parhaiten rynnäkköaseistuksella varustetut aliaänihävittäjät, eikä erillisiä rynnäkkökoneita tarvittaisi. Aliaänihävittäjiä voitaisiin tarpeen mukaan käyttää ja varustaa joko torjunta- tai rynnäkkötehtäviin. Myös vanhentuneita torjuntahävittäjätyyppejä voitaisiin käyttää rynnäkkötehtäviin. Rynnäkkövarustus käsittäisi koneen omien tykkien lisäksi raketteja, ohjuksia ja pommeja sekä näiden yhdistelmiä.²¹⁸

Sotilaskuljetuksiin ja yhteyslentoihin käytettäisiin pääosin maassa olevaa siviililentoyhtiöiden ottokonekalustoa, joka sopisi pienin muutoksin sotilaskuljetuksiin. Siviilikoneet eivät kuitenkaan soveltuisi raskaiden kuormien kuljettamiseen tai ilmapudotuksiin, joita varten tulisi hankkia neljä kappaletta kuljetuskoneita jo rauhan aikana. Helikoptereita tulisi hankkia kuusi kevyttä ja 12 raskasta, ensisijaisesti ostamalla jo rauhan aikana, tai vaihtoehtoisesti ottotoiminnalla.²¹⁹

Lentokonetoimikunnan eräs keskeisimmistä tuotoksista oli perusteellisen tutkimuksen jälkeen parhaana mahdollisena ohjaajien koulutusjärjestelmänä suositeltu alkeiskoulukone–suihkuharjoituskone–sotakone -järjestelmä, jonka lentokonetoimikunta hyväksyi kokouksessaan syyskuussa 1957. Järjestelmän toteuttamiseksi esitettiin tarvittavan 38 kpl alkeiskoulukoneita, 44 kpl kevyitä suihkuharjoituskoneita, 60 kpl sotakoneita, yksi meritiedustelukone, kaksi kevyttä helikopteria, yksi raskas helikopteri sekä yksi kuljetuskone. Esityksessä muistutettiin, että kyseinen konekanta tarvittaisiin yksinomaan koulutuksen tarpeisiin. Jos sotakoneet

²¹⁷ Pääesikunnan asiakirja nro 94/Optsto/12 sal/14.2.1957, T 27809/3, KA, s. 6–9.

²¹⁸ Sama, s. 10.

²¹⁹ Sama, s. 10–12.

jouduttaisiin irrottamaan taistelutoimintaan, pysähtyisi koulutus siltä osin kokonaan.²²⁰ Kyseinen koulutusjärjestelmä on peruseriaatteeltaan säilynyt pohjana Ilmavoimien rauhan ajan koulutukselle ja konehankinnoille aina 2000-luvulle asti.

Taisteluvälineiden ohjaajien tarve esitettiin olevan puolueettomuusvartiointitilanteessa 126, puolustusvalmiustilanteessa 324 ja sodan aikana 612 ohjaajaa. Ohjaajakoulutus tulisi aloittaa vuosittain 70 oppilaan puitteissa. Näistä otettaisiin värvätyinä palvelukseen neljän vuoden sitoumuksella 20 ohjaajaa, aktiiviupseereiksi koulutettaisiin 15 ja loput jäisivät reservikoulutuksen varaan.²²¹

Konehankinnat 1950-luvun jälkipuoliskolla käynnistyivät hitaasti, kehittämisen painopisteen ollessa edelleen johtamis- ja valvontajärjestelmässä. Myös lentokenttäverkosto oli huonossa kunnossa, eikä mittavien konehankintojen suorittamista nähty järkevänä ilman kunnollisia tukeutumisedellytyksiä.²²² Modernien harjoitus- ja sotakoneiden puute sekä periaatepäätökset vanhojen koulukoneiden korjaamisen keskeyttämisestä 1950-luvun lopulla haittasivat merkittävästi uuteen koulutusjärjestelmään siirtymistä ja sotavälineiden ohjaajien tuottamista. Helmikuussa 1959 Ilmavoimissa laaditun arvion mukaan vuosina 1959–60 saavutettaisiin parhaimmillaankin vain 50 prosenttia lentokonetoimikunnan esittämän koulutusjärjestelmän mukaisista vuosittaisista koulutustavoitteista.²²³

4.2 Uhkakuvien muutos ja valtakunnallinen puolustussuunnitelma 1957

Muun muassa *Puva*-käskyn laatimiseen johtaneiden, vuosien 1955–1956 sotilaspoliittisten tapahtumien myötä myös tarve laajempien puolustussuunnitelmien tarkistamiselle oli ilmeinen. Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Heiskanen hyväksyi joulukuussa 1957 valtakunnan puolustamisesta annetun operatiivisen käskyn numero 13, peitenimeltään *Valpuri*. Käskyllä kumottiin vuoden 1952 operatiivinen käsky *Polttoainehankinta*.²²⁴ Käskystä julkaistiin omat versionsa maanpuolustusalueiden, ilmavoimien ja merivoimien komentajille. Kukin käsky sisälsi puolustussuunnitelman yleiset periaatteet, omaa maanpuolustusaluetta tai puolustushaaraa koskevat asiat yksityiskohtaisesti sekä muita maanpuolustusalueita tai puolustushaaroja koskevat asiat keskeisimmiltä osiltaan.

²²⁰ Lukkarinen et al. (2008), s. 152.

²²¹ Sama.

²²² Pääesikunnan asiakirja nro 144, liite 1/Optsto/OT 11 sal/26.9.1957, T 27809/4, KA.

²²³ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 8/Optsto/17 sal/11.2.1959, T 27809/4, KA.

²²⁴ Sytjö et al. (2006), s. 457.

Valpurin perusteella ei Ilmavoimien esikunnassa laadittu enää erillistä puolustussuunnitelmaa, vaan Ilmavoimien valtakunnalliset suunnitelmat esitettiin *Valpurissa*. Käsken perusteella ilmavoimien komentaja antoi erilliskäskyt lennostoille ja Ilmasotakoululle niiden omien suunnitelmien laatimiseksi tai täsmentämiseksi. Toukokuussa 1961 päivätyn sotapeliä koskevan muistion yhteydessä mainittiin, että ”nykyisten määräysten vallitessa” lennostoille ei voida luovuttaa edes niitä koskevia osioita *Valpurista*.²²⁵ Tämä on todennäköisesti haitannut ja hidastanut lennostojen omaa sodan ajan suunnittelua.

Valpurin perustana oli edelleen YYA-sopimuksen hengessä lännen muodostama uhkakuva. Kuten *Polttoainehankinta*-käskyssä, myös *Valpurin* liitteenä oli muistio, joka sisälsi ”arviointia Suomen sotilaallisesta asemasta idän ja lännen selkkauksessa”. Uhkamallit olivat pääpiirteittäin samanlaiset kuin *Polttoainehankinnankin* perustana olleet uhkamallit. Päivitetyn uhkarvion mukaan lännen sotilaalliset voimavarat eivät riittäisi Pohjois-Euroopassa laajoihin sotatoimiin. Suomen kannalta keskeisimmät painopistealueet eivät olleet muuttuneet. Pohjois-Suomi, Lounais-Suomi ja Pohjanlahden kapeikko olivat edelleen uhkarvion lähtökohtia. Painopistealueiden uhkarvioissa otettiin nyt kantaa myös Neuvostoliiton mahdolliseen toimintaan Suomea vastaan idän ja lännen välisessä sodassa. Uhkamallit ja operatiivinen käsky perustuivat tilanteeseen, jossa ei olisi kyseessä lännen ja idän välinen ”suuratomisota”. Ruotsin puolueetonta asemaa pidettiin Suomen kannalta edullisena, mutta se ei poistaisi täysin sitä mahdollisuutta, että Ruotsin aluetta käytettäisiin hyökkäykseen Suomea vastaan.²²⁶

Uhkamallissa A Neuvostoliiton ja Norjan rajalla uhkaisu syntyi tai syntyisi sotatoimia, mutta länsivaltojen laivasto ei pääsisi mainittavin voimin Itämerelle. Ruotsi olisi puolueeton. Suurhyökkäystä länsivaltojen maavoimilla Pohjois-Norjasta itään ei pidetty todennäköisenä, ainakaan sodan alkuvaiheessa. Norjassa Naton joukot keskittyisivät puolustukseen. Neuvostoliitolla on todennäköisesti vahvat maa- ja merivoimat keskitettyinä Kuolan ja Muurmanskin alueelle. Lännen tiedustelu- ja tuholais toimintaa ehkä Suomenkin kautta Neuvostoliiton alueelle olisi odotettavissa. Sotatoimet Pohjoiskalotin alueella asettaisivat suuria vaatimuksia Suomen toteuttamalle puolueettomuuden suojaamiselle.²²⁷

Sodan uhatessa Suomen olisi tärkeää valmistautua tehokkaaseen puolueettomuusvartiointiin. Erityisen tarkasti olisi varmistettava alueet, jotka olisivat tiedustelu- ja tuholaispartioiden todennäköisiä kulkureittejä Norjasta Suomen kautta Neuvostoliiton kriittisille kohteille ja alu-

²²⁵ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 70/Optsto/11 sal/5.5.1961, T 26965/40, KA.

²²⁶ Sytjö et al. (2006), s. 452; Pääesikunnan Op. käsky nro 13, liite 1/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 1.

²²⁷ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, liite 1/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 1–3.

eille. Tässä suhteessa vaarallisin alue olisi todennäköisesti Inarijärven itäpuolinen alue. Neuvostoliitto rajoittuisi mahdollisessa hyökkäyksessään Norjaan valtaamaan vain Nuorgam-Tana -linjan. Suomi keskittyisi puolueettomuusvartiointiin Inarijärven itä- ja pohjoispuolella ja varautuisi lännen vastahyökkäykseen. Vaikka Ruotsi olisikin puolueeton, tulisi Kemi-Tornion alue varmistaa joukkojen selustayhteyksien turvaamiseksi. Etelä-Suomessa rajoituttaisiin puolueettomuusvartiointiin, joskin olisi varauduttava rannikolle suunnitellun puolustusryhmyksen nopeaan toteuttamiseen sekä Ahvenanmaan miehittämiseen. Pääkaupunkiseudulla varauduttaisiin maahanlaskujen torjuntaan.²²⁸

Uhkamallissa B tilanne Neuvostoliiton ja Norjan rajalla olisi kuten uhkamallissa A, minkä lisäksi länsivaltojen laivastot voisivat toimia tai toimisivat Itämerellä. Ruotsi olisi puolueeton. Tanskan salmien hallinta olisi keskeinen tekijä länsivaltojen toimintamahdollisuuksien kannalta. Länsivaltojen toimintamahdollisuudet pohjoisella Itämerellä nähtiin voimasuhteiden takia melko heikoiksi. Itämerellä länsivaltojen toiminta keskittyisi todennäköisesti ilmahyökkäykseen Neuvostoliiton laivastotukikohtia ja kriittisiä kohteita vastaan, mahdollisesti myös ydinräjähtein. Länsivaltojen alukset voisivat hyödyntää Suomen saaristovesiä piiloutumiseen tai ohjusten laukaisuun, tarkoituksenaan sitoa Neuvostoliiton voimia pohjoiselle suunnalle. Mahdolliseen länsivaltojen maihinnousuun ja sitä tukevaan maahanlaskuun olisi varauduttava, vaikka sitä ei todennäköisenä pidettykään. Hankoniemeä pidettiin todennäköisimpänä maihinnousualueena.²²⁹

Ahvenanmaa muodostuisi edelleen puolueettomuusvartiointin ja maanpuolustuksen kannalta keskeiseksi alueeksi, koska se helpottaisi vihollisen tukialueena ratkaisevasti Suomen manteele tehtäviä maihinnousuhyökkäyksiä, myös Vaasan–Uudenkaupungin väliselle alueelle. Näin ollen rannikkopuolustus ja merivalvonta olisi saatettava tehokkaaseen toimintavalmiuteen. Hangon ja Porkkalan alueet olisi miehittävä vahvasti ja Saaristomerelle olisi rakennettava tehokkaat merisulutteet. Uhkamalli B:n mukaisessa tilanteessa oli nähtävissä viisi painopistealuetta, jotka olivat tärkeysjärjestyksessä; 1. Inarijärven alue, 2. Muonion alue, 3. Ahvenanmaa, 4. Hanko ja 5. Porkkala–Helsinki.²³⁰

Uhkamallissa C tilanne Neuvostoliiton ja Norjan rajalla sekä Itämerellä olisi kuten uhkamallissa B, minkä lisäksi Ruotsi olisi liittynyt Natoon tai sen alue olisi länsivaltojen sotavoimien käytössä. Tätä uhkamallia pidettiin kaikkein epätodennäköisimpänä. Arvioitiin, että Ruotsi voisi olla tietyissä tilanteissa pakotettu luopumaan puolueettomuudestaan. Tällöin Suomen

²²⁸ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, liite 1/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 3–4.

²²⁹ Sama, s. 5.

²³⁰ Sama, s. 5–6.

olisi rajoitettava keskittämään Lounais-Suomen puolustus päävoimin mantereelle ja sisäsaaristoon. Pohjoisessa puolustus Kemi–Rovaniemi–Kemijärvi -linjan pohjoispuolella olisi haastavaa. Pohjanlahden rannikko vaatisi suurta huomiota osakseen koko pituudeltaan. Uhkamallin C tapauksessa olisi todennäköisesti laadittava uusi operatiivinen käsky.²³¹

Ilmatilanne nähtiin suhteellisen riippumattomana maa- ja meritilanteesta. Oli odotettavissa, että Suomea vaadittaisiin suostumaan tiettyihin vaatimuksiin uhkaamalla suorittaa hyökkäyksiä alueille, joilla aikaansaadut tuhot voisivat järkyttää kansamme moraalia ja sen elämisen edellytyksiä. Tällaisena pakotteena voitaisiin nähdä esimerkiksi uhkaus käyttää ydinaseita pääkaupunkiseutua tai keskeisiä teollisuuskeskuksia vastaan. Länsivaltojen mahdolliset Suomen ilmatilan loukkaukset voitiin jakaa lentoihin, ohjukset mukaan lukien, Suomen alueen yli Neuvostoliittoon sekä Suomea vastaan kohdistuviin ilmasotatoimenpiteisiin. Neuvostoliiton strategisten pommituslentojen suuntautuminen ja kauko-ohjusten käyttö arvioitiin tapahtuvan pääasiallisesti Suomen alueen ulkopuolella. Neuvostoliiton taktiset ilmavoimat voisivat joutua käyttämään Suomen ilmatilaa, liittyen lähinnä Pohjoiskalotin alueella tapahtuviin sotatoimiin.²³²

Länsivaltojen Neuvostoliittoa vastaan kohdistuvien strategisten pommituslentojen arveltiin suuntautuvan Isosta-Britanniasta, Islannista, Grönlannista tai mahdollisesti muualta arktiselle alueelle perustettavista tukikohdista. Suomen ilmatilan loukkauksia olisi odotettavissa. Ilmavalvonnan ollessa Suomessa heikkoa, voisivat länsivallat tarkoituksenmukaisesti pyrkiä käyttämään tätä heikkoutta hyväkseen lähestyessään Neuvostoliittoa. Oletuksena oli, että länsivaltojen lennot suuntautuisivat Pohjois-Suomessa luode–kaakko -suunnassa ja Etelä-Suomessa länsi–itä -suunnassa. Vaikka strategiset pommituslennot eivät kohdistuisikaan Suomea vastaan, olisi otettava huomioon ydinaseiden käytöstä aiheutuva mahdollinen säteilyvaara, varsinkin Etelä-Suomen ja rannikon alueella sekä Koillis-Suomessa lähellä Petsamo ja Kuolan niemimaata. Kauko-ohjuksia länsivallat voisivat ampua Suomen yli Norjasta, Suomen aluevesille tunkeutuneista aluksista tai pahimmassa tapauksessa Suomelle kuuluvalla, vallatulta ulkosaarelta. Ilmavalvonnan ja viestityksen tehokas järjestäminen sekä saariston tarkka vartiointi olisivat keskeinen osa Suomen velvollisuuksia kriisiaikana.²³³

Länsivaltojen ilmapommitukset ja ohjustulenkäyttö Suomen alueella olisivat riippuvaisia maa- ja meritilanteesta. Länsivaltojen taktisten ilmavoimien käyttö voisi muodostua ongel-

²³¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, liite 1/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 6–7.

²³² Sama, s. 7.

²³³ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, liite 1/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 8; Lukkarinen et. al. (2008), s. 178.

malliseksi Pohjois-Suomessa olevien suomalaisten joukkojen huollon kannalta. Itämeren suunnalla hyökkäykset kohdistuisivat erityisesti rannikon puolustuslaitteita ja -joukkoja, laivastoa, meriliikennettä sekä kriittisiä tie- ja rautatieyhteyksiä vastaan. Tarkoituksena olisi lamauttaa liikenne sekä heikentää torjuntakykyä maihinnousuhyökkäystä silmällä pitäen.²³⁴

Vuoden 1957 uhka-arviossa lännen suunnasta tulevaa uhkaa, eikä YVA-sopimuksen velvoitteita painotettu enää niin voimakkaasti kuin 1950-luvun alussa. Kokonaiskuva 1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun uhkakuvasta selviää marraskuussa 1960 päivätyistä Pääesikunnan operatiivisen osaston analyysistä. Analyysi sisältää sekä Naton että Varsovan liiton osana Neuvostoliiton Suomelle muodostaman uhkan. Johtopäätöksenä Suomen kannalta todetaan, että ”Suomi pitää itseään puolueettomana valtiona, jonka on otettava huomioon YVA-sopimuksen maalle asettamat vaatimukset sekä poliittisia ja taloudellisia ratkaisuja tehdessään lisäksi tietyssä määrin Neuvostoliiton kanta.”²³⁵

Analyysissä käsitellään sekä Naton että Neuvostoliiton muodostamaa uhkaa Suomen riippumattomalle asemalle eri tilannevaihtoehdoissa. Aloitteen ja ylivoiman katsottiin olevan Neuvostoliitolla. Muistiossa päädyttiin kahteen pelkistettyyn johtopäätökseen; täysin yllättävässä kriisitilanteessa muodostuu aina suurin, välitön uhka Suomea kohtaan Neuvostoliiton taholta. Lännen toimenpiteitä vastaan on varauduttava toimimaan ilmatilassa, Pohjois-Suomessa ja Itämeren alueella. Vain tilanteen kehittyminen sotilaallisesti lännelle edulliseksi tai Ruotsin liittyminen Natoon voisi aiheuttaa merkittävän hyökkäysuhan lännen taholta Suomea vastaan.²³⁶

Vuoden 1960 analyysissä Suomesta rajattiin maanpuolustuksen kannalta keskeinen alue, jossa sijaitisi valtaosa väestöstä, joukkojen perustamistehtävistä, viljelyalasta sekä teollisuustuotannosta. Kaikissa tilanteissa olisi pidettävä hallussa Etelä- ja Keski-Suomi. Lisäksi maayhteys Ruotsiin olisi säilytettävä mahdollisimman pitkään. Koko maan puolustus olisi lähtökohta, mutta määritetyllä keskeisellä alueella puolustus olisi jäykän torjuvaa. Keskeisen alueen etupuolella taistelu olisi liikkuvampaa ja ylivoiman edessä viivytävää. Sodan alkuvaiheessa uhanalaisiin suuntiin ryhmitettäisiin vain välttämättömimmät joukot. Pääosa joukoista ryhmitettäisiin keskeisen alueen puolustukseen. Tämä tarkoitti myös valmiutta käyttää joukkoja eri uhkasuuntien reserveinä, mukaan lukien idän suunta.²³⁷

²³⁴ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, liite 1/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 8–9.

²³⁵ Syrjö et al. (2006), s. 453.

²³⁶ Sama.

²³⁷ Sama, s. 453–454.

Vuonna 1960 *Valpuria* päivitettiin vastaamaan paremmin Neuvostoliiton muodostamaa uhkaa vastaan. Taustalla oli Pääesikunnan operatiivisen osaston strateginen analyysi. Suunnitelmas-
sa lisättiin korkean valmiuden joukkojen määrää. Suunnitelman mukaan noin puolet Maavoimien joukoista keskitettäisiin pääuhkasuuntiin, Pohjois- ja Lounais-Suomeen. Yli kolmannes joukoista sijoitettaisiin alkuvaiheessa Sisä-Suomeen. Näistä joukoista suurin osa olisi ylijohdon reservejä. Vaikka joukoilla oli valmistautumistehtäviä muualla, oli niiden todellinen tarkoitus vastata mahdolliseen Neuvostoliiton maahyökkäykseen. Myös rajajoukkojen määriä ja vastuita kasvatettiin itärajalta.²³⁸

Kommunistien sisäistä vallankumousta ei pidetty enää todennäköisenä. Sen sijaan vakavampana uhkana nähtiin Neuvostoliiton ilmeinen pyrkimys laajentaa kommunismia rauhanomais-
ta tietä. Tätä ”kansanrintama” -strategiaa pidettiin Suomen kannalta erityisen hankalana, koska Neuvostoliiton naapurina Suomi oli aina vaarassa joutua Neuvostoliiton satelliittivaltioksi. Vuonna 1960 Neuvostoliiton uhkaa käsiteltiin tasavertaisesti ja viileän analyttisesti lännen muodostaman uhkan rinnalla. Analyysi oli kuitenkin huippusalainen ja siitä oli laadittu vain muutama kappale ylimmän sotilasjohdon käyttöön. Operatiivisissa suunnitteluasiakirjoissa käsiteltiin edelleen vain lännen muodostamaa uhkaa. Sodan käyneet upseerit tuskin pitivät Neuvostoliittoa vaarattomana, YYA-sopimuksesta ja alemmilla johtoportailta puuttuvista uhka-arvioista huolimatta.²³⁹

Yllätyshyökkäystä pidettiin maan itsenäisyyden kannalta vakavimpana uhkana ja vain Neuvostoliiton arvioitiin kykenevän toteuttamaan tällaisen hyökkäyksen. Tästä huolimatta virallista puolustus suunnitelmaa – edes erittäin salaisena asiakirjana – ei laadittu. Kuitenkin 1950-luvun lopulla Pääesikunnassa hahmoteltiin suunnitelma Neuvostoliiton yllätyshyökkäyksen torjumiseksi. Suunnitelman mukaan ryhmitettäisiin nopeimmin perustettavat joukot Salpaaseen. Pääosa joukoista ryhmitettäisiin perustamisen jälkeen Kymijoelle, jossa olisi puolustuksen painopiste.²⁴⁰

Valpurissa käskettiin Puolustusvoimien tehtäviksi valtakunnan, sen itsenäisyyden ja koskemattomuuden sekä laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaamiseksi ja Suomen hallituksen niin päättäessä:

- ryhtyä toimenpiteisiin valtakunnan puolueettomuuden ja koskemattomuuden suojaamiseksi (*Puva*),

²³⁸ Tynkkynen et al. (2007), s. 84–86.

²³⁹ Syrjö et al. (2006), s. 453–454.

²⁴⁰ Sama, s. 460–461.

- osallistua yleisen järjestyksen ja turvallisuuden voimassapitämiseen tai, erikseen niin määrättäessä, vastata siitä (*Satanen*) sekä
- torjua maatamme vastaan kohdistetut hyökkäykset (*Valpuri*).²⁴¹

Sotatoimien päämäärä kaikkien uhkamallien mukaisissa tilanteissa olisi valtakunnan jatkuvan puolustamisen kannalta elintärkeiden alueiden hallussapito, hyökkääjän kuluttaminen alusta lähtien aktiivisin toimenpitein, jotta tilanteen kehittyessä edulliseksi voitaisiin hyökkääjä lyödä tai pakottaa Suomelle edulliseen neuvotteluratkaisuun sekä estää hyökkääjän pääsy Suomen kautta Neuvostoliiton alueelle. Koko valtakuntaa uhkaavan hyökkäyksen torjuminen valmistauduttiin suorittamaan TSA-kokoonpanossa, johon siirryttäisiin tasavallan presidentin määräyksestä. Vähäisemmät ja paikalliset hyökkäykset valmistauduttaisiin uhkan laajuudesta ja tilanteen arvioidusta kehityksestä riippuen torjumaan joko RA-kokoonpanossa, T-kokoonpanossa tai PUVA-kokoonpanossa. Täydellinen liikekannallepano ja joukkojen keskitäminen suojattaisiin erikseen määrättyin suojajoukoin. Suojajoukkojen ensimmäisen ja nopeimman osan muodostaisivat yleensä rauhan ajan yksiköt joko RA-kokoonpanossa, vahvennettuina tai sodan ajan vahvuuteen saatettuina.²⁴²

Vuonna 1958 ilmestyneen kenttäohjesäännön yleisessä osassa todetaan, että kutsuntojen valmistelusta ja toimeenpanosta, asevelvollisten valvonnasta sekä liikekannallepanon valmisteluista ja toteutuksesta vastasi aluejärjestö, jonka muodostivat sotilasläänit ja sotilaspiirit. Niiden aluejako noudatti pääpiirteittäin maan siviilihallinnon jakoa. Sen sijaan operatiivisten valmistelujen toteuttamiseksi puolustusvoimain komentajalla oli mahdollisuus jakaa Suomi maanpuolustusalueisiin, jotka muodostuisivat yhdestä tai useammasta sotilasläänistä. Maanpuolustusalueen komentaja johti jo rauhan aikana kaikkia valmisteluja alueellaan.²⁴³

Valpurin mukaan valtakunnan puolustamisesta ja sen valmistelutöistä vastaisivat:

- Pohjois-Suomen maanpuolustusalue, joka käsitti Pohjois-Suomen sotilasläänin alueen,
- Pohjanmaan maanpuolustusalue, joka käsitti Pohjanmaan sotilasläänin alueen,
- Etelä-Suomen maanpuolustusalue, joka käsitti Lounais-Suomen, Hämeen ja Uudenmaan sotilasläänien alueet sekä
- Sisä-Suomen maanpuolustusalue, joka käsitti Kymen ja Savo-Karjalan sotilasläänien alueet.²⁴⁴

²⁴¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 1.

²⁴² Sama, s. 2–3.

²⁴³ Sytjö et al. (2006), s. 457.

²⁴⁴ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 3.

Liikekannallepanon jälkeen maanpuolustusalueet muuttuisivat vastaavien armeijoiden ja ryhmien vastuualueiksi. Mahdolliset tilanteen vaatimat välirajojen muutokset käskettäisiin erikseen. Maanpuolustusalueiden, merivoimien ja ilmavoimien komentajat toimisivat puolustusvoimain komentajan alaisuudessa. Valtakunnan puolustamiseen liittyviä suunnitelmia laadittaessa Rajavartiolaistosta käsiteltäisiin Puolustusvoimien osana.²⁴⁵

Sotatoimia ja niiden valmistelua varten oli kullekin maanpuolustusalueelle määrätty sotatoimivyöhyke, jonka takareunan etupuolella tulisi suorittaa käsketyt tehtävät ja sotatoimet. Suurhyökkäyksen, maahanlaskujen tai ilmahyökkäysten torjumiseen olisi tarvittaessa ryhdyttävä myös sotatoimivyöhykkeen ulkopuolella. Sotatoimivyöhykkeille oli määritetty kriittisten alueiden ja kohteiden perustella yksi tai useampi puolustusvyöhyke, joiden alueelta puolustusasemat oli valittava. Käsketyistä puolustusvyöhykkeistä saisi luopua vain ylipäällikön luvalla. Syvyyden luomiseksi määrättiin sotatoimivyöhykkeen taakse erillisiä vyöhykkeitä yllättävien murtojen rajoittamiseksi, valtakunnalle elintärkeiden alueiden hallussapitämiseksi sekä ylijohdon reservien toimeenpanon varmentamiseksi. Kun valtakunta, tai osa siitä olisi julistettu sotatilaan, määräisi valtioneuvosto sotilaallisesti tärkeät alueet sotilashallintoalueiksi, joita kutsuttiin myös sotanäyttämöiksi. Erittäin kiireellisissä tapauksissa voisi määräyksen antaa myös paikallinen sotilasviranomaisena. Sotilashallintoalueilla olisi sotilasviranomaisilla oikeus antaa muille viranomaisille maanpuolustuksen kannalta välttämättömiä määräyksiä.²⁴⁶

Suojajoukkojen tehtävänä olisi päävoimien liikekannallepanon, keskityskuljetusten ja ryhmittymisen suojaaminen sekä vihollisen hyökkäyssuuntien selvittäminen. Suojajoukot keskitettäisiin ja ryhmitettäisiin yleensä uhatuimpiin suuntiin raja-alueille ja rannikolle sekä liikenteen, sotatalouden ja hallinnon kannalta tärkeimpien kohteiden lähetyville siten, että voitaisiin taata päävoimien toiminnanvapaus sekä suunnitelmien mukainen ryhmittäminen. Maarajoilla suojajoukot hankkisivat tarvittavan aikavoiton käsketyllä vyöhykkeellä, jonka takareuna olisi pidettävä. Rannikolla suojajoukkojen tehtävänä olisi pitää hallussaan satamat ja maihinousuun soveltuvat rannikko- ja saaristoalueet. Rajavartiostot ja niiden perustamat joukot kuuluivat suojajoukkoihin ja osallistuisivat suojajoukkotehtäviin niillä raja-alueilla, missä sotatoimia tapahtuisi. Muualla rajavartiostojen tehtävänä olisi tehostettu maarajan vartiointi. Suojajoukkoina perustettavien prikaatien lukumäärä oli laskenut merkittävästi vuodesta 1952. Aikaisemman 15 prikaatin sijasta perustettaisiin enää 10 prikaatia. Suojajoukkojen määrää

²⁴⁵ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 4.

²⁴⁶ Sama, s. 4–5.

pidettiin edelleenkin suurena, koska niiden perustaminen ja varustaminen riittävän nopeasti olisi epävarmaa.²⁴⁷

Päävoimat ryhmitettäisiin yleensä lähinnä valtakunnan rajaa olevalle puolustusvyöhykkeelle ja rannikolle, ellei toisin käskettäisi. Suojajoukot liitettäisiin yleensä toimintasuunnittain päävoimiin näiden keskitysten tapahduttua. Voimien käyttö olisi suunniteltava siten, että vihollisen hyökkäysten todennäköisimmissä painopistesuunnissa joukkojen pääosa ryhmitettäisiin puolustukseen ennalta valittuihin puolustusasemiin, joissa vihollisen paikalliset hyökkäykset torjuttaisiin. Suurhyökkäyksen, suurmai-hinnousun ja -maahanlaskun sekä ilmahyökkäysten torjuntaa varten olisi valmistelut ulotettava puolustusvyöhykkeiden ja sotatoimivyöhykkeen koko syvyyteen sekä tarvittaessa myös selustan uhanalaisille alueille. Murtoihin johtaneen suurhyökkäyksen tapahtuessa olisi joukkojen päätehtävä yleensä vihollisen kuluttaminen ja hidastaminen sekä edellytysten luominen ylijohdon reservien vastahyökkäystä varten.²⁴⁸

Joukkojen pääosaa olisi pyrittävä käyttämään eri suunnissa etenevän vihollisen lyömiseen hyökkäyksellisesti keskittämällä voimat tilanteen mukaan edullisimmin tuhottavaa vihollisen voimaryhmää vastaan. Kaikkeen toimintaan olisi liitettävä suunnitelmallinen sissitoiminta. Varsinkin harvateisillä korpialueilla olisi valmistauduttava sitomaan vihollisen voimia tehokkaalla sissitoiminnalla, jotta mahdollisimman suurta osaa taistelujoukoista voitaisiin käyttää kokonaistilanteen kannalta edullisia ratkaisuja tarjoaviin vastahyökkäyksiin. Täydessä sodan ajan kokoonpanossa prikaatien lukumäärä olisi 27 – pois lukien panssariprikaati – kuten *Polttoainehankinnassakin*.²⁴⁹

Merivoimien puolustusvalmistelujen ja toiminnan perustana oli uhkamalli B. Uhkamallin C mukaisessa tilanteessa Merivoimien tulisi valmistautua siirtämään toiminnan painopiste Pohjanlahdelle. Merivoimien tehtävinä oli estää hyökkäyksiin ja merisuluttein vihollisen toiminta rannikon edustalla, estää yhteistoiminnassa Sisä-Suomen armeijan kanssa hyökkääjän pääsy Ahvenanmaan ja Saaristomeren kautta Pohjanlahdelle, johtaa ja suojata ulkomaille suuntautuva sekä rannikoillamme tapahtuva kauppameriliikenne, tukea armeijoita ja ryhmiä suorittamalla tiedustelutehtäviä, taistelutoimintaa ja merikuljetuksia sekä osallistua meri- ja ilmavalvonnan toteuttamiseen.²⁵⁰

²⁴⁷ Syrjö et al. (2006), s. 458; Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 5–6.

²⁴⁸ Syrjö et al. (2006), s. 458; Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 6–7.

²⁴⁹ Sama.

²⁵⁰ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 27.

Merivoimien komentaja johtaisi suoraan puolustusvoimain komentajan alaisena Merivoimien toimintaa koko valtakunnan alueella. Merivoimien johtamista ja paikallista toimintaa varten valtakunnan rannikko ja sen edustalla oleva merialue jaettiin Suomenlahden, Saaristomeren ja Pohjanlahden meripiireihin. Meripiirien komentajat vastasivat Merivoimien taholta yhteistoinnista piirinsä alueella toimivien armeijoiden ja ryhmien kanssa sekä asettaisivat tarvittaessa yhteysupseerinsa niiden esikuntiin. Merivoimat avustaisivat Ilmavoimia erityisesti ilma-valvonnassa ja mereen syöksyneiden lentäjien pelastustoiminnassa.²⁵¹

Ilmatorjuntatykistön toiminta jakaantui liikekannallepanon suojaamiseen, keskityskuljetusten suojaamiseen sekä toimintaan keskityskuljetusten päätyttyä. Liikekannallepanon suojaamisryhmitys toteutettaisiin vain siinä tapauksessa, että ilmatorjuntatykistö perustettaisiin ennen yleistä liikekannallepanoa. Tällöin ilmatorjuntatykistön tehtävinä olisi suojata Helsinki, asevarikot ja niiden kuormauspaikat, tärkeimmät rautatiesolmut ja sillat, suuret sotateollisuuskohteet sekä päälentotukikohdat. Keskityskuljetusten suojaamisryhmyykseen siirryttäisiin edellisestä ryhmyyksestä tai suoraan perustamisen jälkeen. Edellä mainittujen suojattavien kohteiden lisäksi otetaan ryhmyyksessä erityisesti huomioon kuljetusten kannalta elintärkeiden risteysasemien, laitteiden sekä liikkuvan kaluston suojaaminen. Keskityskuljetusten päätyttyä suojattaisiin taistelujoukot ja niille elintärkeät kohteet, maan hallinnon, sotateollisuuden ja liikenteen kannalta olennaiset kohteet sekä päälentotukikohdat. Ilmatorjuntatykistö toimisi armeijoille ja ryhmille alistettuna. Ilmavoimille alistettaisiin kolme kevyttä ilmatorjuntapatteristoa.²⁵²

Maanpuolustusalueiden tuli laatia omat suunnitelmansa sotatoimiin liittyvästä väestön evakuoinnista. Suunnitelmat tuli laatia erikseen kesä- ja talviolosuhteita silmällä pitäen. Osa maanpuolustusalueista oli jaettu evakuointivyöhykkeisiin alueiden uhanalaisuuden ja evakuoinnin kiireellisyyden perusteella.²⁵³

4.3 *Valpuri* ja Ilmavoimien suunnitelmat

Valpurissa Ilmavoimien toiminnan perustaksi esitettiin tilanne, jossa ilmahyökkäysten uhka kohdistui koko valtakunnan alueelle riippumatta eri uhkamalleista. Erityisesti tämä olisi huomioitava ilma-valvonnan järjestelyssä sekä määritettäessä hävittäjätorjunnan alueellista ja paikallista painopistettä osana liikekannallepanon suojaamista, osana keskityskuljetusten suo-

²⁵¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 27–29.

²⁵² Sama, s. 24–26.

²⁵³ Sama, s. 34–35.

jaamista sekä keskityskuljetusten jälkeisessä toiminnassa. Ilmavoimien tehtävänä oli kaluston sallimissa puitteissa:

- vastata valtakunnan ilmavalvonnasta ja suorittaa siihen liittyvät ilmoitukset,
- osallistua valtakunnan ilmapuolustukseen suorittamalla hävittäjätorjuntaa alueellisesti sekä erikseen määritettävissä elintärkeissä kohteissa ja
- tukea muiden puolustushaarojen taistelua suorittamalla lentotiedustelu-, hävittäjäsuojaus-, tykistön tulenjohto-, lentorynnäkö-, merimiinoitus- sekä kuljetus- ja yhteyslentotehtäviä. Lisäksi Ilmavoimat valmistautuisi maahanlaskujen torjuntaan, erityisesti lentotukikohdissaan, ja varautuisi tarvittaessa osallistumaan sissitoiminnan tukemiseen.²⁵⁴

Ilmavoimien komentaja johtaisi suoraan puolustusvoimain komentajan alaisena Ilmavoimien toimintaa koko valtakunnan alueella. Ilmavoimien johtokeskus sijaitisi Luonetjärvellä. Ilmavoimien sodan ajan toimintaan liittyviä valmistelutöitä, johtamista ja yhteistoimintaa varten maanpuolustusalueiden – eli armeijoiden tai ryhmien – kanssa valtakunnan alue oli jaettu Lapin, Kainuun, Pohjanmaan, Lounais-Suomen, Savo-Karjalan ja Kymen lentopiireihin. Valmistelujen osalta Hämeen lennosto vastasi Lapin ja Kainuun lentopiireistä, Ilmasotakoulu Pohjanmaan lentopiiristä, Satakunnan lennosto Lounais-Suomen lentopiiristä ja Karjalan lennosto Savo-Karjalan ja Kymen lentopiireistä.²⁵⁵ Lennostojen ja lentopiirien rajat on esitetty tutkielman *liitteessä 4*. Liitteestä käy ilmi myös johtokeskusten, ilmavalvonta-aluekeskusten ja kiinteiden ilmavalvontatutkien sijainti.

Sodan ajan kokoonpanoon siirryttäessä Hämeen lennosto perustaisi 1. Lennoston, Satakunnan lennosto perustaisi 2. Lennoston ja Karjalan lennosto perustaisi 3. Lennoston.²⁵⁶ Rauhan ajan lennostojen komentajat toimisivat myös sodan ajan lennostojen komentajina. 1. Lennoston komentaja johtaisi Ilmavoimien toimintaa Pohjois-Suomen armeijan alueella. Hän toimisi samalla Pohjois-Suomen armeijan ilmakomentajana. 1. Lennoston komentajalle alistettaisiin Kainuun ja Lapin lentopiirit. Lennoston pääjohtokeskuksena toimisi Kainuun lentopiirin Oulun johtokeskus.²⁵⁷

2. Lennoston komentaja johtaisi toimintaa Etelä-Suomen armeijan ja Pohjanmaan ryhmän alueella. Hän toimisi samalla Etelä-Suomen armeijan ilmakomentajana ja hoitaisi yhteyseli-

²⁵⁴ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 12–13.

²⁵⁵ Sama, s. 13–14.

²⁵⁶ Sodan ajan lennostot olivat *Polttoainehankinnassa* lentoprikaateja.

²⁵⁷ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 14–15.

mellä Pohjanmaan ryhmän ilmakomentajan tehtävät. Yhteyselimen Pohjanmaan ryhmän esikuntaan asettaisi Ilmasotakoulu. 2. Lennoston komentajalle alistettaisiin Lounais-Suomen ja Pohjanmaan lentopiirit. 2. Lennoston pääjohtokeskuksena toimisi Lounais-Suomen lentopiirin johtokeskus Tampereella. 3. Lennoston komentaja johtaisi Ilmavoimien toimintaa Sisä-Suomen armeijan alueella. Hän toimisi samalla Sisä-Suomen armeijan ilmakomentajana. 3. Lennoston komentajalle alistettaisiin Savo-Karjalan ja Kymen lentopiirit. Lennoston pääjohtokeskuksena toimisi Kymen lentopiirin johtokeskus Heinolassa. Lentopiirien päälliköt johtaisivat Ilmavoimien toimintaa lentopiirinsä alueella lennostojen komentajien alaisina.²⁵⁸

Lapin lentopiirin esikunta ja johtokeskus sijaitsivat Rovaniemellä. Kainuun lentopiirin esikunta sijaitsi Kajaanissa ja johtokeskukset Kajaanissa sekä Oulussa. Pohjanmaan lentopiirin johtokeskus ja esikunta sijaitsivat Kauhavalla. Lounais-Suomen lentopiirin esikunta sijaitsi Tampereella ja johtokeskukset Tampereella, Helsingissä sekä Turussa. Savo-Karjalan lentopiiriin esikunta ja johtokeskus sijaitsivat Kuopiossa. Kymen lentopiirin esikunta ja johtokeskus sijaitsivat Heinolassa. Ilmavoimien komentaja esittäisi johtokeskusten väliaikaisen järjestelyn, jota sovellettaisiin kunnes edellä mainittu johtokeskusjärjestelmä olisi kokonaisuudessaan toimintavalmiina. Vuonna 1960 päivitetystä *Valpurin* liitteessä numero 5 – ”Ilmavoimien alkuryhmitys liikekannallepanon jälkeen” – perustettavat johtokeskukset olivat samat kuin vuoden 1957 runkoasiakirjassa.²⁵⁹

Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Sakari Simelius hyväksyi joulukuussa 1960 *Valpurin* uusitut liitteet 4, 5 ja 7. Vaatimuksena oli, että Ilmavoimien suunnitelmat, joissa olisi otettu huomioon uusittujen liitteiden aiheuttamat muutokset, olisi toimitettava puolustusvoimain komentajan hyväksyttäväksi maaliskuun 1961 alkuun mennessä.²⁶⁰ Pääesikunnan ja Ilmavoimien esikunnan operatiivisten osastojen arkistoista vuodelta 1961 ei löydy mitään viitteitä *Valpuriin* tehdyistä päivityksistä tai Ilmavoimien alkuryhmituksen päivittämisen aiheuttamista muutoksista *Valpurin* runkoasiakirjaan.²⁶¹ Runkoasiakirjasta ei myöskään ole löydettävissä minkäänlaisia päivitysmerkintöjä. Yleensä asiakirjoissa vanhat sivut tai kappaleet on korvattu uusilla, ja päivityksestä on jätetty merkintä asiakirjaan. Näin on muun muassa *Valpurin* päivitettyjen liitteiden osalta. On todennäköistä, että *Valpurin* liitteisiin tehdyt päivitykset eivät aiheuttaneet muutoksia runkoasiakirjassa esitettyihin Ilmavoimien tehtäviin. Veli

²⁵⁸ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 14–15; Lukkarinen et. al. (2008), s. 134.

²⁵⁹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 15; Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat, liite 5/Optsto/OT 11b sal/17.11.1960, T 26862/6, KA. Alkuperäistä liitettä ei löytynyt arkistosta, vanha liite on korvattu uudella.

²⁶⁰ Pääesikunnan asiakirja nro 291/Optsto/OT 11b sal/21.12.1960, T 27828/3, KA.

²⁶¹ On myös mahdollista, että kyseistä asiaa käsittelevää arkistoaineistoa ei ole vielä toimitettu Kansallisarkistoon tai asiakirjat on hävitetty arkistoja supistettaessa.

Pernaan mukaan ”Ilmavoimien perussuunnitelma saatettiin ajan tasalle 1960-luvun alussa”.²⁶²

Todennäköisesti hän viittaa juuri Ilmavoimien alkuryhmiin tehtyihin muutoksiin.

Suojajoukkosotatoimien aikana Ilmavoimien päätehtävänä olisi ilmavalvonnan suorittaminen koko valtakunnan alueella, ylintä johtoa, Maavoimia ja Merivoimia palvelevan lentotiedustelun toteuttaminen sekä liikekannallepanon ja keskityskuljetusten suojaaminen. Lisäksi Ilmavoimat valmistautuisi suorittamaan Maavoimien keskityskuljetuksiin liittyvät lentokuljetukset ja suojajoukkosotatoimien aikana kyseeseen tulevat yhteyslennot. Näiden tehtävien suorittamista varten ilmavoimien komentaja määräisi tilanteen vaatiman voimien jaon siten, että välttämättömiksi katsotut tiedustelutehtävät pystyttäisiin aina toteuttamaan, muiden tehtävien kustannuksellakin. Päävoimien osalta lennostojen komentajat pitäisivät vastaavien armeijoiden tai ryhmien komentajat jatkuvasti tietoisena alueellaan toimivien Ilmavoimien taisteluyksiköiden ryhmyksestä ja tehtävästä. Lentoyksiköiden käytössä olisi noudatettava säästäväisyyttä ja valvottava, että maanpuolustuksellisesti tärkeät tehtävät suoritettaisiin yleistilanteen vaatimalla tavalla, muiden tehtävien kustannuksellakin.²⁶³

Ilmavoimat suunnittelisi itse ilmoitset tapahtuvat joukkokeskityksensä. Perustamisen jälkeen rautateitse siirrettävien joukkojen osalta olisi kyseisten joukkojen kuormaamis- ja purkamispaikat ilmoitettava Pääesikunnalle. Maanteitse tapahtuvista keskityksistä huolehtisivat maanpuolustusalueiden esikunnat yhdessä Ilmavoimien esikunnan kanssa. Maanpuolustusalueiden komentajat vastaisivat ilmavalvonta- ja lentokenttäkomppanioiden keskittämisestä alkuryhmi-tyksen mukaisille toimipaikoilleen, jonka jälkeen yksiköt alistettaisiin Ilmavoimille. Ilmavoimien komentaja suunnittelisi lentokuljetusten käyttömahdollisuudet ja johtaisi niiden toimeenpanon. Ilmavoimat vastaisi itse omasta erikoishuollostaan. Yleishuollon osalta Ilmavoimien joukot tukeutuisivat lähtökohtaisesti maanpuolustusalueiden huoltoon.²⁶⁴

Suomen alueella tai lähialueilla ilmenevien ydinlatausten yhteydessä syntyvien radioaktiivisten pilvien ja laskeumien valvonta liitettäisiin koko valtakunnan alueella ilmavalvontaan sekä valtakunnalliseen sääpalveluun. Käytännön säteilymittausta toteutettaisiin muun muassa tutka-asemilla ja rajavartio-asemilla. Valvontaan liittyviä ilmoituksia ja hälytyksiä annettaisiin pääasiassa ilmavalvontaviestiyhteyksiä käyttäen. Erikoissuojelujoukkojen lisäksi myös selusta- ja reservijoukkojen olisi valmistauduttava joukkotuhoaseiden käytöstä aiheutuviin avustus-, raivaus- ja korjaustehtäviin, erityisesti suurtohojen sattuessa.²⁶⁵

²⁶² Lukkarinen et. al. (2008), s. 216.

²⁶³ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 16–17.

²⁶⁴ Sama, s. 32–33.

²⁶⁵ Sama, s. 35–36.

Vuonna 1956 arvioitiin ydinaseiden todennäköisimpinä kohteina Suomessa – mikäli niitä päätettäisiin Suomea vastaan käyttää – olevan tärkeä sotateollisuus, keskeisimmät liikenne- ja viestisolmut, suuret asutuskeskukset sekä Ilmavoimien tukikohdat. Ilmavoimien osalta juuri lentotukikohtia ja johtokeskuksia pidettiin otollisina maaleina taktisille ydinaseille. Erityisesti tästä syystä Ilmavoimien tukikohtaverkon tulisi olla tarpeeksi hajautettu ja laaja. Keskeiset johtorakenteet ja valmiusvarastot tulisi sijoittaa kallioluoliin. Ilmavalvonnan kiinteät viestiyhteydet tulisi varmentaa suuntaradioilla. Tukikohdat tulisi varustaa luolahalleilla ja kantalinnoittaa.²⁶⁶

Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Heiskanen hyväksyi joulukuussa 1957 Ilmavoimien uudet sodan ajan kokoonpanot. Perustamistehtäväluettelosta poistettiin muun muassa kuusi päivähävittäjälaivuetta, kaksi yöhävittäjälaivuetta, lentoprikaatien esikunnat sekä lentokenttä- ja ilmavalvontapataljoonien esikunnat. Perustamistehtäväluetteloon lisättiin muun muassa kolme lennoston esikuntaa, kuusi lentopiirin esikuntaa, kuusi lentopiirin johtokeskusta ja kolme paikallista johtokeskusta, yksi tiedustelulentolaivue, kolme ”jokasäänhävittäjälaivuetta” sekä kolme yhteyslentuetta. Päivähävittäjälaivueita uudessa kokoonpanossa oli siis kahdeksan kappaletta ja jokasäänhävittäjälaivueita kolme kappaletta. *Valpurin* vuonna 1960 päivitettyssä liitteessä numero 5 perustettavien hävittäjälaivueiden määrä oli sama. Ilmavoimien sodan ajan vahvuus säilyi suurin piirtein samana kuin *Polttoainehankinnassakin*, ollen noin 16 400 miestä.²⁶⁷ Suojajoukkovaiheessa käytettävissä olisi vain kolme hävittäjälaivuetta, yksi tiedustelulentue ja yksi yhteyslentue.²⁶⁸

Taistelujärjestelmä

Valpurin mukaan Ilmavoimat suorittaisi lentotehtävänsä käytettävissään olevan lentokaluston puitteissa. Toiminta olisi suoritettava siten, että nopeat painopisteen muutokset tehtävästä toiseen olisivat tilanteen vaatiessa mahdollisia. Ylimmän johdon toimintaa varten olisi lentotiedustelulla varauduttava valvomaan meriliikennettä Suomenlahdella, Pohjanlahdella ja Itämeren pohjoisosassa mahdollisten maihinnousuvalmistelujen selvittämiseksi sekä maarajoilla joukkojen liikkeiden, keskitysten ja hyökkäysaikeiden selvittämiseksi. Erityinen huomio olisi kiinnitettävä panssarivoimien liikkeisiin sekä maahanlaskujen valmisteluun. Lentotiedustelu

²⁶⁶ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 81, liite 1/Op- ja lnttsto/8 sal/29.9.1956, T 27809/2, KA, s. 1–6.

²⁶⁷ Syrjö et al. (2006), s. 458; Pääesikunnan asiakirja nro 178/Optsto/OT 10c sal/19.12.1957, T 26862/5, KA; Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat, liite 5/Optsto/OT 11b sal/17.11.1960, T 26862/6, KA. Alkuperäistä liitettä ei löytynyt arkistosta, vanha liite on korvattu uudella.

²⁶⁸ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat, liite 4/Optsto/OT 11b sal/17.11.1960, T 26862/6, KA. Alkuperäistä suojajoukkojen ryhmitystä koskevaa liitettä ei löytynyt arkistosta, vanha liite on korvattu uudella.

olisi varauduttava ulottamaan 500 kilometrin etäisyydelle vihollisen selustaan. Yhtymien toimintaa varten varauduttaisiin suorittamaan tiedustelua rintamalla ja sen lähiselustassa aina 100 kilometrin syvyyteen asti.²⁶⁹

Hävittäjätorjunnan painopistettä määritettäessä olisi aina otettava huomioon vihollisen ilmavoimien toiminnan painopisteen mahdolliset vaihtelut, eli toiminnan jaksottaisuus tiettyjä kohderyhmiä, kuten väestöä, teollisuutta, hallintoa, liikennettä sekä joukkoja vastaan, ja pyrittävä luomaan edellytykset omien hävittäjävoimien keskitetylle käytölle vihollistoiminnan painopisteen mukaisesti koko valtakunnan alueella. Olisi varauduttava siihen, että pääosa hävittäjävoimista jouduttaisiin sitomaan tärkeimpien asutus- ja teollisuusalueiden suojaamiseen. Pohjois-Suomen armeijan alueella olisi erityisesti otettava huomioon Oulu- ja Kemijokilaaksojen voimalaitosalueiden suojaaminen, Pohjanmaan ryhmän alueella Seinäjoen ja Vaasan alueiden suojaaminen, Etelä-Suomen armeijan alueella Helsingin, Turun ja Tampereen alueiden suojaaminen sekä Sisä-Suomen armeijan alueella Kymenlaakson ja Vuoksenniskan teollisuusalueiden suojaaminen. Näihin tehtäviin sidottujen voimien käyttö muuhun toimintaan tulisi kyseeseen vain ilmatilanteen niin salliessa, kuitenkin aina välttämätön reservi säilyttäen vihollisen yllätyshyökkäyksen varalta.²⁷⁰

Valpurissa hävittäjälaivueita ei ollut alkuryhmyksessä suoraan alistettu lennostoille tai lentopiireille, kuten *Polttoainehankinnassa*, vaan ne olivat suoraan Ilmavoimien esikunnan alaisia joukkoja. Hävittäjälaivueiden perustamisvastuut olivat seuraavat: Satakunnan lennosto perustaisi kaksi hävittäjälaivuetta Porissa ja yhden Siikakankaalla. Karjalan lennosto perustaisi kolme hävittäjälaivuetta Rissalassa ja yhden Utissa. Hämeen lennosto perustaisi kaksi hävittäjälaivuetta Luonetjärvellä ja kaksi Kajaanissa.²⁷¹

Liikekannallepanon ja keskityskuljetusten aikana olisi pyrittävä vaikeuttamaan vihollisen ilmavoimien hyökkäystoimintaa suomalaisten yhteyksiä vastaan siten, että rautatieyhteydet valtakunnan ydinalueella pysyisivät toiminnassa. Sotatoimien aikana olisi ilmatilanteesta riippuen vaikeutettava vihollisen ilmavoimien hyökkäystoimintaa liikenneyhteyksiämme ja joukkojamme vastaan siten, että joukkojen operaatiovapaus säilyisi, eikä kansan huolto vaarantuisi. Tärkeimpien kuljetusten suojaamiseen olisi varauduttava.²⁷²

²⁶⁹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 19–20.

²⁷⁰ Sama, s. 20–21.

²⁷¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat, liite 5/Optsto/OT 11b sal/17.11.1960, T 26862/6, KA.

²⁷² Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 21.

Hyökkäyksillä maa- ja merimaaleja vastaan Ilmavoimien tulisi tiedusteluun liittyen pyrkiä mahdollisuuksiensa mukaan häiritsemään hyökkääjän huoltoa ja jälkikuljetuksia. Ratkaisutaistelujen aikana olisi varauduttava keskittämään kaikki hävittäjävoimat tukemaan muiden puolustushaarojen taistelua, hyökkäämällä erityisesti panssarijoukkoja, tykistöasemia, joukkojen ryhmitysalueita, huoltokeskuksia sekä maihinnousujoukkoja vastaan. Merisulutustoimintaan liittyen Ilmavoimat varautuisi mahdollisuuksiensa mukaan merimiinoituksiin siten, että tehtäviin soveltuvilla koneilla voitaisiin nopeasti saada aikaan miinoitteita rajoitetuilla väyläosuuksilla ja vesialueilla sekä uhanalaisilla rannikkokaistoilla.²⁷³

Sotatoimien aikana Ilmavoimien olisi varauduttava nopeasti siirtämään noin pataljoonan vahvuisen joukon taisteluosat – lähtökohtaisesti Ahvenanmaalle tai Ivaloon, kuljettamaan noin joukkueen vahvuista laskuvarjopartiota vihollisen selustaan sekä huoltamaan kyseisiä joukkoja. Lisäksi olisi varauduttava kuljettamaan kevyillä yhteyskoneilla taistelupartioita vihollisen selustassa oleville lentopaikoille. Yhteyslentoja olisi suoritettava mahdollisuuksien mukaan yhtymien toivomalla tavalla.²⁷⁴

MT-kaluston korvaajaksi oli jo vuonna 1952 päätetty hankkia englantilaisia De Havilland Vampire Mk 52 (VA) -aliäänisuihkuhävittäjiä. Vampire-hankinta oli Ilmavoimien ensimmäinen ulkomainen lentokonehankinta sotien jälkeen. Käytössä olevat perushankintamäärärahat riittivät vain kuuden koneen hankintaan. Ensimmäiset kolme konetta laskeutuivat Porin lentokentälle tammikuussa 1953. Loput kolme konetta saatiin Suomeen saman vuoden syyskuussa. Vampire oli tuolloin jo taistelukoneena vanhentunut. Siinä ei ollut esimerkiksi hävittäjäutkaa tai mahdollisuutta ohjusaseistukselle. Sen avulla Ilmavoimat pääsi kuitenkin aloittamaan suihkukonekoulutuksen ja saamaan paremman kosketuksen lentotekniseen kehitykseen.²⁷⁵

VA-koneiden hankintaa täydennettiin A-ohjelman varoilla vuonna 1955, jolloin hankittiin yhdeksän kappaletta kaksipaikkaisia Vampire Trainer Mk 55 (VT) -suihkuharjoituskoneita. Viimeiset VT-koneet saapuivat Suomeen maaliskuussa 1956. Sekä VA- että VT-kalusto sijoitettiin aluksi Poriin, koska siellä sijaitisi ainoa Ilmavoimien käytössä oleva kestopäällystetty lentokenttä. 2. Lennosto sai näin kunnian olla uranuurtajana suihkukonekaluston käyttöön-otossa Suomessa. VT-kalusto palveli Ilmavoimissa aina vuoteen 1965 asti.²⁷⁶

²⁷³ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 21–22.

²⁷⁴ Sama, s. 22 ja 33.

²⁷⁵ Lukkarinen et al. (2008), s. 88.

²⁷⁶ Sama.

Valtion lentokonetehtaalta oli tilattu 1950-luvun alussa kaksipaikkaisia Valmet Vihuri (VH) -mäntämoottoriharjoituskoneita korvaamaan vanhenevat Pyry-harjoituskoneet sekä mahdollistamaan lentokoulutuksen jatkuminen. Vihureiden rakentamisessa hyödynnettiin varastoissa olevia lentokonemoottoreita ja varaosia. Ensimmäinen 30 Vihurin sarja tilattiin vuonna 1951. Koneet oli toimitettu Ilmavoimille kesäkuuhun 1954 mennessä. Marraskuussa 1954 tilattiin 20 Vihuria lisää, jotka toimitettiin tammikuuhun 1957 mennessä. Jälkimmäisen sarjan VH-koneissa oli myös aseistuksena 7,7 millimetrin konekiväärit sekä pommiripustimet. VH-koneet tulivat todelliseen tarpeeseen, sillä harjoituskonekalustoa oli todella vähän. Varsinkin reservin koulutus oli vaarassa loppua kokonaan. Lentokoulutuksen kiivastuessa VH-kalusto alkoi kärsiä teknisistä vioista, jotka johtivat usein pakkolaskuun ja koneen vaurioitumiseen. Vakavimmissa onnettomuuksissa seurauksena oli ohjaajien loukkaantuminen tai kuolema. Kuolemaan johtaneita onnettomuuksia sattui VH-kalustolla useita. Osittain tästä syystä VH-kalusto poistettiin Ilmavoimien käytöstä vuonna 1959.²⁷⁷

Ilmavoimien välttämättömimmän taistelukonetarpeen tyydyttämiseksi tehtiin lokakuussa 1957 hankintapäätös 12 englantilaisesta Folland Gnat (GN) -suihkuhävittäjästä. Gnat oli kevyt, yksipaikkainen ja yksimoottorinen hävittäjä, joka pystyi syöksymään yliääninopeudella. Siinä oli yksinkertainen etäisyydenmittaustutka, joka oli tarkoitettu tähtäimen automaattiseen etäisyydensäätöön, eikä siten soveltunut maalinetsintään. Gnatissa ei ollut ohjusaseistusta ja sen käytännöllinen lakikorkeus oli 13 kilometriä. Koneen hankintaan päädyttiin lähinnä sen edullisen hankintahinnan, eikä suorituskyvyn vuoksi. Gnat ei ollut vielä sarjavalmistuksessa oleva kone ja sitä vaivasivat monenlaiset ”lastentaudit”. Kone ei vastannut kaikilta ominaisuuksiltaan Ilmavoimien vaatimuksia. Ensimmäiset kaksi GN-konetta laskeutuivat Luonetjärvelle heinäkuussa 1958. Viimeiset kaksi konetta toimitettiin vasta lokakuussa 1960.²⁷⁸ Konetyyppi palveli Ilmavoimissa aina vuoteen 1972 asti.

Lentokonetoimikunnan esittämän mäntämoottorialkeiskone–suihkuharjoituskone–sotakone -koulutusjärjestelmän toteuttamiseksi tarvittiin sotakoneiden lisäksi kipeästi uusia alkeiskoulukoneita vanhentuneiden tyyppien tilalle sekä lisää suihkuharjoituskoneita. Hankintoja varten perustettiin erilliset alkeiskoulukone- ja suihkuharjoituskonelautakunnat. Ilmavoimien uudeksi alkeiskoulukonetyypiksi päätettiin hankkia ruotsalainen Saab 91 D Safir (SF). Samalla päätöksellä suihkuharjoituskoneeksi valittiin ranskalainen Fouga CM 170 Magister (FM). Safireita hankittiin kaikkiaan 35 kappaletta ja ensimmäinen 20 koneen erä oli toimitettu Suomeen huhtikuuhun 1959 mennessä. Fougien osalta tilattiin suoraan Ranskasta kahdeksan konetta

²⁷⁷ Lukkarinen et al. (2008), s. 56, 89–90 ja 142–145.

²⁷⁸ Lukkarinen et al. (2008), s. 148–151 ja 179; Myllylä (1993), s. 88.

sekä solmittiin Valmetin kanssa sopimus 22 koneen rakentamisesta lisenssillä. Myöhemmin, VH-kaluston poistuttua käytöstä päätettiin hankkia suoraan Ranskasta vielä 12 konetta lisää. Valmet valmisti lisenssillä yhteensä 62 konetta vuosina 1958–67. Ensimmäiset Fougat laskeutuivat Poriin joulukuussa 1958. FM-kalusto voitiin aseistaa kevein konekiväärein ja rakettkasetein.²⁷⁹

Valvonta- ja johtamisjärjestelmä

Valpurissa ilmavalvontajoukkojen tehtäviksi määritettiin vihollislentojen toteaminen ja havaintojen ilmoittaminen tarvitsijoille, omien lentojen seuraaminen ja niistä ilmoittaminen, ydinräjähteiden käytön yhteydessä syntyvien radioaktiivisten pilvien ja laskeumien valvonta sekä osallistuminen maatahystykseen ja merivalvontaan. Ilmavalvontajoukkojen ryhmityksessä olisi otettava huomioon seuraavat lähtökohdat:

- maan eteläosassa olisi ilmatilanne selvitettävä siten, että tärkeiden kohteiden suojele- ja ilmatorjuntatoimenpiteisiin voitaisiin ryhtyä riittävällä ennakolla ja että joukkojen ryhmityskuljetuksia voitaisiin ohjata ilmahyökkäyksiä välttämällä. Helsingin ja Turun väestönsuojelu- ja ilmatorjuntatoimenpiteille olisi luotava toimintaedellytykset pyrkimällä muodostamaan tunnistettu ilmatilannekuva 150–200 kilometrin etäisyydelle kohteista, mikäli lentokorkeudet sen mahdollistaisivat,
- maan pohjoisosassa olisi ilmatoiminnasta muodostettava niin selkeä yleiskuva, että Rovaniemen sekä Kemi- ja Oulujokilaaksojen suojele- ja ilmatorjuntatoimenpiteisiin voitaisiin ryhtyä riittävän ajoissa. Ilmavalvonnan tehostamiseksi ensi sijassa Pohjois-Suomessa olisi muodostettava riittävä ilmavalvontareservi.²⁸⁰

Johtokeskukset antaisivat ilmavalvonnan ilmoitusalueillaan ilmavaroituksia, ilmahälytyksiä, vaara ohi -ilmoituksia sekä radioaktiivista säteilyvaaraa koskevia ilmoituksia alueellaan olevia yleisradion Ula-radioasemia käyttäen. Lisäksi kyseiset viestit ja ilmoitukset olisi varauduttava antamaan muuta radiokalustoa tai yleisradion muita lähettämiä käyttäen. Ilmavalvontaviestit Ahvenanmaan alueella ja Itämerellä toimiville Merivoimien joukoille antaisi Turun johtokeskus omalla radiokalustollaan. Ne toimijat, jotka haluaisivat saada ilmatilannekuvan tarkan ilmatilanneselosteen muodossa, voisivat liittyä johdin- tai suuntaradioyhteydellä lähimpään

²⁷⁹ Lukkarinen et al. (2008), s. 153–158.

²⁸⁰ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 17–18.

johtokeskukseen, ilmavalvonta-aluekeskukseen tai ilmavalvontatutka-asemaan sopimalla liittymisestä kyseisen ilmavalvontaelimen kanssa.²⁸¹

Lentopiirien johtokeskukset ja ilmavalvonta-aluekeskukset oli vuonna 1957 sijoitettu tai suunniteltu Puolustusvoimien johdon hyväksymiin paikkoihin. Johtokeskusten rakenteita ja toimintamalleja oli kehitetty noin vuosikymmenen ajan. Vuoreksen johtokeskus valmistui rakenteiden ja viestiyhteyksien osalta siten, että elokuussa 1958 voitiin pitää lentopiirin johtamisharjoitus Lounais-Suomen alueella. Tavoitteena oli tutkia ja kokeilla tutkailmavalvontaa sekä tutkiin perustuvan hävittäjätorjunnan johtamista vuoden 1959 ilmapuolustusharjoitusta silmällä pitäen.²⁸²

Vuoden 1959 loppuun mennessä Ilmavoimien suunnitelmat johtokeskusjärjestelmästä olivat hahmottuneet valmiiksi. Järjestelmästä tuli kolmiportainen; Ilmavoimien johtokeskus, alueelliset johtokeskukset ja paikalliset johtokeskukset. Johtokeskusten rakenne oli yhdenmukainen ja siihen kuului luolaan sijoitettu johtokeskustila laitteineen, VHF-lähetin- ja vastaanotinkeskus, HF-lähetin- ja vastaanotinkeskus sekä joissain tapauksissa VHF-suuntimo. Ilmavoimien johtokeskus suunniteltiin sijoitettavaksi Luonetjärvelle. Alueellisia, lentopiirien johtokeskuksia oli suunnitelmissa kuusi kappaletta: Tampere, Kuopio, Rovaniemi, Kauhava, Heinola ja Kajaani. Paikallisia johtokeskuksia oli suunnitelmissa kolme kappaletta: Helsinki, Turku ja Oulu.²⁸³

Ilmavoimien johtokeskuksen tehtävänä oli sodan ajan ilmavalvonnan ja lentotoiminnan johtaminen koko valtakunnan alueella. Alueellinen johtokeskus huolehtisi kyseisistä tehtävistä lentopiirin alueella. Paikallisten johtokeskusten päätehtävänä oli ilmapuolustustoimenpiteiden koordinoiminen ja johtaminen suurkohteiden alueella, minkä lisäksi niiden tuli kyetä hoitamaan tarvittaessa alueellisen johtokeskuksen tehtävät joko osittain tai kokonaan. Ilmavoimien johtokeskuksen ja alueellisten johtokeskusten pääasiallinen ero oli siinä, miten ilmatilannekuvaa muodostettiin. Ilmavoimien johtokeskus saisi kuvaa valmiina selosteena alueellisilta johtokeskuksilta, kun taas alueelliset johtokeskukset muodostaisivat ilmatilannekuvansa tutka- ja aisti-ilmavalvontaverkkojen avulla. Paikalliseen johtokeskukseen oli Ilmavoimien taholta sijoitettu yhtenäisen johdon alle johtopaikka sekä ilmavalvonta-aluekeskus, jotka normaalisti toimivat toisistaan erillään.²⁸⁴

²⁸¹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, Ilmavoimat/Optsto/OT 11b sal/19.12.1957, T 26862/6, KA, s. 18–19.

²⁸² Lehto (2012b), s. 138.

²⁸³ Lehto (2012b), s. 139; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 13, liite 1/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.9.1959, T 27828/3, KA.

²⁸⁴ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 13, liite 1/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.9.1959, T 27828/3, KA.

Rakentamisessa tärkeysjärjestyksessä ensimmäisinä olivat Tampere, Rovaniemi ja Kuopio. Ilmavoimien johtokeskuksen rakennustöitä ei vuonna 1959 ollut edes aloitettu. Sama tilanne oli Kuopion, Kauhavan, Oulun ja Helsingin johtokeskusten osalta. Tampereen johtokeskuksen valmistuttua 1958 käski ilmavoimien komentaja suunnitella ja toteuttaa sen ympärivuorokautisen toiminnan keskitetyn johtamisen paikkana. Ilmavoimien komentajan käskyllä johtokeskus aloitti toimintansa heinäkuussa 1960 Viestikeskus 3 -nimisenä²⁸⁵. Viestikeskuksen tehtävänä oli johtaa suoraan kaikkien Ilmavoimien tutka-asemien ilmavalvontaa, koota ilma-
valvontatiedot ja lähettää käsitellyt tiedot Ilmavoimien esikuntaan, Pääesikuntaan sekä Rajavartiolaitoksen esikuntaan. Ilmavalvontatietojen käsittely, koostaminen ja jakaminen oli edelleen melko hidasta, eikä reaaliaikaisesta, koostetusta ilmatilannekuvasta voitu puhua. Tutkat pystyivät edelleen valvomaan vain muutaman tunnin vuorokaudessa, eikä suoria puhelinyhteyksiä tutka-asemien ja viestikeskuksen välillä ollut.²⁸⁶

Johtokeskusten valmistuessa aloitettiin myös hävittäjätorjunnan johtamisen, eli taistelunjohtamisen harjoittelu tasokuvan perusteella. Toiminta alkoi Viestikeskus 3:ssa ja VRRVY -tutka-asemilla, mutta alkuvaiheessa se ei ollut kovin tehokasta. Ilmatilannekuva viestikeskuksessa oli viiveellinen ja epätarkka. Johtamista tutkanäytöltä ei osattu kunnolla ja päätoimintamuotona oli johtaa torjuja näköyhteyteen maalin kanssa, jonka jälkeen tapahtui torjuja vastaan maali -taisteluharjoitus. Tutkamittaaja tutka-asemalla välitti maalitiedon releohjatun puhelinjärjestelmän avulla johtokeskuksen tasolle tasopiirtäjälle. VRRVY:n korkeustieto saatiin hitaasti, jonka vuoksi koneiden korkeusporrastus jouduttiin määrittämään etukäteen ja niitä tarkistettiin radiolla torjunnan aikana.²⁸⁷

Lentokoneissa alettiin 1950-luvulla käyttää VHF-radioita, minkä vuoksi oli tarve luoda vastaava maaradioverkko, eli tukiasemaverkko. Vuosina 1952–1953 hankittiin aikaisemmin hankittujen radioiden lisäksi 10 kappaletta VHF-lentokoneradioita, jotka muutettiin maardiokäyttöön, sekä yksi VHF-kaksoisradiopuhelin. Näillä järjestelyillä saatiin muodostettua yhtenäinen maaradioverkosto, joka oli yhteensopiva myös siviili-ilmailun kanssa. VHF-maardiokalustoa hankittiin runsaasti koko 1950- ja 60-luvun ajan.²⁸⁸

Vuonna 1958 hankittiin VRRVI/VRRVY -tutkaverkon täydentämiseksi Italiasta 10 yhdysvaltalaista alkuperää olevaa, liikuteltavaa AN/TPS-1E -tutkaa. Tutka oli tarkoitettu lähivalvontaan ja ilmatorjunnan maalinosoitukseen. Tutkilla oli tarkoitus täydentää tutkavalvonnassa

²⁸⁵ Johtokeskus-nimeä ei haluttu käyttää, koska keskuksen todellinen rooli haluttiin pitää salassa.

²⁸⁶ Lehto (2012b), s. 139 ja 142; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 13, liite 2/Op- ja Inttsto/OT 11 sal/9.9.1959, T 27828/3, KA.

²⁸⁷ Lehto (2012b), s. 172–173.

²⁸⁸ Sama, s. 176.

olevia aukkoja sekä luoda liikkumiskykynsä avulla ilmavalvonnan painopiste. Tutka oli matalamman taajuusalueensa vuoksi VRRVI/VRRVY -kalustoa vähemmän herkkä sääilmiöille. Tutkan mittausetäisyys oli hyvissä olosuhteissa vaakasuunnassa 300 kilometriä ja pystysuunnassa viisi kilometriä.²⁸⁹

Vaikka tutkaverkko olikin 1950-luvun lopulla melko kattava, ei voitu puhua tehokkaasta ilmavalvonnasta tai tilannekuvan muodostamisesta. Keskitettyä johtamista ei ollut johtokeskusten ja viestiyhteyksien puuttumisen takia. Yhteydet tutka-asemille olivat tilaajavalintaisia, koska suoria yhteyksiä ei ollut – puhelinyhteyksien avaaminen saattoi kestää useita minuutteja. Yhteyksiä yritettiin varmentaa VR7-radiokalustolla, joka soveltui kuitenkin huonosti kyseiseen tarkoitukseen. Tästä syystä nähtiin välttämättömänä tutka-asemien liittäminen rakenteilla olevaan suuntaradioverkkoon. Tutka-asemien havainnot taltioitiin havaintopöytäkirjoihin sekä erillisinä piirroksina. Piirrokset ja havaintopöytäkirjat lähetettiin kerran kuukaudessa Ilmavoimien esikuntaan ja kiireellisissä tapauksissa heti havainnon jälkeen. Järjestelmä ei ollut reaaliaikainen, eikä havainnoilla ollut välitöntä vaikuttavuutta. Tutkien mittaustietoja käytettiin jälkikäteen, kun tapahtumia analysoitiin.²⁹⁰

Ilmavoimien esikunnan toukokuussa 1959 laatimassa muistiossa todettiin, että lähes kaikki ilmavalvonta-aluekeskukset jouduttaisiin perustettaessa sijoittamaan maanpäällisten rakennusten kellarikerroksiin. Tilojen suoja-aste oli yleisesti ottaen heikko. Lisäksi kyseisten paikkojen viestiyhteyksien aikaansaaminen olisi vaivalloista ja tulisi kalliiksi. Ilmavalvonta-aluekeskukset eivät olisi heti tarvittaessa toimintakuntoisia, koska sisärakenteet ja viestiyhteydet puutuivat. Keskeisimmät ilmavalvonta-aluekeskukset esitettiin sijoitettavaksi luolatiloihin. Keskusten sijoittamisessa olisi edullista tehdä yhteistyötä Posti- ja lennätinhallituksen kanssa, joka pyrki myös – uuteen väestönsuojelulakiin nojautuen – sijoittamaan keskeisiä laitteitaan luolatiloihin. Näin ainakin osa ilmavalvonta-aluekeskuksista voitaisiin jo rauhan aikana saattaa laitteiden ja rakenteiden puolesta valmiiksi ja ilmavalvonnan tarvitsemien kaukoyhteyksien järjestäminen olisi helppoa.²⁹¹

Tukeutumisjärjestelmä

Vuoden 1956 alussa Pori oli edelleen ainoa Ilmavoimien tukikohta, jossa oli suihkukoneille sopiva kestopäällysteinen kiitotie. VA- ja VT-kalusto oli sen takia kokonaisuudessaan keski-

²⁸⁹ Lehto (2012a), s. 99.

²⁹⁰ Lehto (2012a), s. 139; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 11/ivtsto/OT 12 sal/11.2.1958, T 26862/16, KA, s. 7–9.

²⁹¹ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 40/Op- ja Inttsto/16 sal/26.5.1959, T 27809/4, KA.

tetty 2. Lennostoon. VA-koneiden saapuessa kentän päällyste oli jo hyvin kulunut, eikä kestopäällysteen uusimiseen myönnetty määrärahoja. Talviaikaan suihkukoneita voitiin käyttää muillakin lentokentillä, mutta huollollisista syistä se ei ollut laajassa mittakaavassa tarkoituksenmukaista. Luonetjärven lentokentän kiitotie sai kestopäällysteen vuoden 1956 lopulla.²⁹²

Vuoden 1956 lokakuussa Ilmavoimien esikunta esitti jälleen puolustusministeriölle kiireisimmät lentokenttien rakennustarpeet kustannusarvioineen. Luonetjärven, Porin ja Kauhavan kenttien lisäksi esitettiin kunnostettaviksi suihkukoneille sopiviksi – tärkeysjärjestyksessä – Kuoreveden, Siikakankaan ja Utin lentokentät. Lisäksi pidettiin tärkeänä, että Kuopion, Kajaanin ja Rovaniemen kentille saataisiin suihkukoneille kelvollinen 2000 x 60 metrin kestopäällysteinen kiitotie.²⁹³

Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Heiskanen hyväksyi syyskuussa 1957 tapahtuneessa esittelyssä Ilmavoimien rauhan ajan kehittämissuunnitelman ”lennostojen sijoittamiseksi sekä ilmavalvonta- ja johtamisjärjestelmän saattamiseksi kokonaisuudessaan tyydyttävään valmiuteen”. Esityksessä hyväksyttiin toteutettavaksi lennostojen rauhan ajan sijoitukset seuraavasti:

- Pori, käsittäen Satakunnan lennoston sekä yhden 2-lentueisen hävittäjälentolaivueen,
- Luonetjärvi, käsittäen Hämeen lennoston esikunnan, yhden 3-lentueisen hävittäjälentolaivueen ja Ilmavoimien viestipataljoonan sekä
- Rissala, käsittäen Karjalan lennoston esikunnan ja kaksi 2-lentueista hävittäjälaivuetta.
- Malmille sijoitettaisiin siellä olevan yhteyslentueen lisäksi Luonetjärvellä olevat tiedustelulentue ja lentokuvakeskus.²⁹⁴
- Ilmavoimien ehdotusta neljännen lennoston perustamisesta Pohjois-Suomeen – sijoituspaikkoina alustavasti Rovaniemi ja Paltamo – ei hyväksytty.²⁹⁵

Puolustusministerille syyskuussa 1957 lähettämässä kirjeessään puolustusvoimain komentaja esitti, että kantalinnoitetun peruslentotukikohtaverkon luomiseksi ryhdyttäisiin kiireellisiin toimenpiteisiin, jotta kohtuullisen ajan puitteissa voitaisiin kahdeksalle lentokentälle saada

²⁹² Lukkarinen et al. (2008), s. 136.

²⁹³ Sama, s. 136–137.

²⁹⁴ Lukkarinen et al. (2008), s. 138; Pääesikunnan asiakirja nro 144, liite 1/Optsto/OT 11 sal/26.9.1957, T 27809/4, KA. Myöhemmin sijoitussuunnitelmaa muutettiin siten, että lentokuvakeskus jäi Luonetjärvelle ja tiedustelulentue siirrettiin Uttiin, jonne muodostettiin erillinen tiedustelu- ja kuljetuslentue. Porista päätettiin luopua rauhanajan tukikohtana joulukuussa 1959, mutta lopullinen siirto sai odottaa pitkään. Satakunnan lennosto oli tarkoitus siirtää kokonaisuudessaan Siikakankaalle, mutta se päättyi lopulta Pirkkalaan. Ilmavoimien viestipataljoona siirtyi Hämeenlinnasta Luonetjärvelle vasta vuonna 1962.

²⁹⁵ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 3/Op- ja lntsto/OT 11 sal/27.1.1957, T 27828/3, KA.

nykyaikaisia vaatimuksia vastaavat kiitoradat sekä kalliosuojat ainakin lentolaivueen tarpeita varten.²⁹⁶ Esitys liittyi Ilmavoimien pitkän aikavälin lentotukikohtasuunnitelmaan. Kyseiset kahdeksan lentotukikohtaa olivat Luonetjärvi, Siikakangas, Rissala, Utti, Rovaniemi, Palta-mo, Kauhava ja Kuorevesi. Lentotukikohtasuunnitelmassa näiden kahdeksan, jo rauhan ajan käyttöön suunnitellun päätukikohdan lisäksi suunniteltiin rakennettavan yhteensä 22 sodan ajan lentotukikohtaa, jotka miehittäisiin sodan aikana lentokenttäkomppanioilla. Lisäksi suunniteltiin käytettäväksi tilapäiskenttiä, joita olisivat siviililentokentät ja tilapäiskiitoteiksi rakennetut maantieosuudet.²⁹⁷

Puolustusvoimain komentajan päätöksen perusteella Ilmavoimien esikunta ryhtyi välittömästi laatimaan suunnitelmia ja tekemään esityksiä lähivuosien rakennustarpeesta lentokenttien kiitoteiden ja suojarakenteiden rakennustarpeista. Rakennettavaa oli paljon. Jokaisessa tukikohdassa oli kallioon louhittava yhden hävittäjälaivueen säilytys- ja huoltotilat. Henkilöstön asuinrakennuksia oli liian vähän tai ne puuttuivat kokonaan. Esimerkiksi Rissalan varuskunta olisi rakennettava kokonaan alusta alkaen. Esitykset kaikista rakennustöistä lähetettiin Pää-esikunnan huolto-osastolle joulukuussa 1957.²⁹⁸

Ilmavoimien esikunta muistutti jatkuvasti kaikkia mahdollisia osapuolia lentokenttien rakentamisen ja kiitoteiden kestopäällystämisen kiireellisyydestä suihkukonekaluston tullessa käyttöön. Kulkulaitosministeriölle lähetetyssä kirjelmässä korostettiin työllisyytteinä tehtävien kiitoteiden rakentamiseen käytettävän sepelin louhimista luolatiloiksi suunnitelluista kallioisista. Vuoden 1958 puoliväliin mennessä suihkukonekelpoisia kenttiä oli maassa vain neljä; Seutula, Luonetjärvi, Turku ja Oulu. Porin lentokentän kestopäällyste oli päässyt niin huonoon kuntoon, ettei sieltä voitu toimia suihkukoneilla. Suihkukonekelpoisiksi kentiksi oli lisäksi rakenteilla Rissalan, Tampereen, Vaasan, Maarianhaminan ja Kajaanin lentokentät. Kiitoratansa pituuden vuoksi talvella käyttökelpoisia lentokenttiä olivat Utin, Porin, Malmin, Joensuu ja Siikakankaan kentät. Taistelukoneiden ympärivuotiseen käyttöön soveltuvia kenttiä oli siis neljä, joista vain yksi – Luonetjärvi – soveltui Ilmavoimien tukikohdaksi. Huonoin tilanne oli Pohjois-Suomessa, jossa suihkukoneilla voitiin toimia vain Oulun kentältä. Vuoden 1959 lopulla oli ainakin osittain kestopäällystettyinä ja suihkukonekelpoisina Seutulan, Turun, Porin, Kuoreveden, Luonetjärven, Kuopion, Vaasan, Oulun ja Rovaniemen lentokentät.²⁹⁹

²⁹⁶ Lukkarinen et al. (2008), s. 139; Pääesikunnan asiakirja nro 182, liite 1/Optsto/16 sal/26.9.1957, T 27809/4, KA.

²⁹⁷ Pääesikunnan asiakirja nro 41/Iptsto/OT 12 sal/5.9.1957, T 26862/15, KA, s. 7–15.

²⁹⁸ Lukkarinen et al. (2008), s. 139.

²⁹⁹ Lukkarinen et al. (2008), s. 139–140 ja 180; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 13, liite 4/Op- ja lnttsto/OT 11 sal/9.9.1959, T 27828/3, KA.

Vaikka rakenteilla ollut lentokenttäverkosto kohottikin merkittäväällä tavalla Ilmavoimien toimintavalmiutta, ei se kokonaisuutena ollut Ilmavoimien kannalta paras mahdollinen. Suurin osa lentokentistä sijaitsi liian lähellä valtakunnan rajoja ja oli siten huonosti sopivia Ilmavoimien käyttöön sodan aikana. Ilmavoimien komentaja oli jo lentokenttäsuunnitelmien yhteydessä viitannut niihin mahdollisuuksiin, jotka tarjoutuivat valtakunnallisen maantierakennuksen yhteydessä. Tällöin voitaisiin suhteellisen pienin lisäkustannuksin saada aikaan tilapäisiä kiitoteitä, joihin voitaisiin sodan aikana muodostaa maantietukikohtia varsinkin silloin, kun vihollisen toiminta estäisi varsinaisten tukikohtien käytön.³⁰⁰

Ilmavoimien komentaja, kenraalimajuri Artola teki asiasta esityksen toukokuussa 1957 esittäen, että seuraavan vuoden kesänä voitaisiin Ilmavoimien esikunnan, Pääesikunnan pioneeri-osaston sekä tie- ja vesirakennushallituksen yhteistyönä tiedustella tilapäisille kiitoteille sopivia paikkoja ja sen perusteella esittää työkohteita seuraavan talvikauden työllisyysohjelmaan. Esityksen liitteenä oli piirros ehdotetusta päällystetystä maantiepätkästä sekä kartta tieosuuksista, joilta sopivia paikkoja voisi tiedustella. Pääesikunnan pioneeripäällikkö, kenraalimajuri Reino Arimo suhtautui esitykseen nuivasti ja piti idean toteuttamista taloudellisesti ja teknisesti epärealistisena.³⁰¹

Ilmavoimien komentaja ei lannistunut vastauksesta, ja lähetti helmikuussa 1958 pioneeripäällikölle tarkemmat suunnitelmat tilapäisten kiitoteiden rakentamisesta. Maantietukikohtien rakentamisen painopiste olisi lentokenttäverkoston aukkojen paikkaaminen Keski- ja Pohjois-Suomessa.³⁰² Tie- ja vesirakennushallitus suhtautui asiaan myötämielisesti. Tämän jälkeen hanke etenikin nopeasti. Valtioneuvosto teki päätöksen asiasta tammikuussa 1960. Käytännön suoritus toteutettaisiin siten, että tie- ja vesirakennushallituksen alaiset piiri-insinöörit neuvottelisivat hankkeista asianomaisten Ilmavoimien joukko-osastojen kanssa. Näin maantietukikohdat syntyivät aikanaan maanteiden valmistumisen myötä ilman suurempaa byrokratiaa.³⁰³

4.4 Kohti 1960-lukua

Maaliskuussa 1957 asetettiin jo puolustusrevision aikanaan esittämä puolustusneuvosto, joka toimi maanpuolustuksen korkeimpana neuvoa antavana ja suunnittelevana elimenä sekä tasavallan presidentin neuvottelukuntana valtakunnan puolustusta koskevissa asioissa. Sillä ei

³⁰⁰ Lukkarinen et al. (2008), s. 141; Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 38/Op- ja Inttsto/17 sal/18.5.1957, T 27809/3, KA.

³⁰¹ Lukkarinen et al. (2008), s. 141–142.

³⁰² Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 33/Op- ja Inttsto/16 sal/27.2.1958, T 27809/3, KA.

³⁰³ Lukkarinen et al. (2008), s. 141–142.

ollut päätösvaltaa, mutta silti upseerit olivat varmuuden vuoksi vähemmistössä. Puolustusneuvosto määritteli ensimmäisessä raportissaan vuonna 1958 maanpuolustuksen keskeisimmäksi tehtäväksi puolueettomuuden – eikä itsenäisyyden – puolustamisen. Näin korostettiin edelleen sitä, että oli pystyttävä puolustautumaan myös Neuvostoliiton hyökkäystä vastaan. Raportti kiinnitti huomiota myös Lapin avoimeen tilanteeseen, mikä lisäsi Suomen sotilaspoliittista haavoittuvuutta.³⁰⁴

Päeesikunnan laatima muistio ”Yleiskatsaus Suomen puolustuskykyyn” esiteltiin puolustusneuvostolle lokakuussa 1958. Muistion pohja oli pääosin sama, kuin presidentti Paasikivelle marraskuussa 1952 esitellyssä muistiossa.³⁰⁵ Yleiskatsauksessa todettiin, että Suomi ja Ruotsi sijaitsivat etupiirien rajavyöhykkeellä, mutta olivat sivussa ”ratkaisualueilta”. Kriisin alkuvaiheessa Yhdysvaltojen ilmavoimien ja kauko-ohjusten reitit kulkisivat Suomen ilmatilan läpi. Ydinsodan kulkua olisi vaikea ennustaa. Muistiossa käsiteltiin Suomelle Neuvostoliiton taholta mahdollisesti esitettäviä vaatimuksia eri tilanteissa. Sodan uhan aikana tärkeintä olisi yhteistyö ilmavalvonnan alalla, vakoilijoiden toiminnan estäminen, meripuolustus sekä Ahvenanmaan puolustus. Suomea voitaisiin painostaa sallimaan läpikulku Lapissa, ja Ruotsin mahdollisesti liittyessä länsivaltoihin joutuisi Suomi erityisesti huolehtimaan länsirajan puolustamisesta. Muussa tapauksessa Neuvostoliitto miehittäisi Suomen.³⁰⁶

1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa katsottiin puolueettomuusvartioinnin painopisteen olevan Pohjois-Suomessa, johtuen lähinnä Naton pommikoneiden lentoreiteistä sekä Lapin sijainnista Naton ja Neuvostoliiton maa-alueiden välissä. YYA-sopimuksen vaatimusten täyttämisen näkökulmasta ongelmana oli Lapissa vallitseva joukkotyhjiö. Puolustusneuvosto hyväksyi vuonna 1958 Pohjanmaan jääkäripataljoonan siirron Vaasasta Sodankylään. Hämeen lennosto laati vuonna 1960 Ilmavoimien esikunnan käskyyn perustuvan kattavan suunnitelman puolueettomuusvartioinnin tehostamiseksi Pohjois-Suomen alueella. Päämääränä oli ilmavalvonnan ja taistelunjohdon järjestelyillä sekä lentoyksiköiden nopealla ja tehtävän mukaisella uudelleenryhmittämisellä luoda edellytykset estää valtakunnan ilmatilaan kohdistuvat loukkaukset Pohjois-Suomen alueella. Oletuksena oli, että vihollisen toiminta tapahtuisi alkuvaiheessa yli 10 kilometrissä ja Ruotsi pysyisi puolueettomana.³⁰⁷

Länsi-Saksan liittyminen Natoon siirsi kylmän sodan painopistettä Itämerelle. NATO ryhtyi 1957 tutkimaan Pohjois-Saksan puolustusjärjestelyitä, joiden tarkoituksena oli yhdistää

³⁰⁴ Tarkka (1992), s. 49; Lukkarinen et al. (2008), s. 123.

³⁰⁵ Katso s. 30.

³⁰⁶ Visuri (1994), s. 154–155.

³⁰⁷ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 9/Optsto/OT 11 sal/12.12.1960, T 26862/19, KA; Visuri (1994), s. 169.

Schleswig-Holsteinin ja Tanskan puolustus. Neuvostoliitto protestoi suunnitelmia voimakkaasti Tanskalle, ja varoitteli myös Länsi-Saksan vaikutusvallan kasvusta Itämerellä. Pohjoisen Itämeren puolustussuunnitelmat sekä mahdollinen Naton ydinaseiden sijoittaminen Tanskaan ja Norjaan saivat tasavallan presidentti, U.K. Kekkonen huolestumaan YYA-sopimuksen mukaisen sotilaallisen konsultaation aloittamisesta Neuvostoliiton ja Suomen välillä.³⁰⁸

Elokuussa 1958 kamppailu Suomen sisä- ja ulkopoliittisesta suunnasta aiheutti ”yöpakkasina” tunnetun ajanjakson. Yöpakkasten taustalla oli lähinnä Neuvostoliiton tyytymättömyys Fa-gerholmin kolmannen hallituksen kokoonpanoon, jonka se katsoi edustavan liiaksi oikeistolaisia tai ”neuvostovastaisia” näkemyksiä. Neuvostoliiton painostus oli taloudellista ja poliittista. Painostus johti lopulta hallituksen eroon joulukuussa 1958. Yöpakkaskriisi ratkesi Kekkonen Leningradiin tammikuussa 1959 tekemän vierailun aikana, jolloin Hruštšev normalisoi suhteet Suomeen. Berliinin marraskuussa 1958 kiristynyt poliittinen tilanne saattoi myös edesauttaa yöpakkaskriisin laukeamista. Hruštševille oli edullisempaa hoitaa Suomea koskevat asiat pois päiväjärjestyksestä tärkeämpien asioiden tieltä.³⁰⁹

Yöpakkaskriisillä oli myös sotilaspoliittinen sivujuonne. Suomi oli aikaisemmin ilmoittanut ostavansa sotamateriaalia lännestä perushankintaohjelman puitteissa. Hruštšev muistutti, että myös Neuvostoliitto myy asemateriaalia. Asekauppojen käsittely Leningradissa ei ollut sattumaa. Myös puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Heiskanen piti idästä tehtyjä materiaalihankintoja monella tapaa edullisina.³¹⁰ Leningradin tapaamisessa luotiin osaltaan pohjaa Suomen sotamateriaalin hankintapolitiikalle, jossa pyrittiin tasapainottamaan lännestä ja idästä tapahtuvia hankintoja.

Amerikkalaisen U-2 -tiedustelukoneen alasampumisen Neuvostoliitossa keväällä 1960 jälkeen myös Suomen ilmavalvontakyky joutui tarkkailun kohteeksi. Silloiset tutkat ulottuivat havaintokyvyltään vain noin 12 kilometrin³¹¹ korkeuteen, joten niillä ei ollut juuri merkitystä strategisten pommitus- ja tiedustelulentojen valvonnassa. Puolustusneuvosto hyväksyi nopeutetun suunnitelman kolmen suurkantamatutkan hankkimiseksi lokakuussa 1960.³¹² Tutkat hankittiin Englannista ja ne saapuivat Suomeen keväällä 1962.³¹³ Suurkantamatutkat sijoitettiin uusien johtokeskusten yhteyteen Tampereelle, Kuopioon ja Rovaniemelle. Suurkantamatutkan myötä alkoi ilmatilannekuvan muodostamisen kannalta uusi aikakausi. Uusi tutka mahdollisti ympä-

³⁰⁸ Tarkka (1992), s. 62–67.

³⁰⁹ Sama.

³¹⁰ Sama.

³¹¹ Lockheed U-2:n lakikorkeus on lähes 26 kilometriä (85 000 jalkaa).

³¹² Visuri (1994), s. 174.

³¹³ Tutkien kantama oli jopa 600 kilometriä ja korkeussuunnassa 30 kilometriä.

rivuorokautisen valvonnan aloittamisen huhtikuussa 1966, jonka keskeyttivät vain lyhyet päivittäiset huoltokatkokset.³¹⁴

Berliinin hallintaan liittyen Neuvostoliitto vaati Hruštševin johdolla, että Itä-Saksan kanssa olisi aikaansaattava rauhansopimus ja sen myötä Länsi-Berliini olisi muutettava vapaakaupungiksi. Tämä tarkoitti käytännössä Itä-Saksan tunnustamista. Kriisi huipentui elokuussa 1961, kun kaupungin väliselle rajalinjalle yllättäen rakennettiin kaiken liikenteen estävä muuri. Kansainvälinen poliittinen tilanne oli erittäin jännittynyt ja Suomessakin tilannetta pidettiin vakavana. Lokakuussa 1961 Neuvostoliitto jätti Suomelle nootin, jossa se esitti neuvotteluja YYA-sopimuksen sotilaallisten artiklojen perusteella. Nootissa viitattiin saksalaisen militarismien ja revanssihengen elpymiseen, joka muodostaisi ”suoranaisen vaaran myös Suomelle”.³¹⁵

Neuvostoliiton ja Suomen ulkoministerien välisessä neuvottelussa marraskuussa 1961 todettiin, että nootissa mainittujen perustelujen nojalla on maiden välillä välittömästi ryhdyttävä sotilaallisiin neuvotteluihin. Sittemmin Neuvostoliitto kuitenkin katsoi, etteivät neuvottelut ole välttämättä tarpeen, mikäli se saisi varmuuden siitä, että Suomen ulkopoliittinen suuntaus jatkuisi ennallaan, eikä mikään tulisi ehkäisemään ”Suomen ja Neuvostoliiton ystävällisten suhteiden kehitystä”. Ilmeni, että pääkysymys nootissa olikin Suomen lähestyvät presidentinvaalit, joissa Neuvostoliitto halusi varmistaa presidentti Kekkonen virkakauden jatkumisen. Tosin näkemykset nootin todellisista syistä vaihtelevat. Hieman myöhemmin Kekkonen matkusti Neuvostoliittoon neuvottelemaan nootista Hruštševin kanssa. Neuvotteluiden tuloksena kriisi laukesi, ja Neuvostoliitto luopui vaatimuksistaan konsultaatioiden osalta.³¹⁶

Suomen sotilasjohto, jolla ei ollut kriisin aikaan tietoa Neuvostoliiton todellisista tarkoituseristä, näki tilanteen kausaalisen seurauksena tiedossa olleista Suomen puolustuskyvyn heikkouksista, varsinkin kun nootti sisälsi vahvaa sotilaallista retoriikkaa. Puolustusvoimien johto pyrki aikaansaamaan kiireisiä toimia puolustusvalmiuden kohottamiseksi. Myös puolustusministeriössä oltiin puolustusvalmiuden – varsinkin ilmapuolustuksen osalta – pikaisen kehittämisen kannalla. Noottikriisin käsittelyssä valtiojohdon toimenpiteet materiaalsen valmiuden kohottamiseksi olivat kuitenkin pidättyväisiä. Pääesikunta jätti tasavallan presidentille muistion ennen hänen matkaansa Neuvostoliittoon, jossa korostettiin Puolustusvoimien materiaalisia puutteita. Materiaalitalanteen näkyvällä kohentamisella oli tarkoitus osoittaa Suomen pyrkimykset vastata itse YYA-sopimuksen velvoitteista. Matkan jälkeen tapaamisessaan puolus-

³¹⁴ Lehto (2012a), s. 100–101; Lehto (2012b), s. 142.

³¹⁵ Lukkarinen et al. (2008), s. 196–197.

³¹⁶ Sama.

tusvoimain komentajan, jalkaväenkenraali Simeliuksen kanssa Kekkonen kuitenkin sivuutti puolustusmateriaalikysymykset kokonaan.³¹⁷

Myöhemmin joulukuussa 1961 presidentti Kekkonen sanoi, että puolustushankintojen osalta lisäbudjetti ei tule kysymykseen, mutta Neuvostoliiton tarjoaman tavaraluoton turvin tapahtuvista hankinnoista voidaan keskustella. Ministeri Ahti Karjalainen ehdotti luoton suuruudeksi 10–12 miljardia markkaa. Myöhemmissä neuvotteluissa tavaraluoton käyttömahdollisuus vahvistui. Nyt hankintaohjelmaan tulivat mukaan myös uusinta mallia olevat torjuntahävittäjät, joiden hankintaa ei vielä aikaisemmin pidetty realistisena. Ongelmaksi muodostui Pariisin rauhansopimuksen asettamat rajoitteet ohjusaseistukselle. Vuoden 1961 lopulla syntyi lopulta päätös ajanmukaisten hävittäjäkoneiden hankinnasta ja samalla herätettiin ajatus rauhansopimukseen kirjatun ohjuspykälän poistamiseen tähtääviin toimiin ryhtymisestä. Viimeistään vuosikymmenen alun tapahtumat osoittivat, että Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuus edellyttäisi puolustusmateriaalin nykyaikaistamista sekä puolustusvalmiuden tehostamista.³¹⁸ Noottikriisin myötävaikutuksella saatiin Ilmavoimille vihdoin hankittua suorituskykyistä valvonta- ja hävittäjäkalustoa.

Hankittava hävittäjätyyppi sekä siihen kuuluvat ohjukset olivat alkuvaiheessa pitkään erilaisen neuvottelujen kohteina. Neuvostoliitto oli aikaisemmin tarjonnut suoritusarvoiltaan heikompa MiG-19:ta, jossa ei ollut ohjusaseistusta. Suomalaiset olivat myös käyneet tutustumassa Ruotsissa Saab Draken -hävittäjään sekä Ranskassa Mirage III -hävittäjään. Juuri ennen noottikriisiä Neuvostoliitto oli kuitenkin tarjonnut myytäväksi myös kehittyneempää MiG-21 F13 -hävittäjätyyppiä. Presidentti Kekkonen myönnettyä tavaraluoton turvin tapahtuviin hankintoihin, päätettiin MiG-21 -hankinnasta nopeassa aikataulussa. Koneiden hankinta sisällytettiin vuoden 1962 tavaraluotto-ohjelmaan.³¹⁹

Koneita toimitettiin yhteensä 21 kappaletta ilmataisteluhajuksineen, kun lokakuussa 1962 Iso-Britannia ja muut Pariisin rauhansopimuksen allekirjoittajavaltiot näyttivät vihreää valoa ohjustulkinnalle. Ilmatorjuntaohjuskysymys jäi tosin vielä avoimeksi poliittisten ristiriitojen takia, ja ensimmäiset ilmatorjuntaohjukset hankittiin Suomeen vasta 1970-luvun jälkipuoliskolla. Uudet hävittäjäkoneet toimitettiin vuoden 1963 aikana. Hankinnan nopea aikataulu aiheutti suuria haasteita Ilmavoimille henkilöstö- ja toimintaresursseille.³²⁰ MiG-21 -hävittäjää

³¹⁷ Lukkarinen et al. (2008), s. 197–198; Tarkka (1992), s. 92–94.

³¹⁸ Lukkarinen et al. (2008), s. 199–200 ja 208.

³¹⁹ Sama, s. 208–214.

³²⁰ Sama.

voidaan pitää ensimmäisenä modernina ja suorituskyykyisenä hävittäjätyyppinä Ilmavoimissa toisen maailmansodan jälkeen.

Päivitetty väestönsuojelulaki annettiin vuonna 1958. Laki velvoitti rakentamaan suojatiloja ja järjestämään koulutusta. Pohjana olleessa uhkakuvassa oli nähtävissä voimakas toisen maailmansodan vaikutus, eikä ydinsodan aiheuttamaa kaukolaskeumaa otettu riittävästi huomioon. Puolustusneuvoston suosituksesta toukokuussa 1959 annetussa väestönsuojeluasetuksessa määrättiin valmistelujen käytännön suorituksesta. Uutena tehtävänä oli luoda säteilynvalvontaverkko ja kehittää muutenkin ydinsäteilyltä suojautumista.³²¹

Puolustuslaitosasetuksessa vuonna 1960 säädettiin Puolustusvoimiin kuuluviksi Puolustuslaitos ja Rajavartiolaitos. Puolustusvoimien rauhan ajan tehtäviksi määrättiin kansan puolustusvalmiuden edistäminen sotilaskoulutusta antamalla sekä harjoittamalla ruumiillista kuntoisuutta ja maanpuolustustahtoa kohottavaa toimintaa, valmistautuminen muutoinkin valtakunnan puolustamiseen ja puolueettomuuden suojaamiseen, laillisen yhteiskuntajärjestyksen puolustaminen sekä osallistuminen yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseen siten kuin siitä erikseen on säädetty. Puolustusvoimien sodan ajan tehtävät jäivät odottamaan vahvistamistaan vielä kahdeksi vuodeksi, eikä niitä silloinkaan kirjattu lakiin. Puolustusneuvosto antoi Puolustusvoimille vuonna 1962 vain ohjeelliset tehtävät puolueettomuuden suojaamisen ja sodan ajan varalle.³²²

Puolustuslaitosasetus aiheutti huomattavia muutoksia Pääesikunnan organisaatiossa, mutta Pääesikunnan tehtävät, eli toimiminen puolustusvoimain komentajan esikuntana sekä puolustusministeriön alaisena keskusvirastona, säilyivät ennallaan. Pääesikunnasta lakkautettiin meripuolustusosasto, ilmapuolustusosasto sekä meripuolustuksen ja ilmapuolustuksen tarkastajien virat. Samalla perustettiin ilmatorjunnan tarkastajan virka. Ilmavoimien komentajien ja ilmapuolustuksen tarkastajien välillä ilmeni erimielisyyksiä koko 1950-luvun ajan, varsinkin kenraalimajuri Ehrnroothin toimiessa ilmapuolustuksen tarkastajana. Ilmatorjunta-aselajin edustajat kritisoivat ilmapuolustusosaston lakkauttamista sillä, että se heikensi Ilmavoimien ja ilmatorjuntajoukkojen yhteistyötä. Ilmavoimien johdossa Pääesikunnan ilmapuolustusosaston ja ilmapuolustuksen tarkastajan viran olemassaolo oli nähty osin johtosuhteita, operatiivista suunnittelua sekä Ilmavoimien kehittämistä sekavoittavana tekijänä.³²³

---

³²¹ Visuri (1994), s. 161.

³²² Sama, s. 162.

³²³ Sytjö et al. (2006), s. 250, 374–375 ja 400–401.

Suomen sotilaallisiksi vastuualueiksi muodostettiin heinäkuusta 1966 alkaen sotilasläänit, joiden rajat tarkastettiin siviilialuehallintojakoa vastaaviksi siten, että kukin sotilaslääni käsitti pääsääntöisesti kaksi siviililääniä. Neliportaisesta Pääesikunta–maanpuolustusalue–sotilaslääni–sotilaspiiri -johtamisrakenteesta siirryttiin kolmiportaiseen Pääesikunta–sotilaslääni–sotilaspiiri -johtamisrakenteeseen. Sotilaspiirien tehtävät, lukumäärä ja rajat säilytettiin, vaikka niiden alistussuhteissa tapahtui muutoksia. Ilmavoimien jo vakiintuneeseen lennostonjärjestelmään ei tehty merkittäviä muutoksia. Maa oli jaettu lennostoittain kolmeen *ilmapuolustusalueeseen*, joiden alueella rauhan ja sodan aikana ilmapuolustuksesta vastasi lennoston komentaja. Hallintojaon muutoksen myötä myös *Valpuri* päivitettiin. Uusi operatiivinen käsky sai peitenimekseen ”15”, jossa käskettiin puolustuksen toteuttaminen alueittain. Tarkoituksena oli ulottaa alueellisuuden periaate myös taktiikkaan ja taistelutoimintaan.³²⁴

---

³²⁴ Sytjö et al. (2006), s. 461–462; Lukkarinen et al. (2008), s. 216.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Perusta Puolustusvoimien ja Ilmavoimien alueelliselle puolustusratkaisulle luotiin 1940-luvun lopulla, lähinnä puolustusrevision työn tuloksena. Alueelliseen puolustukseen siirtymisen päätekijöinä voidaan nähdä yllätysuhka, sotatoimien suuri liikkuvuus sekä vaatimus eri puolustushaarojen joukkojen joustavasta keskittämisestä ja käytöstä eri painopistesuunnissa. Oli varauduttava toimimaan sekä lännessä että idässä, ja kyettävä erityisesti osoittamaan Neuvostoliitolle selkeä pyrkimys YYA-sopimuksen velvoitteiden täyttämiseksi. Kenties juuri Neuvostoliiton sotilaallinen ”avunanto” koettiin suurimmaksi uhaksi, eikä niinkään länsivaltojen hyökkäys. Ilmapuolustuksen rooli velvoitteiden täyttämässä oli keskeinen. Paasikiven ja Kekkonen linjan mukaisesti Suomi pysyttelisi puolueettomana kaikissa tilanteissa ja olisi valmis myös puolustamaan puolueettomuuttaan. Todellisuudessa puolustusvalmiuteen liittyvät näkemuserot olivat suuria Puolustusvoimien johdon ja poliittisen johdon välillä.

Puolustusrevision hahmottelemat uhkamallit, joihin 1950-luvun puolustussuunnitelmat perustuivat, säilyivät samansuuntaisina koko 1950-luvun ajan, pois lukien Porkkalan vuokra-alueen luovuttamisesta aiheutuneet muutokset sekä 1950-luvun jälkipuoliskon muuttuneet arviot länsivaltojen todellisesta kyvystä toteuttaa laajamittaisia sotatoimia Pohjois-Itämeren alueella. Ulkopolitiikalla oli vahva vaikutus virallisiin uhkamalleihin ja niihin perustuviin puolustussuunnitelmiin. Oli pystyttävä tarvittaessa osoittamaan Neuvostoliitolle Suomen olevan valmistautunut Naton hyökkäyksen torjumiseen tai Suomen alueen hyväksikäyttöön Neuvostoliittoa vastaan. Uhkamalleja tai puolustussuunnitelmia ei tietävästi missään vaiheessa esitelty Neuvostoliitolle, mutta siihen varauduttiin mahdollisten sotilaallisten konsultaatioiden yhteydessä.

1950-luvun lopulla myös Neuvostoliiton mahdolliseen toimintaan Suomea vastaan idän ja lännen välisessä konfliktissa otettiin selkeämmin kantaa. Ainoastaan Neuvostoliiton katsottiin muodostavan todellisen sotilaallisen uhan Suomea kohtaan nopeassa tilannekehityksessä. Länsivaltojen osalta suurimman uhan muodosti strategisten ilmavoimien toiminta Suomen ilmatilassa. Virallisia puolustussuunnitelmia pelkästään Neuvostoliiton muodostamaa uhkaa vastaan ei laadittu, vaan mahdollinen varautuminen tapahtui epävirallisesti hyvin rajatun pinnan sisällä.

1950-luvulla laaditut laajamittaiset puolustussuunnitelmat eivät olleet Ilmavoimien materiaali-tilanteen tai liikekannallepanojärjestelmän näkökulmasta realistisia. Ne eivät vastanneet todellisia toimintamahdollisuuksia, edes lähitulevaisuudessa. Puolustussuunnitelmat toimivatkin

mahdollisen sotilaspoliittisen merkityksensä ohella lähinnä kehittämissuunnitelmina tai ”visioina” siitä, millainen Ilmavoimat olisi tavoitetilassa ja miten sitä käytettäisiin sodan aikana. Ilmavoimien valmiuden saattaminen suunnitelmien edellyttämään tilaan olisi vaatinut pitkällä aikavälillä todella mittavia taloudellisia panostuksia. Kattavia liikekannallepanovalmisteluita ei kyetty 1950-luvulla tekemään, johtuen poliittisen johdon asettamista kielloista ja rajoitteista. Materiaalinen valmius Puolustusvoimissa oli yleisesti ottaen heikolla tasolla, varsinkin Ilmavoimien osalta.

Sotilaallisesta näkökulmasta Ilmavoimat ei kyennyt osoittamaan uskottavaa puolustusvalmiutta 1950-luvulla. Uhkakuvana oli suurvallan tai sotilasliittouman laajamittainen hyökkäys, käytännössä toisen maailmansodan periaatteita mukailen, mutta modernimmalla kalustolla ja ydinaseilla varustettuna. Sodan ajan suunnitelmissa vaadittavan kaluston määrä ja tehtävät oli mitoitettu tämän uhkamallin mukaisesti. Ilmavoimien TSA-kokoonpanoissa perustettavien hävittäjälaivueiden määrä oli utopistinen sodan ajan suunnitelmissa. *Valpurissa* perustettavien hävittäjälaivueiden määrää pienennettiin kuudestatoista yhteentoista, mutta määrää voidaan pitää silti Suomen oloissa täysin epärealistisena. Ruotsin voimakas varustautuminen sekä vahva ilma-ase todennäköisesti vaikuttivat myös Ilmavoimien suunnitelmiin, olihan Ruotsi jokseenkin samankaltaisessa sotilaspoliittisessa asemassa kuin Suomi.

Erittäin niukoista resursseista huolimatta Ilmavoimissa pyrittiin 1950-luvulla laadukkaaseen ja ajanmukaiseen operatiiviseen, sekä materiaalisen valmiuden kohentamiseen tähtäävään suunnitteluun. Ilmavoimilla oli selkeä käsitys kehittämisen suuntaviivoista, mutta varojen puute ja sotamateriaalin jatkuva kallistuminen johtivat 1950-luvulla hitaaseen kehitykseen Ilmavoimissa. Ilmavoimissa määrärahojen käytön painopiste 1950-luvulla oli ilmavalvonnassa, johtamisjärjestelmissä ja tukikohtaverkossa, mutta niihinkään ei riittänyt kunnolla varoja. Ilmavoimissa korostettiin riittävän valmiuden saavuttamista jo rauhan aikana, mikä ei toteutunut. Suorituskykyisten hävittäjäkoneiden hankinta viivästyi aina 1960-luvun alkupuolelle.

Puolustusvoimissa 1950-luvulla kehittämisen painopiste oli tosiasiaassa Maavoimissa, johtuen lähinnä taloudellisista realiteeteista. Kehittämisen painopisteen luominen ilmapuolustukseen olisi vaatinut valtavasti lisäresursseja, johtuen ilmapuolustukseen liittyvän sotamateriaalin suhteellisesta kalleudesta, eikä näin ollen ollut Suomen taloudellisessa tilanteessa realistista. Ilmeisesti maa- ja rannikkopuolustuksella katsottiin pystyttävän täyttämään välttämättä YYA-sopimuksen keskeiset ehdot, heikosta ilmapuolustuksesta huolimatta, tai ainakin tämä nähtiin parempana vaihtoehtona kuin mittavat panostukset Ilmavoimiin muiden puolustushaarojen kustannuksella.

Maavoimien vastualuejako pysyi suhteellisen muuttumattomana vuodesta 1952 eteenpäin aina 1960-luvun puoliväliin saakka. Sekä *Polttoainehankinnassa* että *Valpurissa* oli Puolustusvoimien tehtäväksi määritetty sisäisen turvallisuuden ylläpito, puolueettomuuden turvaaminen ja valtakunnan puolustaminen. 1950-luvun jälkipuoliskolla tehtävät oli kuitenkin selkeämmin eritelty eri operatiivisten käskyjen alle; sisäisen turvallisuuden ylläpito käsiteltiin *Satasessa*, puolueettomuuden suojaaminen *Puvassa* ja valtakunnan puolustaminen *Valpurissa*.

Molemmissa laajoissa puolustussuunnitelmissa maapuolustus perusti puolustusvyöhykkeisiin, mutta *Valpurissa* Sisä-Suomen maanpuolustusalue ei enää yksin vastannut puolustuksesta valtakunnan ydinalueilla, vaan kaikki maanpuolustusalueet valmistautuisivat käyttämään joukkojaan koko alueensa syvyydessä. *Valpurissa* suojajoukoille oli annettu selkeämmät tehtävät liikekannallepanon ja keskityskuljetusten suojaamiseksi, myös ilmatorjunnan osalta. Perustettavien suojajoukkojen määrää oli myös kohtuullistettu. Merivoimien osalta aluejärjestelmä ja sodan ajan tehtävät pysyivät jokseenkin samoina. Ahvenanmaan ja Saaristomeren suojaaminen oli keskiössä. *Valpurissa* korostettiin myös kauppamerenkulun suojaamista.

Valtakunnallisiin puolustussuunnitelmiin liittyvät Ilmavoimien suunnitelmat 1950-luvulla eivät olleet niin sidottuja esitettyihin uhkamalleihin kuin Maavoimien suunnitelmat. Ilmavalvonnalla oli katettava koko maa. Hävittäjätorjunnan ja tiedustelun painopistettä oli kyettävä muuttamaan joustavasti tilannekehityksen mukaisesti. Ilmavoimien alueellinen järjestelmä muuttui 1950-luvun alun neljästä lentopiirin vastuualueesta 1950-luvun lopun kolmen lennoston ja kuuden lentopiirin vastuualueeseen. Rauhan ajan valmistelut ja puolueettomuuden suojaaminen tapahtuisi lennostoittain, ja valmiutta kohotettaessa lennostot jaettaisiin kahteen lentopiiriin, jolloin perustettaisiin myös lentopiirien esikunnat ja johtokeskukset. Lentopiirien tarkoituksena oli muodostaa johtamisen ja ilmavalvonnan osalta sekä toiminnallinen että varmentava alayksikkö lennostolleen. Pian 1960-luvulla alettiin lennostojen sisällä puhua pääjohtokeskuksista ja apujohtokeskuksista, jolloin tämä ajattelu konkretisoitui edelleen.

Valpurissa kuvattu alueellinen järjestelmä oli periaatteessa monimutkaisempi, mutta se koettiin käytännön syistä, lähinnä johtamisen, valvonnan ja viestijärjestelyiden kannalta paremmaksi, jopa välttämättömäksi. 1960-luvulla tämä kolmen lennoston ja pääjohtokeskuksen malli vakiintui käyttöön Ilmavoimissa. Ilmavoimien sodan ajan vahvuus säilyi jokseenkin muuttumattomana koko 1950-luvun ajan ja merkittävimmät päivitykset perustamistehtävälueeteloon liittyivät aluejärjestelmän muutokseen sekä hävittäjälaivueiden vähentämiseen.

Polttoainehankinnan mukaan Ilmasotakoulu vastasi puolustusvalmisteluista Pohjois-suomen lentopiirin alueella ja 3. Lennosto valmistautuisi alistamaan Pohjois-Suomen lentopiirille hävittäjäyksiköitä. Vuoden 1955 T-kokoonpanosuunnitelmassa ja *Valpurissa* Pohjois-Suomen ilmapuolustuksen suunnittelu- ja toteutusvastuu oli siirretty Hämeen lennostolle, eli entiselle 1. Lennostolle. Ratkaisua voidaan pitää hyvänä Pohjois-Suomen alueen ilmapuolustuksen keskeisen merkityksen kannalta.

Ilmavoimien tehtävät säilyivät puolustussuunnitelmissa samansuuntaisina koko 1950-luvun ajan, mutta *Valpurissa* Ilmavoimille annettiin enemmän tehtäviä liittyen muiden puolustushaarojen tukemiseen. *Polttoainehankinnassa* esitettiin melko ehdottomasti, että Ilmavoimien tehtävänä olisi ”torjua Suomen aluetta vastaan kohdistuvat lentohyökkäykset”, kun taas *Valpurissa* puhuttiin ”osallistumisesta valtakunnan ilmapuolustukseen suorittamalla hävittäjätorjuntaa alueellisesti”. *Valpurissa* myös mainittiin, että Ilmavoimat suorittaisi lentotehtävänsä käytettävissään olevan lentokaluston puitteissa. Sanamuodot olivat siis lieventyneet, johtuen käytännön realiteeteista. *Valpurissa* oli myös Ilmavoimien osalta selkeästi käsketty toiminta suojajoukkovaiheessa, jolloin painopiste olisi ilmavalvonnassa, lentotiedustelussa ja joukko-keskitysten suojaamisessa. Kokonaisuutena *Valpuria* voidaan pitää laadukkaampana, yksityiskohtaisempaan ja realistisempaan suunnitelmana kuin *Polttoainehankintaa*.

Sekä *Polttoainehankinnassa* että *Valpurissa* hävittäjätorjunnan keskeisenä tehtävänä nähtiin suurimpien asutuskeskusten, teollisuusalueiden, voimalaitosten ja rautatiestön solmukohtien suojaaminen sekä merialueiden tiedustelu ja merikuljetusten suojaaminen. *Polttoainehankinnassa* puolustushaarojen yhteistoiminnan kannalta merkittävimäksi tehtäväksi kerrotaan osallistuminen maihinnousun torjuntaan lounaisen rannikon ja Ahvenanmaan alueella. *Valpurissa* taas mainitaan lentotiedustelun osalta, että sitä olisi kyettävä ulottamaan syvälle vihollisen selustaan, jopa 500 kilometrin syvyyteen saakka. Puolustushaarojen yhteistoiminnan kannalta keskeistä olisi tukea ratkaisutaisteluita hyökkäämällä vihollisen panssarijoukkoja, tykistöasemia, ryhmitysalueita, huoltokeskuksia ja maihinnousujoukkoja vastaan. Tehtäviksi oli määritetty myös laskuvarjopartioiden kuljettaminen ja sissitoiminnan tukeminen. *Valpurissa* Ilmavoimien tehtävien painopiste oli siis siirtynyt enemmän maihinnousun torjunnasta maa-
hyökkäyksen torjuntaan, joka viittaa selkeästi idän suuntaan ja Neuvostoliiton muodostamaan uhkaan.

1950-luvulla Ilmavoimien käytössä olevat konetyypit soveltuivat heikosti operatiivisissa käskyissä annettuihin tehtäviin. MT-kalusto oli jo 1950-luvun alussa vanhentunutta. VA- ja VT-

kalusto oli myös hävittäjätorjuntaan vanhentunutta ja soveltui lähinnä koulutus- ja rynnäkkötehtäviin. Gnatit kärsivät ”lastentaudeista” ja lyhyestä toiminta-ajasta, eikä niillä kyetty yliaanitorjuntoihin korkealla tai tiedusteluun syvällä vihollisen selustassa. Varsinkin 1950-luvun jälkipuoliskolla alkoi jo olla voimakas tarve suorituskykyisille yliaanihävittäjille. Vuoden 1959 lopulla oli käytössä vasta 7 Gnat-hävittäjää. Perustamistehtäväluettelon mukaisista 11 hävittäjälaivueesta ei olisi voitu varustaa edes yhtä kokonaista laivuetta etulinjan taistelukäyttöön soveltuvilla hävittäjillä. Hävittäjien hankkimista nopeutetulla aikataululla kriisitilanteen jo alettua ei voida pitää realistisena vaihtoehtona. Sotavalmiita ohjaajia ei ollut reservissä käytännössä ollenkaan. Koko 1950-luvun ajan koulutuksen rasitteena oli suihkukoneiden, erityisesti etulinjan sotakoneiden ja kouluttavan henkilökunnan puute.

Polttoainehankinnassa ilmavalvonnan tehtävänä oli valvoa valtakunnan ilmatilaa sekä välittää ilmavalvontatiedot kaikille niitä tarvitseville. *Valpurissa* tehtävät oli määritetty yksityiskohteisemmin ja edellä mainittujen lisäksi tehtävänä oli ydinräjähteiden käytön yhteydessä syntyvien radioaktiivisten pilvien ja laskeumien valvonta sekä osallistuminen maatahystykseen ja merivalvontaan. *Polttoainehankinnassa* ilmavalvontatietojen jakelusta vastasivat ilmavalvonta-aluekeskukset ja hävittäjäyksiköiden johtaminen tapahtui erillisten taistelunjohtokeskusten sekä niitä täydentävien johtoelimien toimesta.

Valpurissa ilmavalvonnan johtaminen ja taistelunjohtotoiminta oli yhdistetty johtokeskuksiin. Ilmavalvonta-aluekeskusten tehtävänä oli vain välittää ilmavalvontatiedot omalta alueeltaan johtokeskukseen, jossa ne koottiin ja jaettiin edelleen tarvitsijoille. Ilmavoimien johtokeskus keräsi ilmavalvontatiedot johtokeskuksilta yhdeksi, valtakunnalliseksi ilmatilannekuvaksi. Alueelliset johtokeskukset toimivat aina tietyn lentopiirin alueella ja paikalliset johtokeskukset suurkohteiden, eli keskeisten väestökeskusten yhteydessä. *Valpurissa* esitettyä johtokeskusjärjestelmää voidaan pitää huomattavasti toimivampana ja kehittyneempänä kuin *Polttoainehankinnassa* esitettyä. Ilmatilannekuvan muodostaminen ja taistelunjohtotoiminta on yhteistoiminnan onnistumiseksi ja aikaviiveiden minimoimiseksi järkevää sijoittaa samoihin tiloihin.

Tutkailmavalvonnan ja luolaan sijoitettavien johtokeskusten keskeinen merkitys ilmapuolustuksen onnistumisen kannalta tunnistettiin hyvin jo 1950-luvun alussa. Tutkien hankkiminen käynnistyi verrattain hitaasti 1950-luvulla ja tutkaverkosto saatiin välttävään valmiuteen vasta 1950-luvun lopulla. Myös johtokeskussuunnitelmien laatiminen ja toteutus eteni hitaasti, ensimmäiset johtokeskukset saatiin kunnolla operatiiviseen käyttöön vasta 1960-luvun alkupuolella.

liskolla. Kuitenkin 1950-luvun suunnitelmat perustuivat vahvasti lennostojen ja lentopiirien johtokeskusjärjestelmään.

Ilmavalvonta- ja johtokeskusjärjestelmä oli riippuvainen toimivasta suuntaradioverkosta, jonka rakentaminen aloitettiin vasta 1950-luvun lopulla. 1950-luvun tutka- ja viestiverkon suorituskyky ei vastannut uhkakuvien mukaisten vihollisilmavoimien toimintaa; varsinkin tutkien korkeusmittauskyky oli riittämätön. Tutkaverkko oli suhteellisen harva ja viestiyhteydet heikot. Koko valtakunnan ilmatilan jatkuvasta valvonnasta ei voitu puhua. Aisti-ilmavalvontajärjestelmän materiaallinen valmius pysyi heikkona koko 1950-luvun ajan, toimivaa 36 ilmavalvontakomppanian verkostoa ei olisi kyetty perustamaan. Aisti-ilmavalvontakeskuksille ei riittänyt tarpeeksi tarkoituksenmukaista kalustoa, ja sopivia tiloja oli valmisteltu vain vähän. Radiohankinnat alkoivat vähitellen vasta 1950-luvun lopulla ja etenivät hitaasti.

1950-luvun alun suunnitelmien mukaan suihkukonekelpoisia kenttiä tuli olla 12 kappaletta, jonka lisäksi mäntämoottorikoneille soveltuvia kenttiä 28 kappaletta. Vuonna 1957 esitettiin, että ainakin kahdeksalle lentokentälle tulisi saada pikaisesti nykyaikaisia vaatimuksia vastaavat kiitoradat sekä kalliosuojat lentolaivueen tarpeita varten. Näiden kahdeksan rauhan ajan kentän lisäksi tarvittaisiin vielä 22 sodan ajan tukikohtaa, jotka miehittäisiin sodan aikana lentokenttäkomppanioilla. Tukeutumisyjärjestelmän kehitys oli hidasta ja sen tila säilyi heikkona koko 1950-luvun ajan. Tukeutumisyjärjestelmään liittyvät suunnitelmat muuttuivat jatkuvasti.

Suihkukonekalustolle sopivia kenttiä oli täysin riittämätön määrä ja niistäkin osa soveltui huonosti varsinaisiksi sotakentiksi, johtuen lähinnä niiden sijainnista maarajojen tai rannikon läheisyydessä. Tukikohtien taistelunkestävyyden ja hävittäjätorjunnan reagointiaikojen takia sotakenttien olisi sijaittava sisämaassa. Ilmavoimien sotavuosien jälkeinen perusrühmitys oli muodostunut melkein pä satunnaisesti käytännön realiteettien sanelemana. Kenttien infrastruktuuri ja linnoittamisaste oli yleisesti ottaen heikkoa. Huonoin tilanne oli Pohjois-Suomessa, vaikka se nähtiin varsinkin puolueettomuuden suojaamisen kannalta keskeisenä alueena. Käytännössä jokainen sodan ajan hävittäjälaivue olisi tarvinnut asianmukaisesti linnoitetun sotakentän. Lentokenttien kestopäällystäminen ja kunnostaminen tapahtui 1950- ja 60-luvuilla lähinnä siviili-ilmailun ehdoin, eikä Ilmavoimien sodan ajan tarpeille annettu kovin suurta painoarvoa. Maantietukikohtien rakentaminen aloitettiin vasta 1960-luvulla.

Porkkalan luovutus lisäsi Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuutta ja johti puolueettomuuden suojaamista koskevien suunnitelmien tarkistamiseen. Ilmavoimat laati vuonna 1956 kattavat suunnitelmat rauhan ajan ilmavalvonnasta sekä ilmavalvontatietojen jakamisesta. *Puva* oli voimakas osoitus tahdosta turvata Suomen puolueettomuus ja koskemattomuus kaikissa tilanteissa. *Puva* mukaili vuonna 1955 päivitettyä vastuualue- ja lentopiirijakoa. Se mahdollisti eri joukkokokoonpanojen joustavan käytön tilanteen vaatimalla tavalla. Puolueettomuusvartiointitehtävät edellyttävät joukoilta tyypillisesti korkeaa valmiutta. Vaikka Maa-voimien PUVA-joukot olivat pienemmät kuin suojakokoonpanon mukaiset joukot, olisi niidenkin perustaminen ajoissa voinut olla haasteellista.

Puva muodosti yhdessä *Satasen* ja *Valpurin* kanssa kattavan suunnitelmakokonaisuuden. Eri-laisten joukkokokoonpanojen ja johtosuhteiden kirjo muodostui tosin melko sekavaksi, kun *Puvassa* uutena mahdollisena kokoonpanona määritettiin PUVA-joukot. Lisäksi Suomi jaettaisiin kahteen ilmavalvonta-alueeseen, joille lentopiirit alistettaisiin. Ilmavalvonnan osalta lentopiirien alistussuhteet olivat erilaiset kuin *Valpurissa*.

Puva perustui laajoja puolustus suunnitelmia paremmin käytössä oleviin resursseihin ja joustavaan toimintaan, eikä kuvitteellisiin joukkoihin ja suorituskykyihin. Lähtökohtana oli se, mitä pystytään olemassa olevilla resursseilla tekemään. Tosin johtokeskusverkosto oli vuonna 1956 vasta rakenteilla tai suunnitteilla. Päätehtävinä Ilmavoimilla oli ilmavalvonta, johtamisvalmiuden kohottaminen ja koulutus. Puolueettomuuden suojaamiseen liittyviä lentotehtäviä suoritettaisiin kaluston sallimissa rajoissa. Tarkoituksena oli luoda olemassa olevista joukoista nopeasti toimintavalmiina olevia yksiköitä, jotka olisivat Ilmavoimien kalustotilanteen ja suojaustehtävien mukaisia. PUVA-joukkoihin kuuluisivat kaikki rauhan ajan lentoyksiköt, kuten voimassa olevaan T-kokoonpanoonkin.

Erikoiselta tuntuu *Puvassa* Ilmavoimille määritetty tehtävä ”toimenpiteisiin ryhtyminen ilmavalvonnan, taistelun johdon ja lennonvarmennuksen alalla olevien kalustollisten puutteiden poistamiseksi, lentotukikohtien kunnostamiseksi sekä yleisen toimintavalmiuden kohentamiseksi”, ikään kuin tämä olisi puolueettomuusvartiointille tyypillisessä nopeassa tilannekehityksessä realistista. *Puvasta* puuttuvatkin yksityiskohtaiset aikalaskelmat arvioidusta tilannekehityksestä tai toimenpiteiden toteuttamisesta, jotka olisivat tuoneet lisäarvoa suunnitelmalle. Tosin puolueettomuuden suojaaminen ei käsitteenä ole täysin verrannollinen esimerkiksi nykypäivän alueellisen koskemattomuuden valvontaan ja turvaamiseen, joka on toimintana aikakriittisempää.

Tässä tutkielmassa käsitellään Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmia lähinnä Ilmavoimien esikunnan ja Pääesikunnan näkökulmasta. Jatkotutkimuksen kannalta voisi olla hedelmällistä tutkia suunnitelmia alueellisesta, eli lennostojen näkökulmasta. Esimerkiksi Pohjois-Suomen ilmapuolustussuunnitelmien ja -järjestelyiden kehitys sodan jälkeisinä vuosikymmeninä olisi tutkimuskohteena mielenkiintoinen. Lennostojen materiaalia löytyy vaihtelevasti Kansallisarkiston kokoelmista. Voisi olla myös mielekästä tutkia 1. Divisioonan – eli Pohjois-Suomen maanpuolustusalueen – puolustussuunnitelmia 1950-luvulla ja 1960-luvun alkupuoliskolla joko pelkästään Maavoimien, tai vaihtoehtoisesti kaikkien puolustushaarojen osalta. Maanpuolustuskorkeakoulussa onkin aivan viime vuosina jo toteutettu laajempaa tutkimusta 2. ja 3. Divisioonien operatiivisista suunnitelmista kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä.³²⁵

Ilmavoimien sodan ajan suunnitelmien tutkimista voisi jatkaa ainakin 1960-luvun osalta, jolloin Ilmavoimien suorituskyky koheni huomattavasti. Kolmen lennoston ja pääjohtokeskukseen järjestelmä vakiintui. On mahdollista, että Ilmavoimien operatiivisiin suunnitelmiin ei tehty merkittäviä muutoksia 1960-luvulla. OT-salaisen³²⁶ materiaalin salassapitoaika on lähtökohtaisesti 40 vuotta, ellei toisin määrätä. On kuitenkin todennäköistä, että ainakaan kaikkia Ilmavoimien operatiivisia suunnitelmia tai OT-salaista materiaalia 1960-luvulta ei ole asetettu julkiseksi.

Merivoimien osalta Ahvenanmaan suojausta, merivalvontaa ja maihinnousun torjuntaa on tutkittu yksityiskohtaisesti. On arvioitava erikseen, olisiko tutkimuskentässä edelleen tarvetta esimerkiksi pelkästään 1950- ja 60-lukujen Merivoimien valtakunnallisiin puolustussuunnitelmiin keskittyvälle tutkimukselle.

---

³²⁵ Katso kappale 1.4.

³²⁶ Operatiiviset ja toimintavalmiusasiat.

LÄHTEET

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Kansallisarkisto

Ilmavoimien esikunta

Ilmavoimien komentajan ja ilmapuolustuksen tarkastajan kirjeenvaihto vuodesta 1946 alkaen, T 22786/3

Ilmavoimien esikunnan operatiivisen- ja lentotoimiston kirjeistö (sal) 1953–56, T 27809/2

Ilmavoimien esikunnan operatiivisen- ja lentotoimiston kirjeistö (sal) 1957–58, T 27809/3

Ilmavoimien esikunnan operatiivisen- ja lentotoimiston kirjeistö (sal) 1959–60, T 27809/4

Ilmavoimien esikunnan operatiivisen toimiston kirjeistö (OT-sal) 1953–56, T 27828/2

Ilmavoimien esikunnan operatiivisen toimiston kirjeistö (OT-sal) 1957–60, T 27828/3

Pääesikunta

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1950, T 26862/8

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1951, T 26862/9

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1952, T 26862/10

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1953, T 26862/11

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1956, T 26862/14

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1957, T 26862/15

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1958, T 26862/16

Pääesikunnan operatiivisen osaston saapuneet asiakirjat (OT-sal) 1960, T 26862/19

Pääesikunnan operatiivisen osaston kirjeistö (OT-sal) 1952–53, T 26862/21

Pääesikunnan operatiivisen osaston kirjeistö (sal) 1961, T 26965/40

Pääesikunnan operatiivisen osaston konseptit ja taltiot (OT-sal) 1950–54, T 26862/3

Pääesikunnan operatiivisen osaston konseptit ja taltiot (OT-sal) 1955–56, T 26862/4

Pääesikunnan operatiivisen osaston konseptit ja taltiot (OT-sal) 1957, T 26862/5

Pääesikunnan operatiivisen osaston konseptit ja taltiot (OT-sal) 1957, T 26862/6

Pääesikunnan operatiivisen osaston konseptit ja taltiot (OT-sal) 1958–60, T 26862/7

Oppaat ja ohjesäännöt

Ilmasotaohjesääntö – I osa, Ilmapuolustus ja Ilmavoimien toiminta. Pääesikunta, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1965.

JULKAISTUT LÄHTEET

Kirjallisuuslähteet

Eskola, Jari & Juha Suoranta: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen.* Vastapaino Oy, Tampere 1998.

Jouko, Petteri: Suunnitelmat Ahvenanmaan puolustamiseksi kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Artikkelit, *Tiede ja ase N:o 63*, Suomen Sotatieteellinen seura, 2005.

Lauerma, Matti: Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa. *Tiede ja ase N:o 35*, Suomen sotatieteellinen seura, 1977.

Lehto, Martti: *Ilmapuolustuksen viestihistoria 1918–2012*. Ilmavoimien viestikilta ry, Karisto Oy, Hämeenlinna 2012b.

Lukkarinen, Vilho, Veli Pernaa & Heikki Lahtela: *Suomen ilmavoimat 1944–1980*. Ilmavoimien kiltaliitto, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008.

Myllylä, Ismo: *Lentorykmentti 4 – Lapin Lennosto 1945–1993*. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1993.

Pakarinen, Juha & Jari Rajalainen: *Satakunnan lennoston historia 1918–1998*. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 1998.

Pernaa, Veli: *Karjalan lennoston historia 1918–1980*. Karjalan lennoston kilta ry, Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 1997.

Renvall, Pentti: *Nykyajan historiantutkimus*. WSOY, 2. painos, Juva 1983.

Syrjö, Veli-Matti, Mikko Karjalainen & Eero Elfvengren: *Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Osa 2 – Suomen puolustusvoimat 1974*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotahistorian laitos, Helsinki 2008.

Tarkka, Jukka: *Suomen kylmä sota - Miten viattomuudesta tuli voima*. Otava, Keuruu 1992.

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Hansaprint Oy, 9. painos, Vantaa 2012.

Tynkkynen, Vesa & Petteri Jouko: *Towards east or west? Defence planning in Finland 1944–1966*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Edita Prima Oy, Helsinki 2007.

Visuri, Pekka: *Puolustusvoimat kylmässä sodassa – Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961*. WSOY, Porvoo 1994.

Opinnäytteet ja tutkimukset

Asikainen, Antti: *Puolustusvoimien ensimmäiset helikopterihankinnat 1960-luvulla*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2016.

Bäckström, Harry-Pekka: *Suomen ilmavoimien hävittäjäkalustohankinnat sotien jälkeen*. Pro Gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Historian laitos, Helsinki 2006.

Korhonen, Pekka: *2. Divisioonan puolustussuunnittelu Etelä- ja Lounais-Suomessa vuosina 1945–1966*. Diplomityö, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2017.

Lehto, Martti: *Suomen ilmavoimien johtamisjärjestelmän evoluutio ilmasotateorian, kansallisten instituutioiden ja johtamisjärjestelmän ulkomaisen kehityksen näkökulmasta*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, Julkaisusarja 1 – Nro 8, Tampere 2012a.

Leinonen, Pekka: *Maihinnousunuhka ja siihen varautuminen Lounais-Suomessa 1944–1958*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Historian laitos, Helsinki 2005.

Säämänen, Juuso: *Suurmaihinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Suomen meripuolustuksen maihinnousuntorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Väitöskirja, Maanpuolustuskorkeakoulu, Julkaisusarja 1: tutkimuksia nro 10, Helsinki 2017.

Tammisalo, Mikael: *Valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartioiden etulinjaan – Suomen merivalvonnan kehitys vuosina 1944–1960*. Pro gradu -tutkielma, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2018.

Tuomisto, Ilkka: *3. Divisioonan puolustussuunnittelu vuosina 1945–1966*. Diplomityö, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos, Helsinki 2017.

Virta, Mikko: *Hävittäjäseikkailu 1954 – Suomen Mig -suihkukonekaupan nousu ja tuho kylmän sodan kulisseissa*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsinki 2017.

LIITTEET

- LIITE 1 TUTKIELMASSA LÄHTEENÄ KÄYTETYT OPERATIIVISET KÄSKYT
- LIITE 2 MAAVOIMIEN VASTUUALUEJAKO 1952–1966
- LIITE 3 LENTOPIIRIJAKO, POLTTOAINEHANKINTA
- LIITE 4 LENTOPIIRIJAKO, VALPURI

Ilmavoimien esikunnan operatiivinen käsky numero 8: annettiin 20.7.1955, sisälsi Ilmavoimien päivitetyn suunnitelman toiminnasta täydennyskokoonpanossa.

Ilmavoimien esikunnan operatiivinen käsky numero 10: annettiin 9.2.1957, sisälsi *Puva-*käskyyn perustuvan Ilmavoimien suunnitelman puolueettomuuden suojaamiseksi.

Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivinen käsky numero 4: annettiin 15.3.1951, sisälsi sodan aikaisen ilmavalvonnan järjestelyt.

Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivinen käsky numero 6: annettiin 31.5.1951, sisälsi lentopiiriä, joka toimi pohjana Ilmavoimien alueellisen järjestelmän suunnittelulle.

Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivinen käsky numero 7: annettiin 17.9.1951, sisälsi käskyn laajamittaisten puolustus suunnitelmien laatimisesta.

Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivinen käsky numero 8: annettiin 13.6.1952, sisälsi valtakunnan puolustamisen yleiset perusteet, vastuualuejaon sekä vastuualueiden, Ilmavoimien ja Merivoimien tehtävät. Käsky sai peitenimekseen *Polttoainehankinta*.

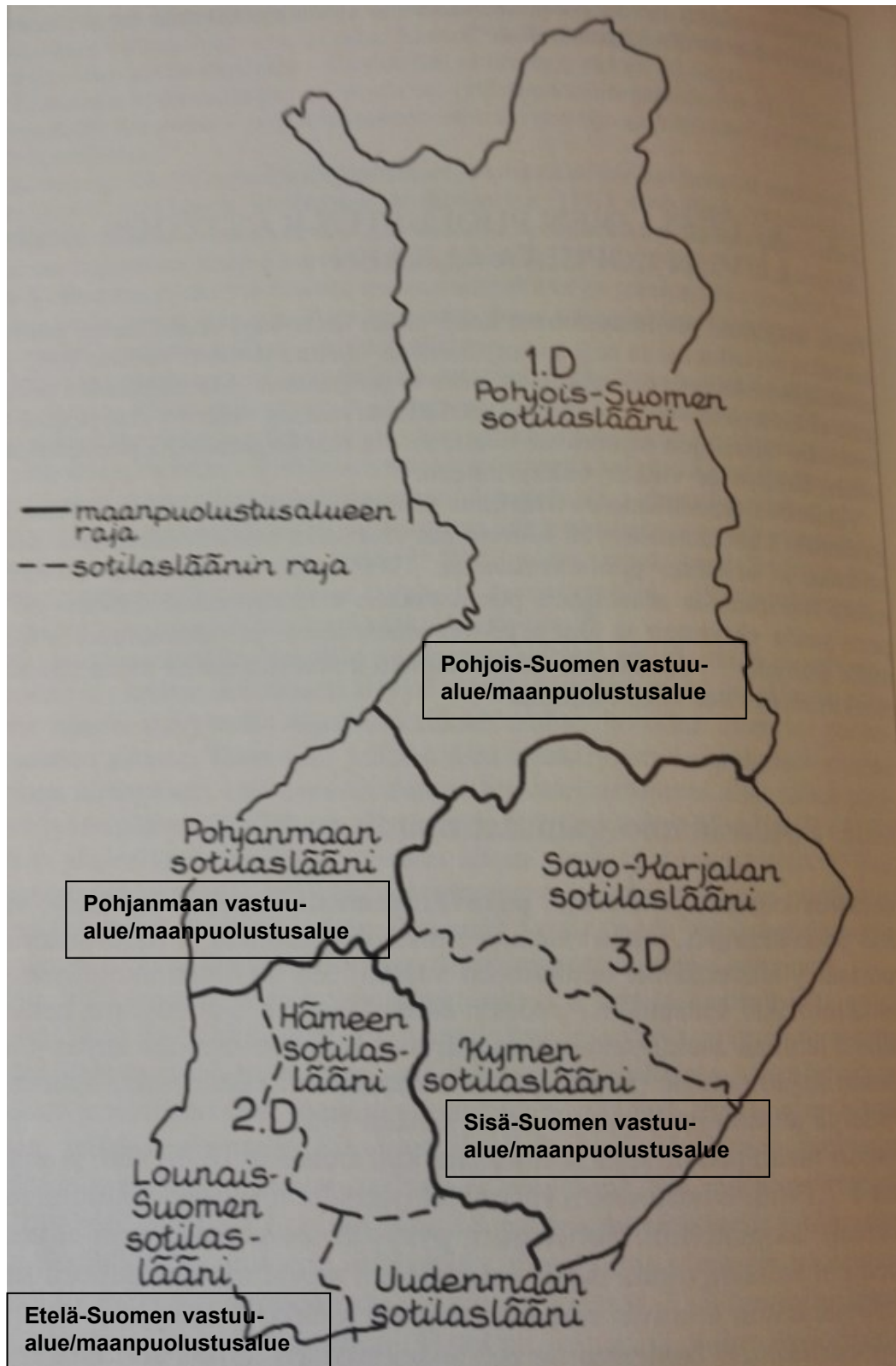
Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 9: annettiin 14.7.1953, sisälsi ohjeet Puolustusvoimille yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi tilanteissa, joissa Suomessa syntyisi sisäisiä levottomuuksia tai jopa aseellista, valtiiovallan vastaista toimintaa. Käsky sai peitenimekseen *Aluetuotanto*.

Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 10: annettiin 11.2.1956, sisälsi suuntaviivat ja periaatteet, joita Pääesikunnan, maanpuolustusalueiden, Ilmavoimien, Merivoimien sekä Panssariprikaatin oli noudatettava, jotta puolustusvalmiutta voitaisiin nopeasti kohottaa Puolustusvoimien tehtävien edellyttämällä tavalla.

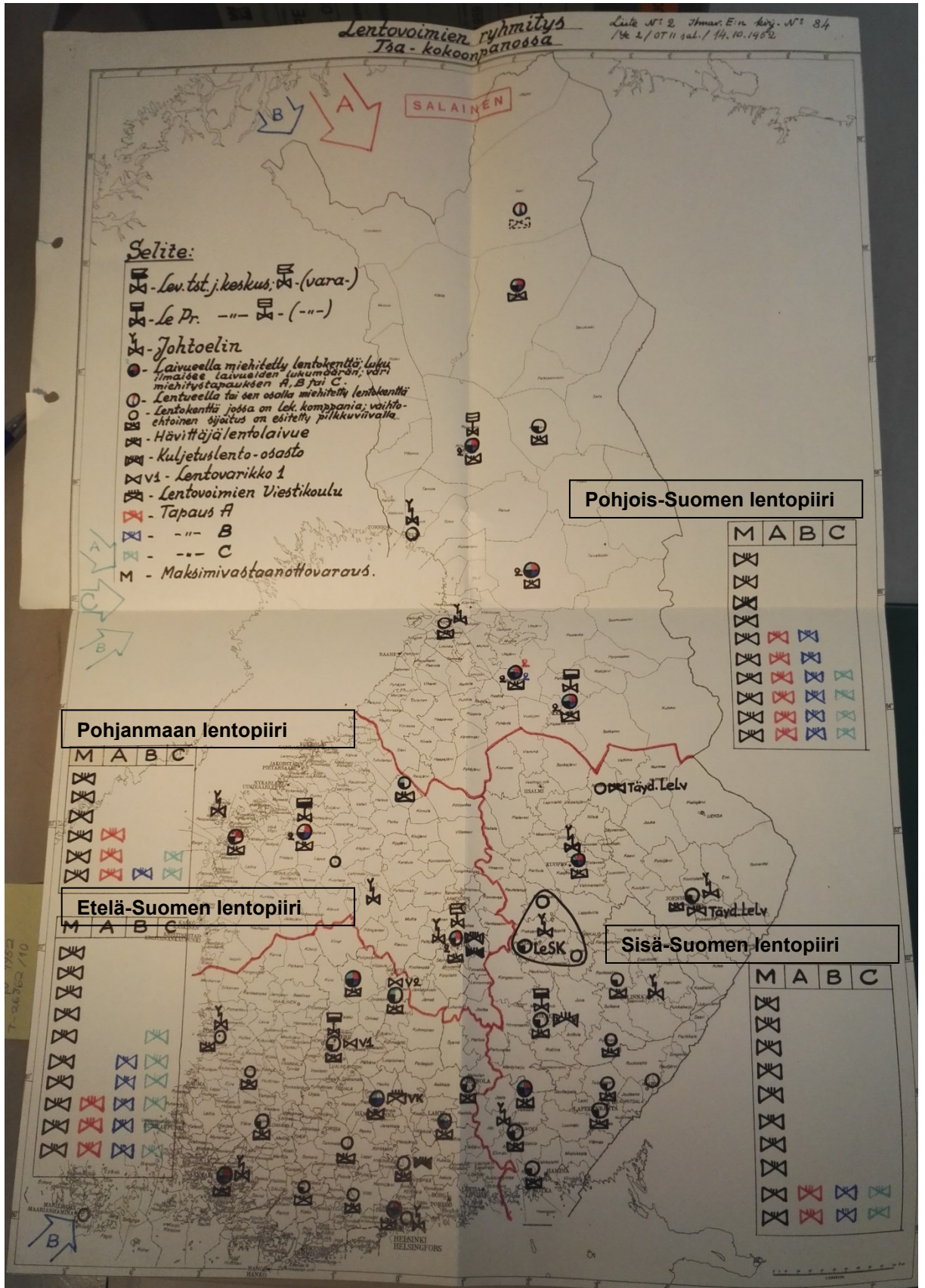
Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 11: annettiin 12.12.1956, sisälsi puolueettomuuden suojaamiseen liittyvät periaatteet, päämäärä ja tehtävät. Käsky sai peitenimekseen *Puva*.

Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 12: annettiin 15.6.1957, sisälsi ohjeet Puolustusvoimille yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi. Käsky sai peitenimekseen *Satanen*, ja se korvasi *Aluetuotannon*.

Pääesikunnan operatiivinen käsky numero 13: annettiin 19.12.1957, sisälsi valtakunnan puolustamisen yleiset perusteet, vastuualuejaon sekä vastuualueiden, Ilmavoimien ja Merivoimien tehtävät. Käsky sai peitenimekseen *Valpuri*, ja se korvasi *Polttoainehankinnan*.

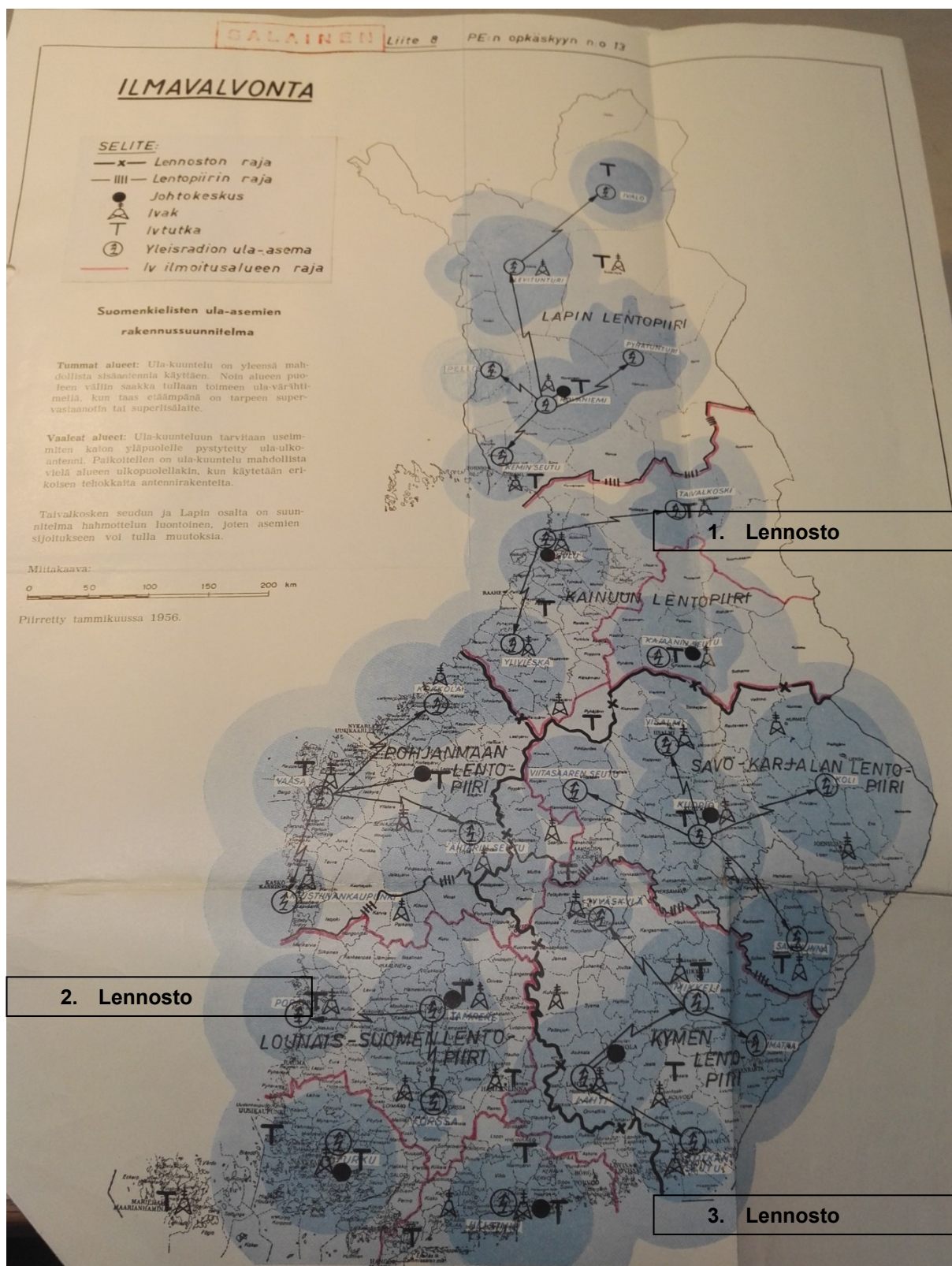

³²⁷ Visuri (1994), s. 106. *Polttoainehankinnassa* puhuttiin vastuualueista, myöhemmin puhuttiin maanpuolustusalueista.

³²⁸ Ilmavoimien esikunnan asiakirja nro 84, liite 2/Ye.2/OT 11 sal/14.10.1952, T 26862/10, KA.

³²⁹ Pääesikunnan Op. käsky nro 13, ”Valtakunnan puolustaminen”, liite 8/Optsto/OT 11b sal/27.9.1958, T 26862/7, KA. Kyseinen versio *Valpurista* oli jaettu aselajitarkastajille ja -päälliköille sekä Pääesikunnan operatiivisen osaston ja järjestelyosaston päälliköille. Liitteen kuvasta käy ilmi, että se on piirretty tammikuussa 1956.